

พุทธวจน

หมวดธรรม

เปิดธรรมที่ถูกปิด

จิต
มโน
วิญญาน

ภิกขุทั้งหลาย เปรียบเหมือนวานร
เมื่อเที่ยวไปในป่าใหญ่
ย่อมจับกิ่งไม้ ปล่อยกิ่งนั้น จับกิ่งอื่น ปล่อยกิ่งที่จับเดิม
เหยี่ยวกิ่งอื่นอีก เช่นนี้เรื่อยๆ ไป
ภิกขุทั้งหลาย จันใดก็จันนั้นเหมือนกัน
สิ่งที่เรียกกันว่าจิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง
ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ตลอดวัน ตลอดคืน.

-บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๑๑๕/๒๓๒.

พุทธวจน-หมวดธรรม

เปิดธรรมที่ถูกปิด

ฉบับ

๑๗

จิต มโน วิญญาณ

พุทธวจนสถาบัน

ร่วมกันมุ่งมั่นศึกษา ปฏิบัติ เผยแผ่คำของตถาคต

พุทธวจน

ฉบับ ๑๗ จิต มโน วิญญาน

เปิดธรรมที่ถูกปิด

สืบค้นและรวบรวมโดย

พระอาจารย์คึกฤทธิ์ โสตฺถิผโล (วัดนาป่าพง)

ข้อมูลธรรมะนี้ จัดทำเพื่อประโยชน์ทางการศึกษาสู่สาธารณชน
เป็นธรรมทาน

ลิขสิทธิ์ในต้นฉบับนี้ได้รับการสงวนไว้

ในการจะจัดทำหรือเผยแพร่ โปรดใช้ความละเอียดรอบคอบ
เพื่อรักษาความถูกต้องของข้อมูล ให้ขออนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษร
และปรึกษาด้านข้อมูลในการจัดทำเพื่อความสะดวกและประหยัด
ติดต่อได้ที่

พุทธวจนภิกขุคึกฤทธิ์มูลนิธิ

โทร. ๐๙ ๒๕๒๖ ๑๒๓๖

ตัวแทนคณะศิษย์วัดนาป่าพง

คุณสหัทธญา คุ่มชนะ โทร. ๐๙ ๒๕๒๖ ๑๒๓๖

มูลนิธิพุทธโมฆณ

โทร. ๐๘ ๒๒๒๒ ๕๗๙๐-๙๔

ปีที่พิมพ์ ๒๕๖๕

จัดทำโดย

มูลนิธิพุทธโมฆณ

คำอนุโมทนา

ขออนุโมทนากับคณะงานธรรมะ ผู้จัดทำหนังสือ พุทธวจน ฉบับ จิต มโน วิญญาณ ที่มีความตั้งใจและมีเจตนาอันเป็นกุศล ในการเผยแผ่คำสอนของตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธะที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระองค์เอง ในการรวบรวมคำสอนของตถาคต อันเกี่ยวข้องกับเรื่องของ จิต มโน วิญญาณ ว่ามีความเหมือนและความต่างกันอย่างไร ตามที่ตถาคตได้ทรงบัญญัติ.

ด้วยเหตุอันดีที่ได้กระทำมาแล้วนี้ ขอจงเป็นเหตุปัจจัยให้ผู้มีส่วนร่วมในการทำหนังสือ และผู้ที่ได้อ่าน ได้ศึกษา ได้นำไปปฏิบัติ พึงสำเร็จสมหวัง พบความเจริญรุ่งเรืองของชีวิตได้จริงในทางโลก และได้ดวงตาเห็นธรรม สำเร็จผลยังนิพพาน สมดังความปรารถนา ตามเหตุปัจจัย ที่ได้สร้างมาอย่างดีแล้วด้วยเทอญ.

ขออนุโมทนา
ภิกขุศุติกฤทธิ์ โสตุถิโส

คำนำ

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนาร เมื่อเที่ยวไปในป่าใหญ่ ย่อมจับกิ่งไม้ ปล่อยกิ้งนั้น จับกิ่งอื่น ปล่อยกิ้งที่จับเดิม เหนียวกิ่งอื่นอีก เช่นนี้เรื่อย ๆ ไป ภิกษุทั้งหลาย ฉันทักฉันทันนั้นเหมือนกัน สิ่งที่เราเรียกกันว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ตลอดวัน ตลอดคืน.

พุทธทวจน ฉบับ จิต มโน วิญญาณ จึงเป็นการรวบรวมระเบียบวินัยของพระสุคต อันยังคงมีอยู่ในโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้ที่ได้เข้ามาศึกษา จะได้ทราบถึงสัจจะความจริง ที่ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะได้บอกแสดง บัญญัติ เปิดเผย จำแนกแจกแจง กระทำให้เข้าใจได้ง่ายซึ่ง จิต มโน วิญญาณ.

ชนเหล่าใดถือว่าเรื่องนี้ควรฟังควรเชื่อ ย่อมจะทราบจิตนั้นตามความเป็นจริงว่า จิตนี้ผู้ดม่อง (ปกสุสมิท) แต่ว่าจิตนั้นแหละ เศร้าหมองแล้วด้วยอุปกิเลสที่จรมา และจิตเป็นของเปลี่ยนแปลงได้รวดเร็ว (ลหุปรวิตต) อันจะเป็นเหตุให้เปื้อนหนาย คลายกำหนด และปล่อยวางซึ่งสิ่งที่เรารักกันว่า จิต มโน วิญญาณ.

วิญญาณเป็นปฏิจจสมุปปັນนธรรม (สิ่งที่อาศัยปัจจัยแล้ว
เกิดขึ้น) ถ้าเว้นจากปัจจัยแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณย่อม
ไม่มีดังนี้ วิญญาณอาศัยปัจจัยใด ๆ เกิดขึ้น ก็ถึงความนับ
ด้วยปัจจัยนั้น ๆ วิญญาณอาศัยจักขุและรูปทั้งหลายเกิดขึ้น
ก็ถึงความนับว่าจักขุวิญญาณ วิญญาณอาศัยโสตและ
เสียงทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าโสตวิญญาณ วิญญาณ
อาศัยฆานะและกลิ่นทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า
ฆานวิญญาณ วิญญาณอาศัยชีวหาและรสทั้งหลายเกิดขึ้น
ก็ถึงความนับว่าชีวหาวิญญาณ วิญญาณอาศัยกายและ
โผฏฐัพพะทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่ากายวิญญาณ
วิญญาณอาศัยมโนและธรรมทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า
มโนวิญญาณ.

เมื่อวิญญาณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญออกงามแล้ว
ความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป (ปุณพฏภาณินพทุติ) ย่อมมี.

เมื่อความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไปมีอยู่ชาติ ชรามณะ
โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสอุปายาสะทั้งหลาย จึงเกิดขึ้น
ครบถ้วน ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี
ด้วยอาการอย่างนี้.

ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ สัตว์โลก จึงเกิดบ้าง จึงแก่บ้าง
จึงตายบ้าง จึงจุติบ้าง จึงอุบัติบ้าง ความเวียนว่ายในวัฏฏะ
ก็มีเพียงเท่านี้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้าว่าบุคคลย่อมไม่คิดถึงสิ่งใดด้วย
ย่อมไม่ดำริถึงสิ่งใดด้วย และย่อมไม่มีจิตฝังลงในสิ่งใดด้วย
ในกาลใด ในกาลนั้น สิ่งนั้นย่อมไม่เป็นอารมณ์เพื่อการตั้งอยู่
แห่งวิญญูณได้เลย เมื่ออารมณ์ไม่มี ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่ง
วิญญูณย่อมไม่มี.

เมื่อวิญญูณนั้นไม่ตั้งขึ้นเฉพาะ ไม่เจริญงอกงามแล้ว
เครื่องนำไปสู่ภพใหม่ย่อมไม่มี เมื่อเครื่องนำไปสู่ภพใหม่
ไม่มี การมาการไปย่อมไม่มี เมื่อการมาการไปไม่มี การเคลื่อน
และการบังเกิดย่อมไม่มี.

เมื่อการเคลื่อนและการบังเกิดไม่มี ชาติ ชรามรณะ
โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสอุปายาสะทั้งหลายต่อไปจึงดับสิ้น
ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้
ดังนี้แล.

คณะงานธัมมะ วัดนาป่าพง

อักษรย่อ

เพื่อความสะดวกแก่ผู้ที่ยังไม่เข้าใจเรื่องอักษรย่อ

ที่ใช้หมายแทนชื่อคัมภีร์ ซึ่งมีอยู่โดยมาก

มหาวิ. วิ.	มหาวิภังค์	วินัยปิฎก.
ภิกขุณี. วิ.	ภิกขุณีวิภังค์	วินัยปิฎก.
มหา. วิ.	มหาวรรค	วินัยปิฎก.
จุลล. วิ.	จุลวรรค	วินัยปิฎก.
ปริวาร. วิ.	ปริวารวรรค	วินัยปิฎก.
สี. ที.	สีลขันธวรรค	ทีฆนิกาย.
มหา. ที.	มหาวรรค	ทีฆนิกาย.
ปา. ที.	ปาฎิกวรรค	ทีฆนิกาย.
มฺ. ม.	มูลปัณณาสก์	มัชฌิมนิกาย.
ม. ม.	มัชฌิมปัณณาสก์	มัชฌิมนิกาย.
อุปริ. ม.	อุปริปัณณาสก์	มัชฌิมนิกาย.
สคาถ. สั.	สคาถวรรค	สังยุตตนิกาย.
นิทาน. สั.	นิทานวรรค	สังยุตตนิกาย.
ขนฺธ. สั.	ขันธวารวรรค	สังยุตตนิกาย.
สพา. สั.	สพายตนวรรค	สังยุตตนิกาย.
มหาวาร. สั.	มหาวารวรรค	สังยุตตนิกาย.
เอก. อঁ.	เอกนิบาต	อังคุตตรนิกาย.
ทุก. อঁ.	ทุกนิบาต	อังคุตตรนิกาย.
ติก. อঁ.	ติกนิบาต	อังคุตตรนิกาย.
จตุกก. อঁ.	จตุกกนิบาต	อังคุตตรนิกาย.

ปญจก. อ.	ปัญจกนิบาต	อังกุตตรนิกาย.
ฉกุก. อ.	ฉกุกนิบาต	อังกุตตรนิกาย.
สตุตก. อ.	สตุตกนิบาต	อังกุตตรนิกาย
อฏฐก. อ.	อฏฐกนิบาต	อังกุตตรนิกาย.
นวก. อ.	นวกนิบาต	อังกุตตรนิกาย.
ทสก. อ.	ทสกนิบาต	อังกุตตรนิกาย.
เอกาทสก. อ.	เอกาทสกนิบาต	อังกุตตรนิกาย.
ขุ. ขุ.	ขุททกปาฐะ	ขุททกนิกาย.
ธ. ขุ.	ธรรมบท	ขุททกนิกาย.
อุ. ขุ.	อุทาน	ขุททกนิกาย.
อิติวุ. ขุ.	อิติวุตตกะ	ขุททกนิกาย.
สุตต. ขุ.	สุตตนิบาต	ขุททกนิกาย.
วิมาน. ขุ.	วิมานวัตถุ	ขุททกนิกาย.
เปต. ขุ.	เปตวัตถุ	ขุททกนิกาย.
เถร. ขุ.	เถรคาถา	ขุททกนิกาย.
เถรี. ขุ.	เถรีคาถา	ขุททกนิกาย.
ชา. ขุ.	ชาดก	ขุททกนิกาย.
มหานิ. ขุ.	มหานิทเทศ	ขุททกนิกาย.
จุพนิ. ขุ.	จุพนิทเทศ	ขุททกนิกาย.
ปฏิสม. ขุ.	ปฏิสัมภิตามรรค	ขุททกนิกาย.
อปท. ขุ.	อปทาน	ขุททกนิกาย.
พุทฺธว. ขุ.	พุทฺธวงศ์	ขุททกนิกาย.
จริยา. ขุ.	จริยาปฏิภาณ	ขุททกนิกาย

ตัวอย่าง : ๑๔/๑๗๑/๒๔๕ ให้อ่านว่า
ไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ เล่ม ๑๔ หน้า ๑๗๑ ข้อที่ ๒๔๕

สารบัญ

จิต มโน วิญญาณ (พระสูตรที่ควรทราบ)	๑
๑. จิต มโน วิญญาณ ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป	๒
๒. ทิฏฐิว่า จิต มโน วิญญาณ เป็นของเที่ยง	๙
๓. จิตดวงแรกเกิดขึ้น วิญญาณดวงแรกปรากฏ	๑๐
๔. ความเกิดแห่งจิตย่อมมี เพราะความเกิดแห่งนามรูป	๑๑
๕. ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป	๑๒
๖. เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป	๑๔
๗. เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ	๑๗
๘. เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ	๒๖
๙. นามรูป ปัจจัยแห่งการบัญญัติ วิญญาณชั้นธ	๒๘
๑๐. วิญญาณ ตั้งอยู่ได้ในที่ใด การก้าวลงแห่งนามรูป ก็มีอยู่ในที่นั้น (อุปมาด้วยแสงกับฉาก)	๓๐
๑๑. รายละเอียดของนามรูป	๓๖
๑๒. รายละเอียดของสังขาร (นัยที่ ๑)	๓๗
๑๓. รายละเอียดของสังขาร (นัยที่ ๒)	๓๘
๑๔. รายละเอียดของสังขาร (นัยที่ ๓)	๓๙
๑๕. รายละเอียดของสังขาร (นัยที่ ๔)	๔๑
๑๖. รายละเอียดของสังขาร (นัยที่ ๕)	๔๓
๑๗. วิญญาณฐิติ (ที่ตั้งอยู่ของวิญญาณ)	๔๙
๑๘. อารมณเพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ (นัยที่ ๑)	๕๒
๑๙. อารมณเพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ (นัยที่ ๒)	๕๔
๒๐. อารมณเพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ (นัยที่ ๓)	๕๖
๒๑. การตั้งอยู่ของวิญญาณ คือ การบังเกิดในภพใหม่	๕๘

๒๒. การตั้งอยู่ของความเจตนา หรือความปรารถนา คือ การบังเกิดในภพใหม่	๖๐
๒๓. ภพ ๓	๖๒
๒๔. เครื่องนำไปสู่ภพ	๖๓
๒๕. เหตุที่เรียกว่า “สัตว์”	๖๔
๒๖. ผลที่ไม่นำปรารถนา หรือนำปรารถนา	๖๗
“จิต”	๖๙
๒๗. จิต เปลี่ยนแปลงได้เร็ว	๗๐
๒๘. จิต เป็นธรรมชาติกลับกลอก	๗๑
๒๙. จิต อบรมได้	๗๓
๓๐. จิต ฝึกได้	๗๖
๓๑. จิตผ่องใส	๗๙
๓๒. จิตประภัสสร	๘๑
๓๓. จิตผ่องแผ้ว	๘๒
๓๔. ผลของการไม่รักษา หรือรักษาจิต	๘๔
๓๕. ผลเมื่อจิตถึงความพินาศ	๘๖
๓๖. จิตตมโน จิตตลังกัปโป	๘๘
๓๗. อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นเครื่องรองรับจิต	๘๙
๓๘. เห็นจิตในจิต (นัยสติปัฏฐานสูตร)	๙๐
๓๙. เห็นจิตในจิต (นัยอานาปานสติสูตร)	๙๒
๔๐. จิตหลุดพ้น (นัยที่ ๑)	๙๓
๔๑. จิตหลุดพ้น (นัยที่ ๒)	๙๕
๔๒. จิตหลุดพ้น (นัยที่ ๓)	๙๗
๔๓. จิตที่หลุดพ้นดีแล้ว	๙๙
๔๔. ผู้มีจิตอันหลุดพ้นแล้วด้วยดี	๑๐๓

๔๕. การเข้าไปหา เป็นความไม่หลุดพ้น	๑๐๔
การไม่เข้าไปหา เป็นความหลุดพ้น	
๔๖. การน้อมใจเพื่อตัดโอรัมภาคัยสังโยชน์	๑๐๖
๔๗. เหตุให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์	๑๑๑
๔๘. ความแตกต่างระหว่าง อรหันตสัมมาสัมพุทธะ กับภิกษุปัญญาวิมุตติ	๑๑๕

“มโน” ๑๑๗

๔๙. มโน คือ ส่วนแห่งอายตนะภายใน	๑๑๘
๕๐. อกุศลธรรม-กุศลธรรม มีมโนเป็นหัวหน้า	๑๒๐
๕๑. ธรรมทั้งหลาย มีมโนเป็นหัวหน้า	๑๒๑
๕๒. มโนสังขาร (นัยที่ ๑)	๑๒๓
๕๓. มโนสังขาร (นัยที่ ๒)	๑๒๕
๕๔. มโนวิตก	๑๒๗
๕๕. กรรม ๔ แบบ (นัยที่ ๑)	๑๒๙
๕๖. กรรม ๔ แบบ (นัยที่ ๒)	๑๓๒
๕๗. กรรม ๔ แบบ (นัยที่ ๓)	๑๓๔
๕๘. กรรม ๔ แบบ (นัยที่ ๔)	๑๓๖
๕๙. กรรม ๔ แบบ (นัยที่ ๕)	๑๓๘
๖๐. การได้อัตภาพ	๑๔๐
๖๑. เหตุให้เจริญไม่เสื่อม (อปริหานิยธรรม)	๑๔๕
๖๒. เหตุให้ระลึกถึง รัก เคารพ ไม่วิวาท และพร้อมเพรียงกัน (สาราณียธรรม)	๑๔๗
๖๓. เหตุแห่งความแตกแยก	๑๔๙
๖๔. ความพลัดพรากจากของรักของชอบใจย่อมมี	๑๕๑
๖๕. คนพาล-บัณฑิต (นัยที่ ๑)	๑๕๓

๖๖. คนพาล-บัณฑิต (นัยที่ ๒)	๑๕๕
๖๗. คนพาล-บัณฑิต (นัยที่ ๓)	๑๕๗
๖๘. คนพาล-บัณฑิต (นัยที่ ๔)	๑๕๘
๖๙. ผลของกรรมที่ไม่สม่ำเสมอ-สม่ำเสมอ	๑๕๙
๗๐. ผลของกรรมที่ไม่สะอาด-สะอาด	๑๖๐
๗๑. ความไม่สะอาด-ความสะอาดทางกาย วาจา และใจ	๑๖๑

“วิญญาน” ๑๖๙

๗๒. วิญญาน ไม่ใช่สิ่งที่ท่องเที่ยว	๑๗๐
๗๓. วิญญาน ไม่เที่ยง	๑๗๘
๗๔. วิญญาน เป็นสิ่งที่เกิดดับ	๑๘๔
๗๕. วิญญานเป็นอนัตตา	๑๘๖
๗๖. ผลของผัสสะ	๑๘๗
๗๗. วิญญานอาหาร (อาหารของวิญญาน)	๑๙๓

“สังขตะ-อสังขตะ” ๑๙๕

๗๘. ลักษณะของสังขตะ-อสังขตะ	๑๙๖
๗๙. สังขตธาตุ-อสังขตธาตุ	๑๙๘
๘๐. ธรรมชาติที่ไม่ถูกอะไรทำ ไม่ถูกอะไรปรุง	๒๐๑
๘๑. ที่ซึ่ง นามรูป ดับสนิทไม่มีเหลือ	๒๐๓
๘๒. สิ่งนั้นมีอยู่	๒๐๖
๘๓. ชื่อว่านิพพาน อันบุคคลเห็นได้ยาก	๒๐๗
๘๔. นิพพานของคนตาบอด	๒๐๘
๘๕. ยืนคนละที่ เห็นคนละแบบ (นัยที่ ๑)	๒๑๓
๘๖. ยืนคนละที่ เห็นคนละแบบ (นัยที่ ๒)	๒๑๘
๘๗. อุปาทานและที่ตั้งแห่งอุปาทาน	๒๒๑
๘๘. ชั้นที่ ๕ และอุปาทานชั้นที่ ๕	๒๒๓

๘๙. มุลรากของอุปาทานขันธ	๒๒๖
๙๐. อุปาทานกับอุปาทานขันธ ไม่ใช่อย่างเดียวกัน	๒๒๗
๙๑. สัณฺญาณและที่ตั้งแห่งสัณฺญาณ	๒๒๘
๙๒. ความผูกติดกับอารมณ์	๒๓๐
๙๓. กายก็ออก จิตก็ออก	๒๓๗
๙๔. อะไรคือกรรมเก่าและกรรมใหม่	๒๓๙
๙๕. กายนี้ เป็น “กรรมเก่า”	๒๔๒
๙๖. ลักษณะความเป็นอนัตตา	๒๔๔
๙๗. ขันธ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา	๒๔๖
๙๘. เจริญสมาธิแล้ว จะรู้ได้ตามความเป็นจริงของขันธ ๕	๒๕๐
๙๙. รู้ชัดอุปาทานขันธโดยปรีชา ๔	๒๕๕
๑๐๐. ผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ	๒๖๓
๑๐๑. สัพเพ ธัมมา อนัตตา (นัยที่ ๑)	๒๗๒
๑๐๒. สัพเพ ธัมมา อนัตตา (นัยที่ ๒)	๒๗๗
๑๐๓. ธรรมทั้งหลายทั้งปวง อันใครๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น	๒๗๙
๑๐๔. อัตตามี หรือ อัตตาไม่มี	๒๘๑
๑๐๕. อัตติตาและนัตติตา	๒๘๒
๑๐๖. เหตุให้ไม่ปรินิพพานในทิวฏฐธรรม	๒๘๕
๑๐๗. พรหมจรรย์ มีนิพพานเป็นที่สุด	๒๙๐
๑๐๘. ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีนิพพานเป็นที่สุด	๒๙๒

จิต มโน วิญญาณ

(พระสูตรที่ควรทราบ)

จิต มโน วิญญาณ

ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป

๐๑

-บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๑๑๔/๒๓๐.

... ภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณผู้มีได้สดับ จะพึงเบื่อหน่าย ได้บ้าง คลายกำหนดได้บ้าง หลุดพ้นได้บ้าง ในร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุว่า ความเจริญก็ดี ความเสื่อมก็ดี การเกิดก็ดี การตายก็ดีของร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ย่อมปรากฏ เพราะเหตุนั้นปุณฺณผู้มีได้สดับ จึงเบื่อหน่ายได้บ้าง คลายกำหนดได้บ้าง หลุดพ้นได้บ้าง ในร่างกายนั้น.

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนสิ่งที่เรียกกันว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง^๑ ปุณฺณผู้มีได้สดับ ไม่อาจจะเบื่อหน่าย ไม่อาจจะคลายกำหนด ไม่อาจจะหลุดพ้น จากสิ่งนั้นได้เลย ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่า สิ่งที่เรียกกันว่า จิตเป็นต้นนี้ อันปุณฺณผู้มีได้สดับ ได้รวบรัดถือไว้ด้วยตัณหา ได้ยึดถือด้วยทิลกฐิว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ดังนี้มาตลอดกาลช้านาน เพราะเหตุนั้นปุณฺณผู้มีได้สดับ

๑. พระไตรปิฎกฉบับหลวง ได้แปลบทนี้ว่า แต่ตถาคตเรียกร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง. -ผู้รวบรวม

จึงไม่อาจจะเบื่อหน่าย ไม่อาจจะคลายกำหนด ไม่อาจจะหลุดพ้นในสิ่งที่เรียกกันว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้างนั้นได้เลย.

ภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณผู้มีได้สดับ จะพึงเข้าไปยึดถือเอาร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ โดยความเป็นตัวตนยังดีกว่า แต่จะเข้าไปยึดถือเอาจิตโดยความเป็นตัวตนไม่ดีเลย ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่า ร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ เมื่อดำรงอยู่ ปีหนึ่งบ้าง สองปีบ้าง สามปีบ้าง สี่ปีบ้าง ห้าปีบ้าง สิบปีบ้าง ยี่สิบปีบ้าง สามสิบปีบ้าง สี่สิบปีบ้าง ห้าสิบปีบ้าง ร้อยปีบ้าง เกินกว่าร้อยปีบ้าง ก็ยังมีปรากฏ ภิกษุทั้งหลาย ส่วนสิ่งที่เรียกกันว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้างนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ตลอดวันตลอดคืน.

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนาร เมื่อเที่ยวไปในป่าใหญ่ ย่อมจับกิ่งไม้ ปล่อยกิ่งนั้น จับกิ่งอื่น ปล่อยกิ่งที่จับเดิม เห็นยวกิ่งอื่นอีก เช่นนี้เรื่อย ๆ ไป ภิกษุทั้งหลาย จันใดก็จันนั้นเหมือนกัน สิ่งที่เรียกกันว่าจิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ตลอดวันตลอดคืน.

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมกระทำไว้ในใจโดยแยบคายเป็นอย่างดี ซึ่งปฏิจาสมุปบาทนั้นเทียว
 ดังนี้ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้
 สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี เพราะความดับไป
 แห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ เพราะมีวิชชา
 เป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย
 จึงมีวิญญาณ เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป
 เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ เพราะมีสฬายตนะ
 เป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา
 เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะมีตัณหาเป็น
 ปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
 เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะมีชาติเป็นปัจจัย
 ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสสุปปายาสะทั้งหลาย
 จึงเกิดขึ้นครบถ้วน ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้
 ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ เพราะความจางคลายดับไปโดย
 ไม่เหลือแห่งวิชชานั้นนั้นเทียว จึงมีความดับแห่งสังขาร
 เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ
 เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป
 เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ
 เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ

เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัส อุปายาสะทั้งหลาย จึงดับสิ้น ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้.

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาน เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว เธอย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก ดังนี้.

อีกสูตรหนึ่ง - บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๑๑๖/๒๓๕. ได้ตรัสช่วงต้น โดยมีข้อความเหมือนกันกับสูตรข้างบนนี้แต่ต่างกันที่อุปมา ซึ่งภายหลังจากตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ส่วนสิ่งที่เรียกกันว่าจิตบ้าง มโนบ้าง วิญญานบ้าง ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ตลอดวันตลอดคืน ได้ตรัสอุปมาต่างไปดังนี้.

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมกระทำไว้ในใจโดยแยบคายเป็นอย่างดี ซึ่งปฏิจาสมุปาทนนั้นเทียว
 ดังนี้ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่ง
 สิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี เพราะ
 ความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป เพราะอาศัยผัสสะอัน
 เป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา จึงเกิดสุขเวทนาขึ้น เพราะความดับ
 แห่งผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นแหละ เวทนาใด
 ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา
 สุขเวทนานั้นย่อมดับ ย่อมสงบไป เพราะอาศัยผัสสะอันเป็น
 ที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา จึงเกิดทุกขเวทนาขึ้น เพราะความดับ
 แห่งผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนานั้นแหละ เวทนาใด
 ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา
 ทุกขเวทนานั้นย่อมดับ ย่อมสงบไป เพราะอาศัยผัสสะอัน
 เป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา จึงเกิดอทุกขมสุขเวทนาขึ้น
 เพราะความดับแห่งผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา
 นั้นแหละ เวทนาใดที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็น
 ที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนานั้นย่อมดับ
 ย่อมสงบไป.

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเพราะไม้สองอัน
เสียดสีกันจึงเกิดไอร้อน เกิดความร้อน แต่ถ้าแยกไม้
ทั้งสองอันนั้นแหละออกเสียจากกัน ไอร้อนซึ่งเกิดจากการ
เสียดสีกันนั้น ย่อมดับ ย่อมสงบไป แม้นั่นใด ภิกษุทั้งหลาย
ข้อนี้ก็ฉันนั้น เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา
จึงเกิดสุขเวทนาขึ้น เพราะความดับแห่งผัสสะอันเป็นที่ตั้ง
แห่งสุขเวทนานั้นแหละ เวทนาใดที่เกิดขึ้นเพราะอาศัย
ผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา สุขเวทนานั้นย่อมดับ
ย่อมสงบไป เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา
จึงเกิดทุกขเวทนาขึ้น เพราะความดับแห่งผัสสะอันเป็นที่ตั้ง
แห่งทุกขเวทนานั้นแหละ เวทนาใดที่เกิดขึ้นเพราะอาศัย
ผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ทุกขเวทนานั้นย่อมดับ
ย่อมสงบไป เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุข-
เวทนา จึงเกิดอทุกขมสุขเวทนาขึ้น เพราะความดับแห่ง
ผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้นแหละ เวทนาใด
ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา
อทุกขมสุขเวทนานั้นย่อมดับ ย่อมสงบไป.

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้
ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อม
เบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลาย
ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลาย
กำหนด เพราะคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว
ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว เธอย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่น
ที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก ดังนี้.

ทฤษฎีว่า จิต มโน วิญญาณ เป็นของเที่ยง

๐๒

-บาลี ส. ที. ๗/๒๘/๓๔.

... หนึ่ง ในฐานะที่ ๔ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไร ประการอะไร จึงมีทฤษฎีว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง แล้วบัญญัติอัตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง.

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรึก เป็นนักคั่นคิด กล่าวแสดงปฏิภาณของตนตามที่ตรึกได้ ตามที่คั่นคิดได้อย่างนี้ว่า สิ่งที่เราเรียกกันว่าตาก็ดี หูก็ดี จมูกก็ดี ลิ้นก็ดี กายก็ดี นี้ได้ชื่อว่าอัตตา เป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ส่วนสิ่งที่เรารวมกันเรียกว่าจิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง นี้ชื่อว่าอัตตา เป็นของเที่ยง ยั่งยืน คงทน มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จะตั้งอยู่เที่ยงเสมอไปเช่นนั้นทีเดียว.

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๔ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้ว ประการแล้ว จึงมีทฤษฎีว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ย่อมบัญญัติอัตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง.

จิตดวงแรกเกิดขึ้น วิญญาณดวงแรกปรากฏ

๐๓

-บาลี มหา. วิ. ๔/๑๘๗/๑๔๑.

... ภิกษุทั้งหลาย จิตดวงแรกใดเกิดแล้วในครรภ์
แห่งมารดา วิญญาณดวงแรกปรากฏแล้ว อาศัยจิตดวงแรก
วิญญาณดวงแรกนั้นนั่นแหละ เป็นความเกิดของสัตว์นั้น.

ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้อุปสมบทกุลบุตร
มีอายุครบ ๒๐ ปี ทั้งอยู่ในครรภ์.

บทนี้ มีบาลีอย่างนี้

ยัม ภิกษเว มาตุ กุจุฉิสฺมี ปจฺมํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ ปจฺมํ
วิญฺญาณํ ปาตุญฺถ ตทฺฐปาทาย สาวสฺส ชาตี อนฺุชานามิ ภิกษเว
คพฺภวีสี อุปสมฺปาเทตฺถุนฺติ.

ความเกิดแห่งจิตย่อมมี เพราะความเกิดแห่งนามรูป

๐๔

-บาลี มหาวาร. ส. ๑๗/๒๔๖/๘๑๙.

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความเกิดและความดับ
แห่งสติปัฏฐาน ๔ เธอทั้งหลายจงฟัง.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ความเกิดแห่งกายเป็นอย่างไร
ความเกิดแห่งกายย่อมมี เพราะความเกิดแห่งอาหาร
ความดับแห่งกายย่อมมี เพราะความดับแห่งอาหาร

ความเกิดแห่งเวทนาย่อมมี เพราะความเกิดแห่ง
ผัสสะ ความดับแห่งเวทนาย่อมมี เพราะความดับแห่งผัสสะ

ความเกิดแห่งจิตย่อมมี เพราะความเกิดแห่ง
นามรูป ความดับแห่งจิตย่อมมี เพราะความดับแห่งนามรูป
(นามรูปสมุทยา จิตตสส สมุทโย นามรูปนิโรธา จิตตสส อตถกโม)

ความเกิดแห่งธรรมย่อมมี เพราะความเกิดแห่ง
มนสิการ ความดับแห่งธรรมย่อมมี เพราะความดับแห่ง
มนสิการ (มนสิการสมุทยา ธรรมานํ สมุทโย มนสิการนิโรธา ธรรมานํ
อตถกโม).

ความเกิดขึ้นแห่งวิญญานย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป

๐๕

– ปาลี ขนฺธ. ส. ๑๗/๗๕/๑๑๗.

ภิกษุทั้งหลาย กิวิญญานเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย หมู่แห่งวิญญาน ๖ เหล่านี้ คือ จักขุวิญญาน โสทวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน มโนวิญญาน ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าวิญญาน ความเกิดขึ้นแห่งวิญญานย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป ความดับแห่งวิญญานย่อมมี เพราะความดับแห่งนามรูป อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญาน คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ.

ภิกษุทั้งหลาย สุขโสมนัสใด ๆ อาศัยวิญญานเกิดขึ้นนี้เป็นคุณแห่งวิญญาน (อัสสาทะ) วิญญานไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งวิญญาน (อาทีนะ) การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในวิญญาน^๑ นี่เป็นอุบายเครื่องสลัดออกแห่งวิญญาน (นิสสรณะ).

๑. ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับฉันทราคะ ได้ที่หน้า ๒๒๑ และ ๒๒๘. –ผู้รวบรวม

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งวิญญูณอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความเกิดขึ้นแห่งวิญญูณอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความดับแห่งวิญญูณอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญูณอย่างนี้ แล้วปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับแห่งวิญญูณ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งวิญญูณอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความเกิดขึ้นแห่งวิญญูณอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความดับแห่งวิญญูณอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญูณอย่างนี้ แล้วเป็นผู้หลุดพ้น เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นในวิญญูณ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเป็นเกพลี สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเป็นเกพลี วัฏฏะย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

เพราะวิญญูณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป

๐๖

-บาลี มท. ที่. ๑๐/๗๔/๖๐.

... อานนทฺ ก็คำนี้ว่า เพราะวิญญูณเป็นปัจจัย
จึงมีนามรูปดังนี้ เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว.

อานนทฺ เธอต้องทราบความข้อนี้ โดยปริยาย
ดังต่อไปนี้ เหมือนที่เรากล่าวไว้แล้วว่า เพราะวิญญูณ
เป็นปัจจัย จึงมีนามรูป.

อานนทฺ ถ้าหากว่าวิญญูณไม่ก้าวลงในท้องแห่ง
มารดา นามรูปจะก่อตัวขึ้นมาในท้องแห่งมารดาได้ไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

อานนทฺ ถ้าหากว่าวิญญูณก้าวลงในท้องแห่ง
มารดาแล้ว สลายลงเสีย นามรูปจะบังเกิดขึ้นเพื่อความ
เป็นอย่างนี้ได้ไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

อานนทฺ ถ้าหากว่าวิญญูณของเด็กอ่อนที่เป็น
ชายหรือเป็นหญิงก็ตาม ขาดความสืบท่อ นามรูปจะถึงซึ่ง
ความเจริญ ความงอกงาม ความไพบุลย์ได้ไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

อานนท์ เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ นั่นแหละคือเหตุ
นั่นแหละคือนิทาน นั่นแหละคือสมุทัย นั่นแหละคือปัจจัย
ของนามรูป นั่นคือวิญญาน.

อานนท์ ก็คำนี้ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมี
วิญญาน ดังนี้ เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว.

อานนท์ เธอต้องทราบความข้อนี้ โดยปริยาย
ดังต่อไปนี้ เหมือนที่เรากล่าวไว้แล้วว่า เพราะนามรูป
เป็นปัจจัย จึงมีวิญญาน.

อานนท์ ถ้าหากว่าวิญญาน ไม่ได้มีที่ตั้งอาศัยใน
นามรูปแล้ว ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งทุกข์ คือ ชาติ ชรา มรณะ
ต่อไป จะปรากฏได้ไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

อานนท์ เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ นั่นแหละคือเหตุ
นั่นแหละคือนิทาน นั่นแหละคือสมุทัย นั่นแหละคือปัจจัย
ของวิญญาน นั่นคือนามรูป.

อานนท์ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ สัตว์โลกจึงเกิดบ้าง
จึงแก่บ้าง จึงตายบ้าง จึงจุติบ้าง จึงอุบัติบ้าง ทางแห่ง
การเรี่ยก(อริจณ) ก็มีเพียงเท่านี้ ทางแห่งการพุดจา(นิรุตติ)

ก็มีเพียงเท่านี้ ทางแห่งการบัญญัติ (ปณตติ) ก็มีเพียงเท่านี้ เรื่องที่จะต้องรู้ด้วยปัญญา (ปณทวจร) ก็มีเพียงเท่านี้ ความเวียนว่ายในวัฏฏะก็มีเพียงเท่านี้ นามรูปพร้อมทั้งวิญญาน ตั้งอยู่ เพื่อการบัญญัติซึ่งความเป็นอย่างนี้.

(ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับรายละเอียดของนามรูป และที่ตั้งของวิญญานได้ที่หน้า ๓๖ และ ๔๙. -ผู้รวบรวม)

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ

๐๗

-บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๑๒๖/๒๕๐.

ภิกษุทั้งหลาย ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโฬิสัตว์อยู่ เรานั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า สัตว์โลกนี้ถึงความลำบากหนอ ย่อมเกิด ย่อมแก่ ย่อมตาย ย่อมจืด และย่อมอับติ ก็เมื่อสัตว์โลกไม่รู้จักอุปายเครื่องออกไปพ้นจากทุกข์คือชราและมรณะแล้ว การออกจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ จะปรากฏขึ้นได้อย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ชราและมรณะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ เพราะการทำในใจโดยแยบคายของเรานั้น จึงได้รู้แจ้งด้วยปัญญาว่า เมื่อชาตินั้นแหละมืออยู่ ชราและมรณะจึงมี เพราะมีชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ.

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ชาติจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะการทำในใจโดยแยบคายของเรานั้น จึงได้รู้แจ้งด้วยปัญญาว่า เมื่อภพนั้นแหละมืออยู่ ชาติจึงมี เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ.

... เมื่ออุปาทานนั้นแหละมีอยู่ ภพจึงมี เพราะมี
อุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ.

... เมื่อตัณหานั้นแหละมีอยู่ อุปาทานจึงมี เพราะมี
ตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน.

... เมื่อเวทนานั้นแหละมีอยู่ ตัณหาจึงมี เพราะมี
เวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา.

... เมื่อผัสสะนั้นแหละมีอยู่ เวทนาจึงมี เพราะมี
ผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา.

... เมื่อสฬายตนะนั้นแหละมีอยู่ ผัสสะจึงมี เพราะมี
สฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ.

... เมื่อนามรูปนั้นแหละมีอยู่ สฬายตนะจึงมี เพราะมี
นามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ.

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า
เมื่ออะไรหนอมีอยู่ นามรูปจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย
จึงมีนามรูป เพราะการทำในใจโดยแยกคายของเรานั้น
จึงได้รู้แจ้งด้วยปัญญาว่า เมื่อวิญญูณนั้นแหละมีอยู่
นามรูปจึงมี เพราะมีวิญญูณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป.

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า
เมื่ออะไรหนอมีอยู่ วิญญูณจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย

จึงมีวิญญาน เพราะการทำในใจโดยแยกกายของเรานั้น
จึงได้รู้แจ้งด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูปนั้นแหละมีอยู่
วิญญานจึงมี เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาน.

ภิกษุทั้งหลาย ความรู้แจ้งนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า
วิญญานนี้ ย่อมเวียนกลับมา ไม่ไปพ้นจากนามรูปได้เลย
ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ สัตว์โลกจึงเกิดบ้าง จึงแก่บ้าง จึงตายบ้าง
จึงจุติบ้าง จึงอุบัติบ้าง กล่าวคือ เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย
จึงมีวิญญาน เพราะมีวิญญานเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป
เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ เพราะมีสฬายตนะ
เป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา
เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะมีตัณหาเป็น
ปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะมีชาติเป็นปัจจัย
ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสอุปายาสะทั้งหลาย
จึงเกิดขึ้นครบถ้วน ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้
ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง
ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟัง
มาก่อนว่า ความเกิดขึ้นพร้อม (สมุทโย) ความเกิดขึ้นพร้อม
(สมุทโย) ดังนี้.

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรหนอไม่มีอยู่ ชราและมรณะจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ชราและมรณะจึงดับ เพราะการทำในใจโดยแยกกายของเรานั้น จึงได้รู้แจ้งด้วยปัญญาว่า เมื่อชาตินั้นแหละไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี เพราะความดับแห่งชาติ จึงมีความดับแห่งชราและมรณะ.

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรหนอไม่มีอยู่ ชาติจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ชาติจึงดับ เพราะการทำในใจโดยแยกกายของเรานั้น จึงได้รู้แจ้งด้วยปัญญาว่า เมื่อภพนั้นแหละไม่มี ชาติจึงไม่มี เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ.

... เมื่ออุปาทานนั้นแหละไม่มี ภพจึงไม่มี เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ.

... เมื่อตัณหานั้นแหละไม่มี อุปาทานจึงไม่มี เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับอุปาทาน.

... เมื่อเวทนานั้นแหละไม่มี ตัณหาจึงไม่มี เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา.

... เมื่อผัสสะนั้นแหละไม่มี เวทนาจึงไม่มี เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา.

... เมื่อสฬายตนะนั้นแหละไม่มี ผัสสะจึงไม่มี
เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ.

... เมื่อนามรูปนั้นแหละไม่มี สฬายตนะจึงไม่มี
เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ.

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อ
อะไรหนอไม่มี นามรูปจึงไม่มี เพราะอะไรดับ นามรูปจึงดับ
เพราะการทำในใจโดยแยบคายของเรานั้น จึงได้รู้แจ้งด้วย
ปัญญาว่า เมื่อวิญญูณนั้นแหละไม่มี นามรูปจึงไม่มี
เพราะมีความดับแห่งวิญญูณ จึงมีความดับแห่งนามรูป.

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อ
อะไรหนอไม่มี วิญญูณจึงไม่มี เพราะอะไรดับ วิญญูณจึงดับ
เพราะการทำในใจโดยแยบคายของเรานั้น จึงได้รู้แจ้งด้วย
ปัญญาว่า เมื่อนามรูปนั้นแหละไม่มี วิญญูณจึงไม่มี
เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งวิญญูณ.

ภิกษุทั้งหลาย ความรู้แจ้งนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า
หนทางเพื่อการตรัสรู้นี้ เราได้บรรลุแล้ว ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ
เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งวิญญูณ
เพราะมีความดับแห่งวิญญูณ จึงมีความดับแห่งนามรูป
เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ

เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ
 เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา
 เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา
 เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน
 เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ เพราะมี
 ความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ เพราะมีความดับแห่ง
 ชาติ นั่นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสอุปายาสะ
 ทั้งหลาย จึงดับสิ้น ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี
 ได้ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง
 ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟัง
 มาก่อนว่า ความดับ (นิโรธ) ความดับ (นิโรธ) ดังนี้.

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษเมื่อเที่ยวไปใน
 ป่าทึบ ได้พบรอยทางซึ่งเป็นหนทางเก่าที่มนุษย์ในกาลก่อน
 เคยใช้เดินทางแล้ว เขาจึงเดินตามทางนั้นไป เมื่อเดินไปตาม
 ทางนั้นอยู่ ได้พบซากนครอันเป็นราชธานีโบราณซึ่งมนุษย์
 ทั้งหมดในกาลก่อนเคยอยู่อาศัยมา เป็นที่สมบูรณ์ด้วย
 สวน ป่าไม้ สระโบกขรณี ชากำแพงล้อม ล้วนน่ารื่นรมย์
 ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น บุรุษคนนั้นจึงเข้าไปกราบทูลแก่

พระราช หรือแก้หมาอำมาตย์ของพระราชว่า ขอเดชะ
ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ข้าพระพุทธเจ้าเมื่อเที่ยวไปใน
ป่าทึบ ได้พบรอยทางซึ่งเป็นหนทางเก่าที่มนุษย์ในกาลก่อน
เคยใช้เดินทางแล้ว เขาจึงเดินตามทางนั้นไป เมื่อเดินไปตาม
ทางนั้นอยู่ ได้พบซากนครอันเป็นราชธานีโบราณซึ่งมนุษย์
ทั้งหลายในกาลก่อนเคยอยู่อาศัยมา เป็นที่สมบูรณ์ด้วย
สวน ป่าไม้ สระโบกขรณี ซากกำแพงล้อม ล้วนน่ารื่นรมย์
ขอพระองค์โปรดทรงปรับปรุงที่นั้นให้เป็นพระนครเถิด.

ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น พระราชหรือหมาอำมาตย์
ของพระราช จึงปรับปรุงสถานที่นั้นขึ้นเป็นนคร สมัยต่อมา
นครนั้นได้กลายเป็นนครที่มั่งคั่งและรุ่งเรือง มีประชาชน
เป็นอันมาก เคลื่อนกล่นด้วยมนุษย์ และเป็นนครที่ถึงแล้ว
ซึ่งความเจริญไพบุลย์ นี้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้ก็ฉันนั้น
เราได้พบรอยทางซึ่งเป็นหนทางเก่าที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทั้งหลายในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว ภิกษุทั้งหลาย
ก็รอยทางซึ่งเป็นหนทางเก่าที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย
ในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้วนั้นเป็นอย่างไร คือหนทาง
อันประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐนี้ นั่นเอง กล่าวคือ
สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ

สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ นี่แหละ
รอยทางซึ่งเป็นหนทางเก่าที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย
ในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว เรานั้นก็ได้ดำเนินแล้วไป
ตามหนทางนั้น.

เมื่อดำเนินไปตามหนทางนั้นอยู่ เราได้รู้ชัดซึ่งชรา
และมรณะ เหตุเกิดขึ้นแห่งชราและมรณะ ความดับแห่ง
ชราและมรณะ และได้รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติอันให้ถึงความดับ
แห่งชราและมรณะ.

เมื่อดำเนินไปตามหนทางนั้นอยู่ เราได้รู้ชัดซึ่งชาติ
เหตุเกิดขึ้นแห่งชาติ ความดับแห่งชาติ และได้รู้ชัดข้อปฏิบัติ
อันให้ถึงความดับแห่งชาติ.

- ... เราได้รู้ชัดซึ่งภพ ...
- ... เราได้รู้ชัดซึ่งอุปาทาน ...
- ... เราได้รู้ชัดซึ่งตัณหา ...
- ... เราได้รู้ชัดซึ่งเวทนา ...
- ... เราได้รู้ชัดซึ่งผัสสะ ...
- ... เราได้รู้ชัดซึ่งสฬายตนะ ...
- ... เราได้รู้ชัดซึ่งนามรูป ...
- ... เราได้รู้ชัดซึ่งวิญญาณ ...

เมื่อดำเนินไปตามหนทางนั้นอยู่ เราได้รู้ชัดซึ่งสังขารทั้งหลาย เหตุเกิดขึ้นแห่งสังขาร ความดับแห่งสังขาร และได้รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งสังขาร.

ภิกษุทั้งหลาย ครั้นได้รู้ชัดซึ่งหนทางนั้นแล้ว เราจึงได้บอกแก่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย.

ภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์ของเราจึงได้ตั้งมั่นและรุ่งเรือง แผ่ไพศาล เป็นที่รู้ของชนอันมาก เป็นปึกแผ่นแน่นหนา จนกระทั่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ก็ประกาศได้เป็นอย่างดี ดังนี้.

เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ

๐๘

- บาลี ทสก. อ. ๒๔/๑๙๗/๙๒.

...ก็อธิบายธรรม อันอริยสาวกนั้นเห็นแจ้ง
แทงตลอดด้วยปัญญาเป็นอย่างไร.

คหบดี อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็น
อย่างนี้ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้
สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี เพราะความดับ
แห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป ได้แก่สิ่งเหล่านี้ คือ

เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย

เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ

เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป

เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ

เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา

เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา

เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน

เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ

เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ

เพราะมีชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสกะปริเทวะ
ทุกชะโหมนัสอุปายาสะทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน ความ
เกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งวิชชา
นั้นเทียว จึงมีความดับแห่งสังขาร

เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ

เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป

เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ

เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ

เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา

เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา

เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน

เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ

เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ

เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะ
ทุกชะโหมนัสอุปายาสะทั้งหลายจึงดับสิ้น ความดับลงแห่งกองทุกข์
ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้.

นี้แลอริยญายธรรม อันอริยสาวกนั้นเห็นแจ้งแทงตลอด
ด้วยปัญญา.

นามรูป ปังจัยแห่งการบัญญัติ วิญญาณชั้น

๐๙

-บาลี อุปริ. ม. ๑๔/๑๐๒/๑๒๓.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชั้นทั้งหลายมีชื่อเรียกว่าชั้นได้ด้วยเหตุเท่าไร.

ภิกษุ รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีตอนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่ารูปชั้น.

ภิกษุ เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีตอนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่าเวทนาชั้น.

ภิกษุ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีตอนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่าสัญญาชั้น.

ภิกษุ สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีตอนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่าสังขารชั้น.

ภิกษุ ญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ใน ที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่าญาณชั้นธ.

ภิกษุ ชั้นทั้งหลาย ย่อมมีชื่อเรียกว่าชั้น ด้วยเหตุ เพียงเท่านี้.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งการ บัญญัติรูปชั้นธ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งการบัญญัติเวทนาชั้นธ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งการบัญญัติสัญญาชั้นธ อะไรหนอเป็น เหตุเป็นปัจจัยแห่งการบัญญัติสังขารชั้นธ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย แห่งการบัญญัติวิญญาณชั้นธ.

ภิกษุ มหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งการ บัญญัติรูปชั้นธ ผัสสะ^๑ เป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งการบัญญัติ เวทนาชั้นธ ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งการบัญญัติ สัญญาชั้นธ ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งการบัญญัติ สังขารชั้นธ นามรูปเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งการบัญญัติ ญาณชั้นธ.

๑. ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับผัสสะได้ที่หน้า ๑๗๘ และ ๑๘๗ และดูรายละเอียดเพิ่มเติม ของชั้นธทั้ง ๕ ได้ที่หน้า ๒๕๕. -ผู้รวบรวม

วิญญาณ ตั้งอยู่ได้ในที่ใด การก้าวลงแห่งนามรูป ก็มีอยู่ที่นั่น (อุปมาด้วยแสงกับฉาก)

๑๐

- บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๑๒๒/๒๔๕.

ภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างเหล่านี้ เป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของสัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่อบุญเคราะห์แก่เหล่าสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด อาหาร ๔ อย่างนั้นมีอะไรบ้าง คือ กวฬีการาหาร (อาหารคือคำข้าว) ที่หยาบบ้าง ละเอียดบ้าง อาหารที่สองคือผัสสะ อาหารที่สามคือมโนสัญเจตนา อาหารที่สี่คือวิญญาณ ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้แลอาหาร ๔ อย่าง เป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของสัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่อบุญเคราะห์แก่เหล่าสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ในอาหาร คือคำข้าวแล้ว วิญญาณก็ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ในอาหารคือคำข้าว นั้น วิญญาณตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ ในที่ใด การก้าวลงแห่งนามรูป (นามรูปสุส อวกกนฺติ) ก็มีที่นั่น การก้าวลงแห่งนามรูปมีในที่ใด ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายก็มีที่นั่น ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายมีในที่ใด การเกิดในภพใหม่ต่อไปก็มีที่นั่น การเกิดในภพใหม่ต่อไป

มีในทีใด ขาติ ขราและมรณะต่อไปก็มีในที่นั้น ขาติ ขราและมรณะต่อไปมีในทีใด เราเรียกที่นั้นว่า เป็นที่มีความโสก มีธูลี และมีความคับแค้น.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ในอาหารคือ ผัสสะแล้ว วิญญาณก็ตั้งอยู่ได้ เจริญองกามอยู่ได้ ในอาหารคือ ผัสสะนั้น วิญญาณตั้งอยู่ได้ เจริญองกามอยู่ได้ในทีใด การก้าวลงแห่งนามรูปก็มีในที่นั้น ... เราเรียกที่นั้นว่า เป็นที่มีความโสก มีธูลี และมีความคับแค้น.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ในอาหารคือ มโนสัณฺเจตนาแล้ว วิญญาณก็ตั้งอยู่ได้ เจริญองกามอยู่ได้ ในอาหารคือ มโนสัณฺเจตนา นั้น วิญญาณตั้งอยู่ได้ เจริญองกามอยู่ได้ในทีใด การก้าวลงแห่งนามรูปก็มีในที่นั้น ... เราเรียกที่นั้นว่า เป็นที่มีความโสก มีธูลี และมีความคับแค้น.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ในอาหารคือ วิญญาณแล้ว วิญญาณก็ตั้งอยู่ได้ เจริญองกามอยู่ได้ ในอาหารคือ วิญญาณ นั้น วิญญาณตั้งอยู่ได้ เจริญองกามอยู่ได้ในทีใด การก้าวลงแห่งนามรูปก็มีในที่นั้น การก้าวลงแห่งนามรูปมีในทีใด ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายก็มีในที่นั้น ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายมีในทีใด การเกิดใน

ภพใหม่ต่อไปก็มีในที่นั้น การเกิดในภพใหม่ต่อไปมีในที่ใด
ชาติ ชราและมรณะต่อไปก็มีในที่นั้น ชาติ ชราและมรณะ
ต่อไปมีในที่ใด เราเรียกที่นั้นว่า เป็นที่มีความโศก มีรูลี และ
มีความคับแค้น.

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อมีน้ำย้อม คือ ครั่ง
ขมิ้น สีเขียว หรือสีบานเย็น ช่างย้อมหรือช่างเขียนก็สามารถ
เขียนรูปสตรีหรือรูปบุรุษ ลงที่แผ่นกระดาน หรือฝาผนัง
หรือที่ผืนผ้าซึ่งเกลี้ยงเงาได้ครบทุกส่วน แม้ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้ก็ฉันนั้น ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา
ในอาหารคือคำข้าวแล้ว วิญญานก็ตั้งอยู่ได้ เจริญอกงามอยู่ได้
ในอาหารคือคำข้าว นั้น วิญญานตั้งอยู่ได้ เจริญอกงามอยู่ได้
ในที่ใด การก้าวลงแห่งนามรูปก็มีในที่นั้น ... เราเรียกที่นั้นว่า
เป็นที่มีความโศก มีรูลี และมีความคับแค้น.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ในอาหารคือ
ผัสสะแล้ว วิญญานก็ตั้งอยู่ได้ เจริญอกงามอยู่ได้ ในอาหาร
คือผัสสะนั้น ...

ภิกษุทั้งหลาย ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ในอาหารคือ
มโนสัณเฏตนาแล้ว วิญญานก็ตั้งอยู่ได้ เจริญอกงามอยู่ได้
ในอาหารคือมโนสัณเฏตนา นั้น ...

ภิกษุทั้งหลาย ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ในอาหาร คือวิญญานแล้ว วิญญานก็ตั้งอยู่ได้ เจริญองกามอยู่ได้ ในอาหารคือวิญญานนั้น ...

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเรือนยอดหรือศาลา เรือนยอด มีหน้าต่างทางทิศตะวันออกอันเปิดไปทาง ทิศเหนือ หรือทิศใต้ก็ตาม เมื่อดวงอาทิตย์ขึ้นมา แสงสว่าง (รสุมิ) แห่งดวงอาทิตย์ส่องเข้าไปทางหน้าต่างแล้ว จะปรากฏ อยู่ที่ส่วนไหนแห่งเรือนนั้น.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะปรากฏที่ฝาเรือน ด้านทิศตะวันตก พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าฝาเรือนด้านทิศตะวันตกไม่มี แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จะปรากฏที่ไหน.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะปรากฏที่พื้นดิน พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพื้นดินไม่มี แสงสว่างแห่ง ดวงอาทิตย์นั้น จะปรากฏที่ไหน.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะปรากฏในน้ำ พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าน้ำไม่มี แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จะปรากฏที่ไหน.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น ย่อมเป็น สิ่งที่ไม่ปรากฏแล้ว พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้ก็ฉันทันนั้น ถ้าไม่มีราคะ ไม่มี
 นันทิ ไม่มีตัณหา ในอาหารคือคำข้าวแล้ว วิญญาณก็ตั้งอยู่
 ไม่ได้ เจริญอกงามไม่ได้ในอาหารคือคำข้าว นั้น วิญญาณ
 ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญอกงามไม่ได้ในที่ใด การก้าวลงแห่ง
 นามรูปก็ไม่มีในที่นั้น การก้าวลงแห่งนามรูปไม่มีในที่ใด
 ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายก็ไม่มีในที่นั้น ความเจริญ
 แห่งสังขารทั้งหลายไม่มีในที่ใด การเกิดในภพใหม่ต่อไปก็
 ไม่มีในที่นั้น การเกิดในภพใหม่ต่อไปไม่มีในที่ใดชาติ ชรา
 และมรณะต่อไปก็ไม่มีในที่นั้น ชาติ ชราและมรณะต่อไปไม่มี
 ในที่ใด เราเรียกที่นั้นว่า เป็นที่ที่ไม่มีความโศก ไม่มีธุลี และ
 ไม่มีความคับแค้น.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าไม่มีราคะ ไม่มีนันทิ ไม่มีตัณหา
 ในอาหารคือผัสสะแล้ว วิญญาณก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญอกงาม
 ไม่ได้ในอาหารคือผัสสะนั้น วิญญาณตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญอกงาม
 ไม่ได้ในที่ใด การก้าวลงแห่งนามรูป ก็ไม่มีในที่นั้น ...

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าไม่มีราคะ ไม่มีนันทิ ไม่มีตัณหา
 ในอาหารคือมโนสังขเจตนาแล้ว วิญญาณก็ตั้งอยู่ไม่ได้
 เจริญอกงามไม่ได้ในอาหารคือมโนสังขเจตนา นั้น วิญญาณ
 ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญอกงามไม่ได้ในที่ใด การก้าวลงแห่งนามรูป
 ก็ไม่มีในที่นั้น ...

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าไม่มีราคะ ไม่มีนันทิ ไม่มีตัณหา
 ในอาหารคือวิญญานแล้ว วิญญานก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญ
 งอกงามไม่ได้ในอาหารคือวิญญานนั้น วิญญานตั้งอยู่ไม่ได้
 เจริญงอกงามไม่ได้ในที่ใด การกำลงแห่งนามรูปก็ไม่มีใน
 ที่นั้น การกำลงแห่งนามรูปไม่มีในที่ใด ความเจริญแห่ง
 สังขารทั้งหลายก็ไม่มีในที่นั้น ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย
 ไม่มีในที่ใด การเกิดในภพใหม่ต่อไปก็ไม่มีในที่นั้น การเกิด
 ในภพใหม่ต่อไปไม่มีในที่ใดชาติ ชราและมรณะต่อไปก็ไม่มี
 ในที่นั้น ชาติ ชราและมรณะต่อไปไม่มีในที่ใด เราเรียกที่นั้น
 ว่า เป็นที่ไม่มีมีความโคก ไม่มีฐลีส และไม่มีมีความคับแค้น.

รายละเอียดของนามรูป

๑๑

-บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๕๑/๘๙.

ภิกษุทั้งหลาย ก็นามรูปเป็นอย่างไร เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ นี้เรียกว่านาม มหาภูตทั้งสี่ด้วย รูปที่อาศัยมหาภูตทั้งสี่ด้วย นี้เรียกว่ารูป นามนี้ด้วย รูปนี้ด้วย ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า นามรูป.

ความเกิดขึ้นแห่งนามรูปย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ ความดับแห่งนามรูปย่อมมี เพราะความดับแห่งวิญญาณ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งนามรูป คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

รายละเอียดของสังขาร (นัยที่ ๑)

๑๒

-บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๕๑/๘๙.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สังขารทั้งหลายเป็นอย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลาย ๓ อย่างเหล่านี้ คือ กายสังขาร (ความปรุงแต่งทางกาย) วจีสังขาร (ความปรุงแต่งทางวาจา) จิตตสังขาร (ความปรุงแต่งทางจิต) ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า สังขารทั้งหลาย.

ความเกิดขึ้นแห่งสังขารย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งอวิชชา ความดับแห่งสังขารย่อมมี เพราะความดับแห่งอวิชชา อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขาร คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

รายละเอียดของสังขาร (นัยที่ ๒)

๑๓

-บาลี ม. ๑๒/๕๕๐/๕๐๙.

ข้าแต่พระแม่เจ้า ก็สังขารทั้งหลายเป็นอย่างไร.

อาวุโสวิสาขะ สังขารทั้งหลาย ๓ อย่างเหล่านี้ คือ
กายสังขาร วีสังขาร จิตตสังขาร.

ข้าแต่พระแม่เจ้า ก็กายสังขารเป็นอย่างไร วีสังขารเป็น
อย่างไร จิตตสังขารเป็นอย่างไร.

อาวุโสวิสาขะ ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก
เป็นกายสังขาร วิตกและวิจารณ์ เป็นวีสังขาร สัญญา
และเวทนา เป็นจิตตสังขาร

ข้าแต่พระแม่เจ้า ก็เพราะเหตุอะไร ลมหายใจเข้าและ
ลมหายใจออก จึงเป็นกายสังขาร เพราะเหตุอะไรวิตกและวิจารณ์ จึงเป็น
วีสังขาร เพราะเหตุอะไรสัญญาและเวทนา จึงเป็นจิตตสังขาร.

อาวุโสวิสาขะ ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกเหล่านี้
เป็นธรรมมีในกาย เนื่องด้วยกาย ดังนั้นลมหายใจเข้าและ
ลมหายใจออกจึงเป็นกายสังขาร บุคคลย่อมคิด ย่อมพิจารณา
ก่อนแล้วจึงเปล่งวาจา ดังนั้นวิตกและวิจารณ์จึงเป็นวีสังขาร
สัญญาและเวทนา เป็นธรรมมีในจิต เนื่องด้วยจิต ดังนั้น
สัญญาและเวทนาจึงเป็นจิตตสังขาร. ...

(อีกสูตรหนึ่ง -บาลี สฟา. ส. ๑๘/๓๖๐/๕๖๐. ก็มีการอธิบาย
โดยนัยเดียวกัน แต่เป็นการสนทนากันของสาวก. -ผู้รวบรวม)

รายละเอียดของสังขาร (นัยที่ ๓)

๑๔

–บาลี ดิ.ก. อ. ๒๐/๑๕๗/๔๖๒.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก ๓ จำพวกเป็นอย่างไร.

(๑) ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ่งแต่งกายสังขารที่มีความเบียดเบียน ย่อมปรุ่งแต่งวิสังขารที่มีความเบียดเบียน ย่อมปรุ่งแต่งมโนสังขารที่มีความเบียดเบียน ครั้นเขาทำความปรุ่งแต่งอย่างนี้แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียน ผัสสะที่มีความเบียดเบียน ย่อมถูกต้องเขา ซึ่งเป็นผู้เข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียนนั้น เขาอันผัสสะที่มีความเบียดเบียนถูกต้องแล้ว ย่อมได้ส่วยเวทนอันมีความเบียดเบียน เป็นทุกข์โดยส่วนเดียว ดังเช่นพวกสัตว์นรก.

(๒) ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ่งแต่งกายสังขารที่ไม่มีความเบียดเบียน ย่อมปรุ่งแต่งวิสังขารที่ไม่มีความเบียดเบียน ย่อมปรุ่งแต่งมโนสังขารที่ไม่มีความเบียดเบียน ครั้นเขาทำความปรุ่งแต่งอย่างนี้แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่ไม่มีความเบียดเบียน ผัสสะที่ไม่มีความเบียดเบียน ย่อมถูกต้องเขา ซึ่งเป็นผู้เข้าถึงโลกที่ไม่มีความ

เบียดเบียนนั้น เขอันผัสสะที่ไม่มีความเบียดเบียนถูกต้องแล้ว
ย่อมได้ส่วยเวทนอันไม่มีความเบียดเบียน เป็นสุข
โดยส่วนเดียว ดังเช่น พวกเทวดาสุกกิทะ.

(๓) ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อม
ปรุ่แต่งกายสังขารที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มี
ความเบียดเบียนบ้าง ย่อมปรุ่แต่งวจีสังขารที่มีความ
เบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ย่อมปรุ่แต่ง
มโนสังขารที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง
ครั้นเขาทำความปรุ่แต่งอย่างนี้แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่มี
ความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ผัสสะที่มี
ความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ย่อมถูกต้องเขา
ซึ่งเป็นผู้เข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความ
เบียดเบียนบ้าง เขอันผัสสะที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มี
ความเบียดเบียนบ้าง ถูกต้องแล้ว ย่อมได้ส่วยเวทนอันมี
ความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง อันเป็นสุข
และทุกข์เจือปนกัน ดังเช่น มนุษย์ทั้งหลาย เทวดาบางพวก
และสัตว์พวกวินิบาตบางพวก.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกเหล่านี้แล มีปรากฏ
อยู่ในโลก.

รายละเอียดของสังขาร (นัยที่ ๔)

๑๕

-บาลี ขนฺธ. ส. ๑๗/๗๔/๑๑๖.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สังขารทั้งหลายเป็นอย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย หมู่แห่งเจตนา ๖ เหล่านี้ คือ
 สัญเจตนาในรูป สัญเจตนาในเสียง สัญเจตนาในกลิ่น
 สัญเจตนาในรส สัญเจตนาในโณภูมัพพะ สัญเจตนาในธรรม
 ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าสังขารทั้งหลาย.

ความเกิดขึ้นแห่งสังขารย่อมมี เพราะความเกิดขึ้น
 แห่งผัสสะ ความดับแห่งสังขารย่อมมี เพราะความดับ
 แห่งผัสสะ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้นนั่นเอง
 เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขาร คือ สัมมาทิฐิ
 สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ
 สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
 รู้ชัดแล้วซึ่งสังขารอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความเกิดขึ้นแห่งสังขาร
 อย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความดับแห่งสังขารอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่ง
 ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขารอย่างนี้ แล้วปฏิบัติเพื่อ
 ความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับแห่ง
 สังขาร สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว
 ชนเหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าย่อมหยั่งลงใน
 ธรรมวินัยนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งสังขารอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความเกิดขึ้น
แห่งสังขารอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความดับแห่งสังขารอย่างนี้
รู้ชัดแล้วซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขารอย่างนี้ แล้วเป็น
ผู้หลุดพ้น เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะความดับ
เพราะไม่ถือมั่นในสังขาร สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า
หลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด หลุดพ้นดีแล้ว
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเป็นเกพลี สมณะหรือพราหมณ์
เหล่าใดเป็นเกพลี วัฏฏะย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์
เหล่านั้น.

(สามารถศึกษาเนื้อความเต็มของสูตรนี้ได้ที่หน้า ๑๐๔. -ผู้รวบรวม)

รายละเอียดของสังขาร (นัยที่ ๕)

๑๖

– บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๔๖/๘๒.

... สาธุ สาธุ อานนท์ ตามที่สารีบุตรตอบปัญหา
ในลักษณะนั้น ชื่อว่าได้ตอบโดยชอบ อานนท์ เรากล่าวว่า
สุขและทุกข์เป็นของอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น (ปฏิจจสมุปปन्न)
สุขและทุกข์นั้นอาศัยปัจจัยอะไรเกิดขึ้น สุขและทุกข์อาศัย
ปัจจัยคือผัสสะเกิดขึ้น บุคคลผู้กล่าวดังนี้ จึงจะชื่อว่าเป็น
อันกล่าวตามที่เรากล่าวแล้ว ไม่กล่าวตู่เราด้วยคำไม่จริง เป็นผู้
พยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม และสหธรรมมิกบางคน
ที่กล่าวตาม ก็จะไม่พลอยกลายเป็นผู้ควรถูกติไปด้วย
อานนท์ ในบรรดาสมณพราหมณ์ ที่กล่าวสอนเรื่องกรรม
ทั้ง ๔ พวกนั้น สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด
ที่บัญญัติสุขและทุกข์ว่าตนเองทำ สุขและทุกข์นั้นก็ย่อมเกิดขึ้น
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่อง
กรรมพวกใดที่บัญญัติสุขและทุกข์ว่าผู้อื่นทำให้ สุขและทุกข์
นั้นก็ย่อมเกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย สมณพราหมณ์
ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใดที่บัญญัติสุขและทุกข์ว่า
ตนเองทำด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย สุขและทุกข์นั้นก็ย่อมเกิดขึ้น

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใดที่บัญญัติสุขและทุกข์ว่าไม่ใช่ตนเองทำด้วย ไม่ใช่ผู้อื่นทำให้ด้วย สุขและทุกข์นั้นก็ย่อมเกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

อนนท ในบรรดาสมณพราหมณ์ ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมทั้ง ๔ พวกนั้น สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใดที่บัญญัติสุขและทุกข์ว่าตนเองทำ สมณพราหมณ์พวกนั้น ถ้าเว้นจากผัสสะเสียแล้ว จะรู้สึกถึงสุขและทุกข์นั้น ย่อมไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใดที่บัญญัติสุขและทุกข์ว่าผู้อื่นทำให้ ถ้าเว้นจากผัสสะเสียแล้ว จะรู้สึกถึงสุขและทุกข์นั้น ย่อมไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใดที่บัญญัติสุขและทุกข์ว่าตนเองทำด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย ถ้าเว้นจากผัสสะเสียแล้ว จะรู้สึกถึงสุขและทุกข์นั้น ย่อมไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใดที่บัญญัติสุขและทุกข์ว่าไม่ใช่ตนเองทำด้วย ไม่ใช่ผู้อื่นทำให้ด้วย ถ้าเว้นจากผัสสะเสียแล้ว จะรู้สึกถึงสุขและทุกข์นั้น ย่อมไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้.

อาานนท์ เมื่อกายมียอยู่ สุขและทุกข์อันเป็นภายใน
ย่อมบังเกิดขึ้น เพราะความจงใจทางกาย (กายสมุเจตนา)
เป็นเหตุ อาานนท์ เมื่อวาจามียอยู่ สุขและทุกข์อันเป็นภายใน
ย่อมบังเกิดขึ้น เพราะความจงใจทางวาจา (วากุสมุเจตนา)
เป็นเหตุ อาานนท์ เมื่อมโนมียอยู่ สุขและทุกข์อันเป็นภายใน
ย่อมบังเกิดขึ้น เพราะความจงใจทางมโน (มโนมุเจตนา)
เป็นเหตุ.

อาานนท์ เพราะมอวิชาเป็นปัจจัยนั้นแหละ บุคคล
ย่อมปรุงแต่งกายสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อัน
เป็นภายในเกิดขึ้นด้วยตนเองบ้าง ย่อมปรุงแต่งกายสังขาร
ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นโดยผู้อื่นบ้าง
ย่อมปรุงแต่งกายสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อัน
เป็นภายในเกิดขึ้นโดยรู้สึกตัวบ้าง ย่อมปรุงแต่งกายสังขาร
ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นโดยไม่
รู้สึกตัวบ้าง.

อาานนท์ เพราะมอวิชาเป็นปัจจัยนั้นแหละ บุคคล
ย่อมปรุงแต่งวักสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อัน
เป็นภายในเกิดขึ้นด้วยตนเองบ้าง ย่อมปรุงแต่งวักสังขาร
ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นโดยผู้อื่นบ้าง

ย่อมปรุ้งแต่งวสีสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นโดยรู้สึกตัวบ้าง ย่อมปรุ้งแต่งวสีสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นโดยไม่รู้สึกตัวบ้าง.

อานนทฺ เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัยนั้นแหละ บุคคลย่อมปรุ้งแต่งมโนสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นด้วยตนเองบ้าง ย่อมปรุ้งแต่งมโนสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นโดยผู้อื่นบ้าง ย่อมปรุ้งแต่งมโนสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นโดยรู้สึกตัวบ้าง ย่อมปรุ้งแต่งมโนสังขารซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นโดยไม่รู้สึกตัวบ้าง.

อานนทฺ อวิชชาแทรกอยู่แล้วในธรรมเหล่านี้.

อานนทฺ เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งอวิชชานั้นนั่นเทียว กายซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นจึงไม่มี วาจาซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นจึงไม่มี มโนซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นจึงไม่มี เขต (ผืนนาสำหรับออก) ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นจึงไม่มี

วัตถุ (พืชเพื่อการงอก) ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นจึงไม่มี อายตนะ (การสัมผัสเพื่อให้เกิดการงอก) ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นจึงไม่มี หรืออภิการณ (เครื่องกระทำให้เกิดการงอก) ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์อันเป็นภายในเกิดขึ้นจึงไม่มี.

อีกสูตรหนึ่ง - บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๒๑๓/๑๗๑. ได้ตรัสกับ ภิกษุทั้งหลาย โดยมีข้อความช่วงท้าย ต่างออกไปดังนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ความได้อัตภาพ ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นอย่างไร คือ ความได้อัตภาพที่สัญญาเจตนาของตนเป็นไป ไม่ใช่สัญญาเจตนาของผู้อื่นเป็นไปก็มี ความได้อัตภาพที่สัญญาเจตนาของผู้อื่นเป็นไป ไม่ใช่สัญญาเจตนาของตนเป็นไปก็มี ความได้อัตภาพที่สัญญาเจตนาของตนด้วย สัญญาเจตนาของผู้อื่นด้วยเป็นไปก็มี ความได้อัตภาพที่สัญญาเจตนาของตนก็ไม่ใช่สัญญาเจตนาของผู้อื่นก็ไม่ใช่เป็นไปก็มี ภิกษุทั้งหลาย ความได้อัตภาพ ๔ ประการนี้แล.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสโดยย่อนี้ ข้าพระองค์ทราบชัดเนื้อความโดยพิสดารอย่างนี้ว่า บรรดาความได้อัตภาพ ๔ ประการนั้น ความได้อัตภาพที่สัญญาเจตนาของตนเป็นไป ไม่ใช่สัญญาเจตนาของผู้อื่นเป็นไปนี้ คือ การจุติจากภavnันของสัตว์เหล่านั้นย่อมมี เพราะสัญญาเจตนาของตนเป็นเหตุ ความได้อัตภาพที่สัญญาเจตนาของผู้อื่นเป็นไป

ไม่ใช่สัญญาเจตนาของตนเป็นไปนี้ คือ การจุติจากกายนั้นของสัตว์เหล่านั้นย่อมมี เพราะสัญญาเจตนาของผู้อื่นเป็นเหตุ ความได้อัตภาพที่สัญญาเจตนาของตนด้วย สัญญาเจตนาของผู้อื่นด้วยเป็นไปนี้ คือ การจุติจากกายนั้นของสัตว์เหล่านั้นย่อมมี เพราะสัญญาเจตนาของตนและสัญญาเจตนาของผู้อื่นเป็นเหตุ ความได้อัตภาพที่สัญญาเจตนาของตนเป็นไปก็ไม่ใช่ สัญญาเจตนาของผู้อื่นเป็นไปก็ไม่ใช่ จะพึงเห็นเทวดาทั้งหลายด้วยอัตภาพนั้นเป็นอย่างไร พระเจ้าข้า.

สารีบุตร พึงเห็นเทวดาทั้งหลายผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะด้วยอัตภาพนั้น. ...

วิญาณฐานจิติ (ที่ตั้งอยู่ของวิญาณ)

๑๗

-บาลี ขนฺธ. ส. ๑๗/๖๗/๑๐๖.

ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่ใช้เป็นพีชมี ๕ อย่างเหล่านี้ ๕ อย่างอะไรบ้าง คือ พีชจากเหง้าหรือราก (มูลพีช) พีชจากต้น (ขนฺธพีช) พีชจากตาหรือผล (ผลพีช) พีชจากยอด (อคคพีช) พีชจากเมล็ด (พีชพีช).

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าสิ่งที่ใช้เป็นพีช ๕ อย่างเหล่านี้ที่ไม่ถูกทำลาย ยังไม่เน่าเปื่อย ยังไม่แห้งเพราะลมและแดด ยังมีเชื้องอกบริบูรณ์อยู่ และอันบุคคลเก็บไว้ด้วยดี แต่ดินและน้ำไม่มี ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่ใช้เป็นพีช ๕ อย่างเหล่านั้นจะพึงเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ไหม.

ไม่ได้ พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าสิ่งที่ใช้เป็นพีช ๕ อย่างเหล่านี้ที่ไม่ถูกทำลาย ยังไม่เน่าเปื่อย ยังไม่แห้งเพราะลมและแดด ยังมีเชื้องอกบริบูรณ์อยู่ และอันบุคคลเก็บไว้ด้วยดี ทั้งดินและน้ำก็มีด้วย ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่ใช้เป็นพีช ๕ อย่างเหล่านั้นจะพึงเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ไหม.

ได้ พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญานฐิติ ๔ อย่าง (รูป เวทนา สัญญา สังขาร) พึงเห็นว่าเหมือนกับดิน.

ภิกษุทั้งหลาย นันทิราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจแห่งความเพลิน) พึงเห็นว่าเหมือนกับน้ำ.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาน ซึ่งประกอบด้วยปัจจัย พึงเห็นว่าเหมือนกับพืชสดทั้ง ๕ นั้น.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาน ซึ่งเข้าถือเอารูป ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้ เป็นวิญญานที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปช่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ได้.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาน ซึ่งเข้าถือเอาเวทนา ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้ เป็นวิญญานที่มีเวทนาเป็นอารมณ์ มีเวทนาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปช่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ได้.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาน ซึ่งเข้าถือเอาสัญญา ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้ เป็นวิญญานที่มีสัญญาเป็นอารมณ์ มีสัญญาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปช่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ได้.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญูณ ซึ่งเข้าถือเอาสังขาร ตั้งอยู่ที่ตั้งอยู่ได้ เป็นวิญญูณที่มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปช่องเสฟ ก็ถึงความเจริญงอกงาม ไพบูลย์ได้.

ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักบัญญัติซึ่งการมา การไป การจุติ (การตาย) การอุบัติ (การเกิด) ความเจริญ ความงอกงาม และความไพบูลย์ของวิญญูณ โดยเว้นจากรูป เว้นจากเวทนา เว้นจากสัญญา และเว้นจากสังขาร ดังนั้นนี้ ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้เลย.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าวราคะในรูปธาตุ ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญูณธาตุ เป็นสิ่งที่ภิกษุละได้แล้ว (ราโค ปหิโน) เพราะละราคะนั้นได้ อารมณ์สำหรับวิญญูณก็ขาดลง ที่ตั้งของวิญญูณก็ไม่มี วิญญูณอันไม่มีที่ตั้งนั้น ก็ไม่งอกงาม หลุดพ้นไป เพราะไม่ถูกปรุงแต่ง เพราะหลุดพ้นไป ก็ตั้งมั่น (จิตฺ) เพราะตั้งมั่น ก็ยินดีในตนเอง (สนฺตฺสฺสิตฺ) เพราะยินดีในตนเอง ก็ไม่หวั่นไหว (น ปริตฺสฺสฺสฺติ) เมื่อไม่หวั่นไหว ก็ปรินิพพานเฉพาะตนนั้นเทียว เธอย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้เสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ ไม่ได้มีอีก.

อารมณ์เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ

(นัยที่ ๑)

๑๘

-บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๘๐/๑๔๙.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าบุคคลยอมคิด (เจตติ) ถึงสิ่งใดอยู่ ย่อมดำริ (อนุสสติ) ถึงสิ่งใดอยู่ และยอมมีจิตฝังลงไป (อนุสสติ) ในสิ่งใดอยู่ สิ่งนั้นยอมเป็นอารมณ์เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ เมื่ออารมณ์มีอยู่ ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณ ย่อมมี เมื่อวิญญาณนั้นตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญออกงามแล้ว เครื่องนำไปสู่ภพใหม่ (นต) ย่อมมี เมื่อเครื่องนำไปสู่ภพใหม่มีการมาการไป (อาคตคต) ย่อมมี เมื่อการมาการไปมี การเคลื่อน และการบังเกิดย่อมมี เมื่อการเคลื่อนและการบังเกิดมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสสุปปายาสะทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วนต่อไป ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าบุคคลยอมไม่คิดถึงสิ่งใด ย่อมไม่ดำริถึงสิ่งใด แต่เขายังมีจิตฝังลงไป ในสิ่งใดอยู่ สิ่งนั้นยอมเป็นอารมณ์เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ เมื่ออารมณ์มีอยู่ ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณย่อมมี เมื่อวิญญาณนั้นตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญออกงามแล้ว เครื่องนำไปสู่ภพใหม่ย่อมมี

เมื่อเครื่องนำไปสู่ภพใหม่มี การมาการไปย่อมมี เมื่อการมา
การไปมี การเคลื่อนและการบังเกิดย่อมมี เมื่อการเคลื่อน
และการบังเกิดมี ชาติ ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัส
อุปายาสะทั้งหลายจึงเกิดขึ้นครบถ้วนต่อไป ความเกิดขึ้นพร้อม
แห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้าว่าบุคคลย่อมไม่คิดถึงสิ่งใดด้วย
ย่อมไม่ดำริถึงสิ่งใดด้วย และย่อมไม่มีจิตฝังลงในสิ่งใดด้วย
ในกาลใด ในกาลนั้น สิ่งนั้นย่อมไม่เป็นอารมณ์เพื่อการตั้งอยู่
แห่งวิญญาณได้เลย เมื่ออารมณ์ไม่มี ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่ง
วิญญาณย่อมไม่มี เมื่อวิญญาณนั้นไม่ตั้งขึ้นเฉพาะ ไม่เจริญ
งอกงามแล้ว เครื่องนำไปสู่ภพใหม่ย่อมไม่มี เมื่อเครื่องนำไปสู่
ภพใหม่ไม่มี การมาการไปย่อมไม่มี เมื่อการมาการไปไม่มี
การเคลื่อนและการบังเกิดย่อมไม่มี เมื่อการเคลื่อนและ
การบังเกิดไม่มี ชาติ ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัส
อุปายาสะทั้งหลายต่อไปจึงดับสิ้น ความดับลงแห่งกองทุกข์
ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้แล.

อารมณ์เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ

(นัยที่ ๒)

๑๙

-บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๗๗/๑๔๗.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าบุคคลย่อมคิดถึงสิ่งใดอยู่ ย่อมดำริถึงสิ่งใดอยู่ และย่อมมีจิตฝังลงไป ในสิ่งใดอยู่ สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ เมื่ออารมณ์มีอยู่ ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณย่อมมี เมื่อวิญญาณนั้นตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญงอกงามแล้ว การก้าวลงแห่งนามรูป (นามรูปสส อวกฺกนฺติ) ย่อมมี เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะมีชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสอุปายาสะทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าบุคคลย่อมไม่คิดถึงสิ่งใด ย่อมไม่ดำริถึงสิ่งใด แต่เขายังมีจิตฝังลงไป ในสิ่งใดอยู่ สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ เมื่ออารมณ์มีอยู่

ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณย่อมมี เมื่อวิญญาณนั้นตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญงอกงามแล้ว การก้าวลงแห่งนามรูปย่อมมี เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ ... ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้าบุคคลย่อมไม่คิดถึงสิ่งใดด้วย ย่อมไม่ดำริถึงสิ่งใดด้วย และย่อมไม่มีจิตฝังลงไปในเรื่องใดในกาลใด ในกาลนั้น สิ่งนั้นย่อมไม่เป็นอารมณ์เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณได้เลย เมื่ออารมณ์ไม่มี ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณย่อมไม่มี เมื่อวิญญาณนั้นไม่ตั้งขึ้นเฉพาะ ไม่เจริญงอกงามแล้ว การก้าวลงแห่งนามรูปย่อมไม่มี เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามरणะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสอุปายาสะทั้งหลาย จึงดับสิ้น ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้แล.

อารมณ์เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ

(นัยที่ ๓)

๒๐

-บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๗๘/๑๔๕.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าบุคคลยอมคิดถึงสิ่งใดอยู่ ย่อมดำรงถึงสิ่งใดอยู่ และยอมมีจิตฝังลงไปในเรื่องใดอยู่ สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ เมื่ออารมณ์มีอยู่ ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณย่อมมี เมื่อวิญญาณนั้นตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญงอกงามแล้ว การเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป (ปุณพฏากนิพพุตติ) ย่อมมี เมื่อการเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไปมีอยู่ ชาติ ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสอุปายาสะทั้งหลายจึงเกิดขึ้นครบถ้วนต่อไป ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าบุคคลยอมไม่คิดถึงสิ่งใด ย่อมไม่ดำรงถึงสิ่งใด แต่เขายังมีจิตฝังลงไปในเรื่องใดอยู่ สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ เมื่ออารมณ์มีอยู่ ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณย่อมมี เมื่อวิญญาณนั้นตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญงอกงามแล้ว การเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไปย่อมมี เมื่อการเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไปมีอยู่ ชาติ ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสอุปายาสะทั้งหลายจึงเกิดขึ้นครบถ้วนต่อไป ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้าว่าบุคคลย่อมไม่คิดถึงสิ่งใดด้วย ย่อมไม่ดำริถึงสิ่งใดด้วย และย่อมไม่มีจิตฝังลงไปในเรื่องใดด้วย ในกาลใด ในกาลนั้น สิ่งนั้นย่อมไม่เป็นอารมณ์เพื่อการตั้งอยู่ แห่งวิญญาณ เมื่ออารมณ์ไม่มี ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่ง วิญญาณย่อมไม่มี เมื่อวิญญาณนั้นไม่ตั้งขึ้นเฉพาะ ไม่เจริญ งามแล้ว การเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไปย่อมไม่มี เมื่อ การเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไปไม่มีชาติ ชรามरणะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะโทมนัสสุปปายาสะทั้งหลายต่อไป จึงดับสิ้น ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้แล.

การตั้งอยู่ของวิญญาณ คือ การบังเกิดในภพใหม่

๒๑

-บาลี ตีก. อ. ๒๐/๒๘๗/๕๑๖.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า ‘ภพ-ภพ’ ดังนี้ ภพ
ย่อมมีได้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระเจ้าข้า.

อานนท์ ถ้ากรรมมีกามธาตุ^๑ เป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้ว
กามภพจะพึงปรากฏได้หรือ.

ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

อานนท์ ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นผืนนา (กมฺม
เขตฺต) วิญญาณเป็นพืช (วิญญาณํ พืช) ตัณหาเป็นยางของพืช
(ตณฺหา สีนโห) วิญญาณของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีอวิชชาเป็น
เครื่องกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูก ตั้งอยู่แล้วด้วยธาตุชั้นทราวม
การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้
(อวิชชานีวรณํ สุตตํ ตณฺหาสสฺสโลชนํ หีนาย ธาตุยา วิญาณํ
ปฏิกุจฺจิตฺตํ เอวํ อายตฺตํ ปุนพฺภวากินิพฺพตฺติ โหติ).

อานนท์ ถ้ากรรมมีรูปธาตุ^๒ เป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้ว
รูปภพจะพึงปรากฏได้หรือ.

ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

๑. กามธาตุ = ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม. -ผู้รวบรวม

๒. รูปธาตุ = สิ่งที่เป็นรูปในส่วนละเอียด. -ผู้รวบรวม

อานนท์ ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นผืนนา
วิญญาณเป็นพืช ตัณหาเป็นยางของพืช วิญญาณของ
สัตว์ทั้งหลายที่มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูก
ตั้งอยู่แล้วด้วยธาตุชั้นกลาง (มขุณฺณิยา ธาตุยา) การบังเกิดขึ้น
ในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์ ถ้ากรรมมีอุปธาด^๑ เป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้ว
อุปภพจะพึงปรากฏได้หรือ.

ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

อานนท์ ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นผืนนา
วิญญาณเป็นพืช ตัณหาเป็นยางของพืช วิญญาณของ
สัตว์ทั้งหลายที่มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูก
ตั้งอยู่แล้วด้วยธาตุชั้นประณีต (ปณฺธิตยา ธาตุยา) การบังเกิดขึ้น
ในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์ ภพ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้แล.

๑. อุปธาดุ = สิ่งที่ไม่ใช่รูป เป็นนามธรรม เช่น เวทนา สัญญา สังขาร (ผู้ได้สมาธิระดับ
อากาสาณัญญาตนะขึ้นไป). -ผู้รวบรวม

การตั้งอยู่ของความเจตนา หรือความปรารถนา คือ การบังเกิดในภพใหม่

๒๒

-บาลี ดิก. อ. ๒๐/๒๘๘/๕๑๗.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า ภพ ภพ ดังนี้ภพ ย่อมมีได้
ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระเจ้าข้า.

อานนท ถ้ากรรมมีกามธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้ว
กามภพจะพึงปรากฏได้หรือ.

ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

อานนท ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นผืนนา (กมฺม
เขตต์) วิญญาณเป็นพืช (วิญญาณํ พืช) ตัณหาเป็นยางของพืช
(ตณฺหา สีนโ) ความเจตนาที่ดี ความปรารถนาที่ดี ของสัตว์
ทั้งหลายที่มีอวิชชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูก
ตั้งอยู่แล้วด้วยธาตุชั้นทรม การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป
ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ (อวิชฺขานีวรณานํ สตฺตํ ตณฺหา-
สยฺโยชนานํ หีนาย ธาตุยา เจตนา ปตฺถุจฺจิตา ปตฺตนา ปตฺถุจฺจิตา เอว อายตฺติ
ปุนพฺภวาทินิพฺพตฺติ โหติ).

อานนท ถ้ากรรมมีรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้ว
รูปภพจะพึงปรากฏได้หรือ.

ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

อานนท์ ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นผืนนา
วิญญูณเป็นพืช ตัณหาเป็นยางของพืช ความเจตนาที่ดี
ความปรารถนาที่ดี ของสัตว์ทั้งหลายที่มีวิชาเป็นเครื่องกัน
มีตัณหาเป็นเครื่องผูก ตั้งอยู่แล้วด้วยธาตุชั้นกลาง
(มธุณิมาย ธาตุยา) การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้
ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์ ถ้ากรรมมีรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้ว
อรูปภพจะพึงปรากฏได้หรือ.

ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

อานนท์ ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นผืนนา
วิญญูณเป็นพืช ตัณหาเป็นยางของพืช ความเจตนาที่ดี
ความปรารถนาที่ดี ของสัตว์ทั้งหลายที่มีวิชาเป็นเครื่องกัน
มีตัณหาเป็นเครื่องผูก ตั้งอยู่แล้วด้วยธาตุชั้นประณีต
(ปณิตาย ธาตุยา) การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้
ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์ ภพ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ภพ ๓

๒๓

-บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๕๒/๙๒.

ภิกษุทั้งหลาย ภพ^๑ เป็นอย่างไรเล่า.

ภิกษุทั้งหลาย ภพทั้งหลาย ๓ อย่าง เหล่านี้คือ

กามภพ รูปภพ อรูปภพ.^๒

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ภพ.

ความเกิดขึ้นแห่งภพย่อมมี เพราะความเกิดขึ้น
แห่งอุปาทาน ความดับแห่งภพย่อมมี เพราะความดับ
แห่งอุปาทาน

อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้นนั่นเอง
เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งภพ คือ สัมมาทิฐิ
สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ
สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ.

๑. ภพ = สถานที่อันวิญญาณใช้ตั้งอาศัยเพื่อเกิดขึ้น หรือเจริญงอกงามต่อไป.
(ดูเพิ่มเติม ที่ตั้งอาศัยของวิญญาณหน้า ๔๙ ตรัสสภาพเปรียบกับดิน วิญญาณ
เปรียบกับส่วนของพืช เช่น เมล็ด ที่สามารถเจริญงอกงามต่อไปได้) -ผู้รวบรวม

๒. กามภพ = สถานที่เกิดอันอาศัย ดิน น้ำ ไฟ ลม รูปภพ = สถานที่เกิดอันอาศัย
สิ่งที่เป็นรูปในส่วนละเอียด อรูปภพ = สถานที่เกิดอันอาศัยสิ่งที่ไม่ใช่รูป. -ผู้รวบรวม

เครื่องนำไปสู่ภพ

๒๔

- ปาลี ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๓๓/๓๖๘.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า เครื่องนำไปสู่ภพ เครื่องนำไปสู่ภพ ดังนี้ ก็เครื่องนำไปสู่ภพเป็นอย่างไร และความดับไม่เหลือของเครื่องนำไปสู่ภพเป็นอย่างไร พระเจ้าข้า.

ราคะ ฉันทะ (ความพอใจ) ราคะ (ความกำหนัด) นันทิ (ความเพลิน) ตัณหา (ความอยาก) อุปายะ (ความเข้าถึง) และอุปาทาน (ความถือมั่น) อันเป็นเครื่องตั้งทับเครื่องเข้าไปอาศัย และเครื่องนอนเนื่องแห่งจิตในรูป (เจตโส อธิภูจฺจานาภินิเวสานุสฺยา) สิ่งเหล่านี้เราเรียกว่าเครื่องนำไปสู่ภพ ความดับไม่เหลือของเครื่องนำไปสู่ภพมิได้ เพราะความดับไม่เหลือของฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา อุปายะ และอุปาทาน เหล่านี้นั่นเอง.

ราคะ ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา อุปายะ และอุปาทาน อันเป็นเครื่องตั้งทับ เครื่องเข้าไปอาศัย และเครื่องนอนเนื่องแห่งจิตในเวทนา ... ในสัญญา ... ในสังขารทั้งหลาย ... ในวิญญูณ สิ่งเหล่านี้เราเรียกว่าเครื่องนำไปสู่ภพ ความดับไม่เหลือของเครื่องนำไปสู่ภพมิได้ เพราะความดับไม่เหลือของฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา อุปายะ และอุปาทาน เหล่านี้นั่นเอง.

เหตุที่เรียกว่า “สัตว์”

๒๕

– บาลี ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๓๒/๓๖๗.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกกันว่า สัตว์ สัตว์ ดังนี้ อันว่าสัตว์ มีได้ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเล่า พระเจ้าข้า.

ราคะ ฉันทะ (ความพอใจ) ราคะ (ความกำหนัด) นันทิ (ความเพลิน) ตัณหา (ความอยาก) ใด ๆ มีอยู่ในรูป เพราะการติดแล้ว ข้องแล้วในรูปนั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าสัตว์ (ผู้ข้องติดในชั้นทั้ง ๕) ดังนี้.

ราคะ ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหาใด ๆ มีอยู่ในเวทนา เพราะการติดแล้ว ข้องแล้วในเวทนานั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าสัตว์ ดังนี้.

ราคะ ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหาใด ๆ มีอยู่ในสัญญา เพราะการติดแล้ว ข้องแล้วในสัญญานั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าสัตว์ ดังนี้.

ราคะ ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหาใด ๆ มีอยู่ในสังขารทั้งหลาย เพราะการติดแล้ว ข้องแล้วในสังขารทั้งหลายนั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าสัตว์ ดังนี้.

ราชา ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหาใด ๆ มีอยู่ในวิญญาน เพราะการติดแล้ว ข้องแล้วในวิญญานนั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าสัตว์ ดังนี้แล.

ราชา เปรียบเหมือนพวกกุมารน้อย ๆ หรือกุมารีน้อย ๆ เล่นเรื่อนน้อย ๆ ที่ทำด้วยดินอยู่ ทรายใดเขายังมีราคะ มีฉันทะ มีความรัก มีความกระหาย มีความเร้าร้อน และมีตัณหา ในเรื่อนน้อยที่ทำด้วยดินเหล่านั้น ทรายนั้น พวกเด็กน้อย ๆ นั้น ย่อมอาลัยเรื่อนน้อยที่ทำด้วยดินเหล่านั้น ย่อมอยากเล่น ย่อมอยากมีเรื่อนน้อยที่ทำด้วยดินเหล่านั้น ย่อมยึดถือเรื่อนน้อยที่ทำด้วยดินเหล่านั้นว่าเป็นของเรา ดังนี้.

ราชา แต่เมื่อใดแล พวกกุมารน้อย ๆ หรือกุมารีน้อย ๆ เหล่านั้น ปราศจากราคะแล้ว ปราศจากฉันทะแล้ว ปราศจากความรักแล้ว ปราศจากความกระหายแล้ว ปราศจากความเร้าร้อนแล้ว ปราศจากตัณหาแล้ว ในเรื่อนน้อยที่ทำด้วยดินเหล่านั้น ในกาลนั้น พวกเขาย่อมทำเรื่อนน้อย ๆ ที่ทำด้วยดินเหล่านั้นให้กระจัดกระจาย เรี่ยราย เคลื่อนกล่นไป กระทำให้จบการเล่นเสียด้วยมือและเท้าทั้งหลาย อุปมานี้ฉันใด.

ราชะ อุปไมยกัณฺณํ นั้น คือ แม้พวกเธอทั้งหลาย
 จงเรียกรายกระจายออกซึ่งรูป จงจัดเสีย จงทำให้เหลกลาญ
 จงทำให้จบการเล่นอย่างถูกวิธี จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไป
 แห่งตัณหาเกิด จงเรียกรายกระจายออกซึ่งเวทนา
 จงจัดเสีย จงทำให้เหลกลาญ จงทำให้จบการเล่นอย่างถูกวิธี
 จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหาเกิด จงเรียกราย
 กระจายออกซึ่งสัญญา จงจัดเสีย จงทำให้เหลกลาญ
 จงทำให้จบการเล่นอย่างถูกวิธี จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่ง
 ตัณหาเกิด จงเรียกรายกระจายออกซึ่งสังขารทั้งหลาย
 จงจัดเสีย จงทำให้เหลกลาญ จงทำให้จบการเล่นอย่างถูกวิธี
 จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหาเกิด จงเรียกราย
 กระจายออกซึ่งวิญญาณ จงจัดเสีย จงทำให้เหลกลาญ
 จงทำให้จบการเล่นอย่างถูกวิธี จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไป
 แห่งตัณหาเกิด.

ราชะ เพราะว่า ความสิ้นไปแห่งตัณหานั้น คือ
 นิพพาน ดังนี้แล.

ผลที่ไม่น่าปรารถนา หรือน่าปรารถนา | ๒๖

– บาลี เอก. อ. ๒๐/๔๒/๑๘๙.

ภิกษุทั้งหลาย กายกรรมที่สมาทานให้บริบูรณ์ตาม
 ทิฏฐิ วิจิตรกรรมที่สมาทานให้บริบูรณ์ตามทิฏฐิ มโนกรรม
 ที่สมาทานให้บริบูรณ์ตามทิฏฐิ ความเจตนา ความปรารถนา
 ความตั้งใจ (ปณิธิ) สังขาร ของบุคคลผู้มีมิจฉาทิฏฐิ
 ธรรมทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อผลที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่า
 รักใคร่ ไม่น่าชอบใจ ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นไปเพื่อ
 ความทุกข์ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่าทิฏฐิเลวทราม
 ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมล็ดสะเดาก็ดี เมล็ดบวบขม
 ก็ดี เมล็ดน้ำเต้าขมก็ดี อันบุคคลเพาะไว้ในดินที่ชุ่มชื้น
 รสของดิน รสของน้ำ ที่มันดูดซึมไว้ทั้งหมด ย่อมเป็นไป
 เพื่อความเป็นของขม เพื่อความเผ็ดร้อน เพื่อความไม่น่ายินดี
 ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่าพันธุ์พืชเหล่านั้นเลว.

ภิกษุทั้งหลาย จันใดก็จันนั้นเหมือนกัน กายกรรมที่
 สมาทานให้บริบูรณ์ตามทิฏฐิ วิจิตรกรรมที่สมาทานให้บริบูรณ์
 ตามทิฏฐิ มโนกรรมที่สมาทานให้บริบูรณ์ตามทิฏฐิ ความ
 เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจ สังขาร ของบุคคล
 ผู้มีมิจฉาทิฏฐิ ธรรมทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อผลที่ไม่

ปรารถนา ไม่น่ารักใคร ไม่น่าชอบใจ ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล
เป็นไปเพื่อความทุกข์ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่า
ทิฏฐิเลวทราม.

ภิกษุทั้งหลาย กายกรรมที่สมาทานให้บริบูรณ์ตาม
ทิฏฐิ วิจกรรมที่สมาทานให้บริบูรณ์ตามทิฏฐิ มโนกรรม
ที่สมาทานให้บริบูรณ์ตามทิฏฐิ ความเจตนา ความปรารถนา
ความตั้งใจ สังขาร ของบุคคลผู้มีสัมมาทิฏฐิ ธรรมทั้งหมดนั้น
ย่อมเป็นไปเพื่อผลที่น่าปรารถนา น่ารักใคร น่าชอบใจ เป็นไป
เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร
เพราะเหตุว่าทิฏฐิดีงาม ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนพันธุ์
อ้อยก็ดี พันธุ์ข้าวสาลีก็ดี พันธุ์ผลจันทน์ก็ดี อันบุคคลเพาะ
ไว้ในดินที่ชุ่มชื้น รสของดิน รสของน้ำ ที่มันดุดซึมไว้ทั้งหมด
ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นของหวาน เพื่อความน่ายินดี เพื่อ
ความน่าชื่นใจ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่าพันธุ์พืช
เหล่านั้นดี.

ภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นใดก็นั้นเหมือนกัน กายกรรม
ที่สมาทานให้บริบูรณ์ตามทิฏฐิ วิจกรรมที่สมาทานให้บริบูรณ์
ตามทิฏฐิ มโนกรรมที่สมาทานให้บริบูรณ์ตามทิฏฐิ ความเจตนา
ความปรารถนา ความตั้งใจ สังขาร ของบุคคลผู้มีสัมมาทิฏฐิ
ธรรมทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อผลที่น่าปรารถนา น่ารักใคร
น่าชอบใจ เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข ข้อนั้น
เพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่าทิฏฐิดีงาม.

“จิต”

จิต เปลี่ยนแปลงได้เร็ว

๒๗

– บาลี เอก. อ. ๒๐/๑๑/๔๙.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้
อย่างหนึ่ง ที่เปลี่ยนแปลงได้เร็ว เหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย
จิตเปลี่ยนแปลงได้เร็ว (ลหุปรินตต)^๑ เท่าใดนั้น แม้จะอุปมา
ก็กระทำได้ไม่ใช่ง่าย.

๑. ลหุปรินตต บาลีคำนี้ มีสำนวนแปลอย่างอื่นอีก เช่น กลับกลอกเร็ว. –ผู้รวบรวม

จิต เป็นธรรมชาติกลับกโลก

๒๘

-บาลี มหา. วิ. ๔/๒๙๔/๒๑๖.

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในศาสนานี้จำพรรษาแล้ว มีสตรีนิมนต์ว่า ขอท่านจงมาเถิดเจ้าข้า ดิฉันจะถวายเงิน ทอง นา สวน พ่อโค แม่โค ทาสชาย ทาสหญิง แก่ท่าน จะยกลูกสาวให้เป็นภรรยาของท่าน ดิฉันจะยอมเป็นภรรยาของท่าน หรือว่าจะนำหญิงอื่นมาให้เป็นภรรยาของท่าน ในเรื่องนั้น ถ้าภิกษุคิดอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จิตเป็นธรรมชาติกลับกโลกเรื้องนัก (ลหุปรินต) ลักหน้อย จะเป็นอันตรายแก่พรหมจรรย์ของเราก็ได้ พึงหลีกไปเสีย ไม่ต้องอาบัติ แต่ขาดพรรษา.

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในศาสนานี้จำพรรษาแล้ว มีหญิงแพศยานิมนต์ ... มีหญิงสาวเทื่อ (สาวแก่) นิมนต์ ... มีบัณฑิตนิมนต์ ... มีพวกราชานิมนต์ ... มีพระราชาทั้งหลายนิมนต์ ... มีพวกรัณนิมนต์ ... มีพวคนักเลงนิมนต์ว่า ขอท่านมาเถิด ขอรับ พวกข้าพเจ้าจะถวายเงิน ทอง นา สวน พ่อโค แม่โค ทาสชาย ทาสหญิง แก่ท่าน จะยกลูกสาวให้เป็นภรรยาของท่าน หรือจะนำหญิงอื่นมาให้เป็นภรรยาของท่าน ในเรื่องนั้น ถ้าภิกษุคิดอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาค

ตรัสว่า จิตเป็นธรรมชาติกลีบกลอกเร็วนัก ลักหน้อยจะเป็น
อันตรายแก่พรหมจรรย์ของเราได้ ฟังหลีกไปเสีย ไม่ต้อง
อาบัติ แต่ขาดพรรษา.

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในศาสนานี้จำพรรษาแล้ว
พบทรัพย์ไม่มีเจ้าของ ในเรื่องนั้น ถ้าภิกษุคิดอย่างนี้ว่า
พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จิตเป็นธรรมชาติกลีบกลอกเร็วนัก
ลักหน้อยจะเป็นอันตรายแก่พรหมจรรย์ของเราได้ ฟังหลีก
ไปเสีย ไม่ต้องอาบัติ แต่ขาดพรรษา.

จิต อบรมได้

๒๙

-บาลี เอก. ย. ๒๐/๕/๒๒.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่ไม่อบรมแล้ว ย่อมไม่ควรแก่การงานเหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย
จิตที่ไม่อบรมแล้ว ย่อมไม่ควรแก่การงาน.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่อบรมแล้ว ย่อมควรแก่การงานเหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย
จิตที่อบรมแล้ว ย่อมควรแก่การงาน.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่ไม่อบรมแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่ใช่ประโยชน์อย่างยิ่ง
เหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่อบรมแล้ว ย่อมเป็นไป
เพื่อไม่ใช่ประโยชน์อย่างยิ่ง.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่อบรมแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างยิ่งเหมือนจิต
ภิกษุทั้งหลาย จิตที่อบรมแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์
อย่างยิ่ง.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่ไม่อบรมแล้ว ไม่ปรากฏแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่ใช่ประโยชน์
อย่างยิ่งเหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่อบรมแล้ว
ไม่ปรากฏแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่ใช่ประโยชน์อย่างยิ่ง.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่อบรมแล้ว ปรากฏแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย จิตที่อบรมแล้ว ปรากฏแล้ว
ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่ไม่อบรมแล้ว ไม่กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่ใช่
ประโยชน์อย่างใหญ่เหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่
อบรมแล้ว ไม่กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่ใช่
ประโยชน์อย่างใหญ่.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์
อย่างใหญ่เหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย จิตที่อบรมแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่ไม่อบรมแล้ว ไม่กระทำให้มากแล้ว ย่อมนำทุกข์มาให้
เหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่อบรมแล้ว ไม่กระทำ
ให้มากแล้ว ย่อมนำทุกข์มาให้.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมนำสุขมาให้เหมือนจิต
ภิกษุทั้งหลาย จิตที่อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมนำ
สุขมาให้.

ภิกษุทั้งหลาย ตันจันท์ บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่า
รุกขชาติทุกชนิด เพราะเป็นของอ่อนและควรแก่การงาน
ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นธรรมชาติอ่อนและ
ควรแก่การงานเหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย จิตที่อบรมแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นธรรมชาติอ่อนและควรแก่
การงาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

จิต ฝึกได้

๓๐

- บาลี เอก. อ. ๒๐/๗/๓๒.

ภิกษุทั้งหลาย เราอย่ามัวไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่ไม่ฝึกแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่ใช่ประโยชน์อย่างใหญ่เหมือนจิต
ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่ฝึกแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่ใช่ประโยชน์
อย่างใหญ่.

ภิกษุทั้งหลาย เราอย่ามัวไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่ฝึกแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่เหมือนจิต
ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ฝึกแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์
อย่างใหญ่.

ภิกษุทั้งหลาย เราอย่ามัวไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่ไม่คุ้มครองแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่ใช่ประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่คุ้มครองแล้ว ย่อมเป็นไป
เพื่อไม่ใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

ภิกษุทั้งหลาย เราอย่ามัวไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่คุ้มครองแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่เหมือนจิต
ภิกษุทั้งหลาย จิตที่คุ้มครองแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์
อย่างใหญ่.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่ไม่รักษาแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่ใช่ประโยชน์อย่างใหญ่เหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่รักษาแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่ใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่รักษาแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่เหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย จิตที่รักษาแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่ไม่สังวรแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่ใช่ประโยชน์อย่างใหญ่เหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่สังวรแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่ใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่สังวรแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่เหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย จิตที่สังวรแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่ไม่ฝึกแล้ว ไม่คัมครองแล้ว ไม่รักษาแล้ว ไม่สังวรแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่ใช่ประโยชน์อย่างใหญ่เหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่ฝึกแล้ว ไม่คัมครองแล้ว ไม่รักษาแล้ว ไม่สังวรแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่ใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่ฝึกแล้ว คຸມครองแล้ว รักษาแล้ว สังวรแล้ว ย่อมเป็นไป
เพื่อประโยชน์อย่างใหญ่เหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ฝึกแล้ว
คຸມครองแล้ว รักษาแล้ว สังวรแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์
อย่างใหญ่.

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเตื่อยข้าวสาลีหรือ
เตื่อยข้าวเหนียวที่บุคคลตั้งไว้ผิด มือหรือเท้าเหยียบแล้ว
จะทำลายมือหรือเท้า หรือว่าจะทำให้ห่อเลือด ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะ
ที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่าเตื่อยอันบุคคล
ตั้งไว้ผิด ภิกษุทั้งหลาย ฉันทักกัฉนัณ ภิกษุนั้นจะทำลาย
อวิชา จะยังวิชาให้เกิด จะทำนิพพานให้แจ้ง ด้วยจิต
ที่ตั้งไว้ผิด ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร
เพราะเหตุว่าจิตตั้งไว้ผิด.

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเตื่อยข้าวสาลีหรือ
เตื่อยข้าวเหนียวที่บุคคลตั้งไว้ถูก มือหรือเท้าเหยียบแล้ว
จะทำลายมือหรือเท้า หรือว่าจะทำให้ห่อเลือด ข้อนี้เป็นฐานะ
ที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่าเตื่อยอันบุคคล
ตั้งไว้ถูก ภิกษุทั้งหลาย ฉันทักกัฉนัณ ภิกษุนั้นจะทำลาย
อวิชา จะยังวิชาให้เกิด จะทำนิพพานให้แจ้ง ด้วยจิต
ที่ตั้งไว้ถูก ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร
เพราะเหตุว่าจิตตั้งไว้ถูก.

จิตผ่องใส

๓๑

-บาลี ตีก. อ. ๒๐/๑๐/๔๔.

ภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้ใจด้วยใจอย่างนี้แล้ว ย่อมรู้ชัดบุคคลบางคนในโลกนี้ ผู้มีจิตอันโทษประทุษร้าย (ปทุมฺจิตฺตํ) ว่า ถ้าบุคคลนี้ทำกาละในตอนนี้ พึงตั้งอยู่ในนรก เหมือนถูกนำตัวมาฝังไว้ ชื่อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะว่าจิตของเขาถูกโทษประทุษร้ายแล้ว ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุที่จิตถูกประทุษร้าย สัตว์บางพวกในโลกนี้ ภายหลังจากการตาย เพราะกายแตกทำลาย ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก.

ภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้ใจด้วยใจอย่างนี้แล้ว ย่อมรู้ชัดบุคคลบางคนในโลกนี้ ผู้มีจิตผ่องใส (ปสนฺนจิตฺตํ) ว่า ถ้าบุคคลนี้ทำกาละในตอนนี้ พึงตั้งอยู่ในสวรรค์เหมือนถูกนำตัวไปเก็บไว้ ชื่อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะว่าจิตของเขาผ่องใส ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุที่จิตผ่องใส สัตว์บางพวกในโลกนี้ ภายหลังจากการตาย เพราะกายแตกทำลาย ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนห้วงน้ำที่ขุ่นมัวเป็นตม บุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนฝั่ง ไม่อาจเห็นหอยต่าง ๆ บ้าง ไม่อาจ

เห็นก่อนกรวดและก่อนหินบ้าง ไม่อาจเห็นฝูงปลา ซึ่งว่ายไปมา หรือหยุดอยู่บ้าง ในห้วงน้ำนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่าน้ำนั้นขุ่น ภิภุทั้งหลาย ฉันทักก็ฉันทัน เหมือนกัน ภิภุนั้นจะรู้ประโยชน์ตน หรือจะรู้ประโยชน์ผู้อื่น หรือจะรู้ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย หรือจะกระทำให้แจ้งซึ่งคุณวิเศษ คือ อุดริมนุสสรรม อันเป็นความรู้ความเห็นอย่างประเสริฐ อย่างสามารถ ได้ด้วยจิตที่ขุ่นมัว (อวิเลณ จิตฺเตน) ดังนี้ นั้นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่าจิตขุ่นมัว.

ภิภุทั้งหลาย เปรียบเหมือนห้วงน้ำใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว บุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนฝั่ง สามารถเห็นหอยต่างๆ บ้าง สามารถเห็นก่อนกรวดและก่อนหินบ้าง สามารถเห็นฝูงปลา ซึ่งว่ายไปมา หรือหยุดอยู่บ้าง ในห้วงน้ำนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่าน้ำไม่ขุ่น ภิภุทั้งหลาย ฉันทักก็ฉันทัน เหมือนกัน ภิภุนั้นจะรู้ประโยชน์ตน หรือจะรู้ประโยชน์ผู้อื่น หรือจะรู้ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย หรือจะกระทำให้แจ้งซึ่งคุณวิเศษ คือ อุดริมนุสสรรม อันเป็นความรู้ความเห็นอย่างประเสริฐอย่างสามารถ ได้ด้วยจิตที่ไม่ขุ่นมัว (อนาวิเลณ จิตฺเตน) ดังนี้ นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่าจิตไม่ขุ่นมัว.

จิตประภัสสร

๓๒

- มาลี เอก. อ. ๒๐/๑๑/๕๒.

ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง (ปภัสรมิทฺถ) แต่ว่าจิตนั้นแหละเศร้าหมองแล้ว ด้วยอุปกิเลสที่จรมา ปุณฺชนผู้ไม่ได้ดับแล้ว ย่อมจะไม่ทราบจิตนั้นตามความเป็นจริง ดังนั้น เราจึงกล่าวว่า ปุณฺชนผู้ไม่ได้ดับแล้ว ย่อมไม่มีการอบรมจิต.

ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง และจิตนั้นแหละพ้นไปแล้ว (วิปฺปมุตฺต) จากอุปกิเลสที่จรมา อริยสาวกผู้ได้ดับแล้ว ย่อมทราบจิตนั้นตามความเป็นจริง ดังนั้น เราจึงกล่าวว่า อริยสาวกผู้ได้ดับแล้ว ย่อมมีการอบรมจิต.

จิตผ่องแผ้ว

๓๓

-บาลี สී. ที. ๗/๑๑๐/๑๓๘.

... ภิกษุ นั่น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว (ปริโยทเต)^๑ ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน แกร่งการทำงาน ตั้งมั่น ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อ อาสวักขยญาณ เธอย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้ อาสวะ นี่อาสวสมุทัย นี่อาสวนิโรธ นี่อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ หลุดพ้นจากภวาสวะ หลุดพ้นจากอวิชชาสวะ เมื่อจิต หลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว เธอย่อมรู้ชัดว่า ชาตสันแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่ได้มีอีก.

มหาราช เปรียบเหมือนสระน้ำบนยอดเขาใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว บุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนขอบสระนั้น สามารถเห็น หอยต่างๆ บ้าง สามารถเห็นก้อนกรวดและก้อนหินบ้าง สามารถเห็นฝูงปลาซึ่งว่ายไปมา หรือหยุดอยู่บ้าง ในสระน้ำนั้น บุรุษนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า สระน้ำนี้ใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว

๑. บาลีคำนี้ มีแปลสำนวนอื่นอีก เช่น ผุดผ่อง, ผุดผ่องแผ้ว เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบ การใช้คำนี้ในบริบทที่กล่าวถึงผิวพรรณว่า ผิวพรรณผุดผ่อง (ฉวีวรรณ ปริโยทโต).

-ผู้รวบรวม

มีหอยต่าง ๆ มีก้อนกรวดและก้อนหิน มีฝูงปลาซึ่งว่ายไปมา หรือหยุดอยู่ในสระน้ำนั้น นี่ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ที่เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจาก อุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ถึงความไม่หวั่นไหว อย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ ย่อมรู้ชัด ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อาสวะ นี่อัสวสมุทัย นี่อัสวนิโรธ นี่อัสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเรารู้้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ หลุดพ้นจาก ภวาสวะ หลุดพ้นจากอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณ หยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว เธอย่อมรู้ชัดว่า ชาตีสันแล้ว พรหมจรรย์ อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่ได้มีอีก.

มหาราช นี่แหละสามัญผลที่เห็นประจักษ์ ทั้งดียิ่งกว่า ทั้งประณีตกว่าสามัญผลที่เห็นประจักษ์ช้อก่อน ๆ

มหาราช ก็สามัญผลที่เห็นประจักษ์ช้ออื่น ทั้งดียิ่งกว่า ทั้งประณีตกว่าสามัญผลที่เห็นประจักษ์ช้อนี้ ย่อมไม่มี.

(ผู้อ่านสามารถศึกษาเนื้อความเต็มของพระสูตรนี้ได้จาก สามัญญผลสูตร -บาลี สี. ที. ๙/๖๑/๙๑. -ผู้รวบรวม).

ผลของการไม่รักษา หรือรักษาจิต

๓๔

– บาลี ดิ.อ. ๒๐/๓๓๕/๕๔๙.

คหบดี เมื่อจิตไม่ได้รับการรักษา (จิตเต อรอุชิตะ) กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ก็เป็นอันว่าไม่ได้รับการรักษา เมื่อกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมไม่ได้รับการรักษา กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ก็มีสภาพเปื่อยและ เมื่อกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมเปื่อยและ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ก็มีสภาพบูดเน่า เมื่อกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมบูดเน่า ก็มีการตายที่ไม่งดงาม มีการทำกาละที่ไม่งดงาม.

เปรียบเทียบ เมื่อเรือนมุงไว้ไม่ดี ยอดหลังคาก็เป็นอันไม่ได้รับการรักษา กลอนหลังคา ก็เป็นอันไม่ได้รับการรักษา ฝาเรือนก็เป็นอันไม่ได้รับการรักษา ออกไก่อก็เปื่อยขึ้น กลอนหลังคา ก็เปื่อยขึ้น ฝาเรือนก็เปื่อยขึ้น ออกไก่อก็ผุเปื่อย กลอนหลังคา ก็ผุเปื่อย ฝาเรือนก็ผุเปื่อย คหบดี จันใดก็จันนั้นเหมือนกัน เมื่อจิตไม่ได้รับการรักษา กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ก็เป็นอันไม่ได้รับการรักษา ... ก็มีการตายที่ไม่งดงาม มีการทำกาละที่ไม่งดงาม.

คหบดี เมื่อจิตได้รับการรักษา (จิตเต รกฺขิตะ)
 กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ก็เป็นอันว่าได้รับการ
 รักษา เมื่อกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมได้รับการรักษา
 กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ก็มีสภาพไม่เปื่อยและ เมื่อ
 กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมไม่เปื่อยและ กายกรรม วจีกรรม
 มโนกรรม ก็มีสภาพไม่บูดเน่า เมื่อกายกรรม วจีกรรม
 มโนกรรมไม่บูดเน่า ก็มีการตายที่งดงาม มีการทำกาละ
 ที่งดงาม.

เปรียบเทียบ เมื่อเรือนมุงไว้อย่างดี ยอดหลังคา
 ก็เป็นอันได้รับการรักษา กลอนหลังคาก็เป็นอันได้รับการ
 รักษา ฝาเรือนก็เป็นอันได้รับการรักษา ออกไก่อไม่เปื่อยขึ้น
 กลอนหลังคาก็ไม่เปื่อยขึ้น ฝาเรือนก็ไม่เปื่อยขึ้น ออกไก่อ
 ไม่ผุเปื่อย กลอนหลังคาก็ไม่ผุเปื่อย ฝาเรือนก็ไม่ผุเปื่อย
 คหบดี จันตาก็จันนั้นเหมือนกัน เมื่อจิตได้รับการรักษา
 กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ก็เป็นอันได้รับการรักษา ...
 ก็มีการตายที่งดงาม มีการทำกาละที่งดงาม.

ผลเมื่อจิตถึงความพินาศ

๓๕

–บาลี ดิ.อ. ๒๐/๓๓๓/๕๕๐.

คหบดี เมื่อจิตถึงความพินาศ (จิตเต พยาปนเน)^๑
กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ก็เป็นอันถึงความพินาศ
เมื่อกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมถึงความพินาศ กายกรรม
วจีกรรม มโนกรรม ก็มีสภาพเปื่อยกแฉะ เมื่อกายกรรม
วจีกรรม มโนกรรมเปื่อยกแฉะ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม
ก็มีสภาพบุดเน่า เมื่อกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมบุดเน่า
ก็มีการตายที่ไม่งดงาม มีการทำกาละที่ไม่งดงาม.

เปรียบเหมือน เมื่อเรือล่มงัวไวก่ไม่ดี ยอดหลังคา
ก็เป็นอันถึงความพินาศ กลอนหลังคาก็เป็นอันถึงความ
พินาศ ฝาเรือนก็เป็นอันถึงความพินาศ ออกไก่อก็เปื่อยกขึ้น
กลอนหลังคาก็เปื่อยกขึ้น ฝาเรือนก็เปื่อยกขึ้น ออกไก่อก็ผุเปื่อย
กลอนหลังคาก็ผุเปื่อย ฝาเรือนก็ผุเปื่อย คหบดี จันใด
ก็จันนั้นเหมือนกัน เมื่อจิตถึงความพินาศ กายกรรม
วจีกรรม มโนกรรม ก็เป็นอันถึงความพินาศ ... ก็มีการตาย
ที่ไม่งดงาม มีการทำกาละที่ไม่งดงาม.

๑. จิตเต พยาปนเน บาลีคำนี้ มีสำนวนแปลอย่างอื่นอีก เช่น จิตถึงความผิดปกติ,
จิตวิบัติ เป็นต้น. –ผู้รวบรวม

คหบดี เมื่อจิตไม่ถึงความพินาศ (จิตเต อพฺยาปนฺเน)^๑
 กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ก็เป็นอันว่าไม่ถึงความพินาศ
 เมื่อกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมไม่ถึงความพินาศ
 กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ก็มีสภาพไม่เปียกและ
 เมื่อกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมไม่เปียกและ กายกรรม
 วจีกรรม มโนกรรม ก็มีสภาพไม่บูดเน่า เมื่อกายกรรม
 วจีกรรม มโนกรรมไม่บูดเน่า ก็มีการตายทิ้งดงาม มีการทำ
 กาละทิ้งดงาม.

เปรียบเหมือน เมื่อเรือนมุงไว้อย่างดี ยอดหลังคา
 ก็เป็นอันไม่ถึงความพินาศ กลอนหลังคาก็เป็นอันไม่ถึง
 ความพินาศ ฝาเรือนก็เป็นอันไม่ถึงความพินาศ ออกไก่อ
 ก็ไม่เปียกชื้น กลอนหลังคาก็ไม่เปียกชื้น ฝาเรือนก็ไม่เปียกชื้น
 ออกไก่อก็ไม่ผุเปื่อย กลอนหลังคาก็ไม่ผุเปื่อย ฝาเรือนก็ไม่ผุเปื่อย
 คหบดี จันใดก็จันนั้นเหมือนกัน เมื่อจิตไม่ถึงความพินาศ
 กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ก็เป็นอันไม่ถึงความพินาศ
 ... ก็มีการตายทิ้งดงาม มีการทำกาละทิ้งดงาม.

๑. จิตเต อพฺยาปนฺเน บาลีคำนี้ มีสำนวนแปลอย่างอื่นอีก เช่น จิตไม่ถึงความผิตปกติ,
 จิตไม่วิบัตี เป็นต้น. -ผู้รวบรวม

จิตตมโน จิตตสังกัปโป

๓๖

-บาลี มหาวี. วิ. ๑/๑๓๗/๑๘๐.

อนึ่ง ภิกษุใดจงใจพรากกายมนุษย์จากชีวิต หรือ
แสวงหาศัสตราอันจะปลิดชีวิตให้แก่กายมนุษย์นั้น หรือ
พรรณนาคุณแห่งความตาย หรือชักชวนเพื่อให้ตายด้วย
คำว่า ท่านผู้เจริญ จะมีประโยชน์อะไรแก่ท่าน ด้วยชีวิตอัน
แสนลำบากยากแค้นนี้ ท่านตายเสียดีกว่ามีชีวิตอยู่ดังนี้ เธอมี
จิตใจอย่างนี้ มีความดำริใจอย่างนี้ พรรณนาคุณแห่ง
ความตายก็ดี ชักชวนเพื่อให้ตายก็ดี โดยหลายนัย แม้ภิกษุนี้
ก็เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้.

ในบทนี้ มีบาลีอย่างนี้

โย ปน ภิกขุ สณฺจิจฺจ มนุสฺสวિકุคฺคํ ชีวิตา โวโรเปยฺย
สตถุหารกํ วาสุส ปรีเยสฺสยฺย มรณวณฺณํ वा สํวณฺเณยฺย มรณาย
วา สმაทเปยฺย อมฺโภ ปุริส กิํ ตฺยุมฺหิมนํ ปาปเกน ทฺขุชีวิตฺเตน
มตฺตุนฺเต ชีวิตา เสยฺโยติ อิติจิตฺตมโน จิตฺตสํกปฺโป อนेก-
ปริยาเยน มรณวณฺณํ वा สํวณฺเณยฺย มรณาย वा สმაทเปยฺย
ออยมฺปิ ปาราชิกโ โหติ อสฺวาโส.

อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นเครื่องรองรับจิต | ๓๗

-บาลี มหาวาร. ส. ๑๗/๒๕/๗๘.

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนหม้อที่ไม่มีเครื่องรองรับ ย่อมหมุนกลิ้งไปได้ง่าย ส่วนหม้อที่มีเครื่องรองรับ ย่อมหมุนกลิ้งไปไต่ยาก ภิกษุทั้งหลาย จันใดก็จันนั้น เหมือนกัน จิตที่ไม่มีเครื่องรองรับ ย่อมหมุนไปได้ง่าย ส่วนจิตที่มีเครื่องรองรับ ย่อมหมุนไปไต่ยาก.

ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเป็นเครื่องรองรับจิต อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นเครื่องรองรับจิต คือ สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

เห็นจิตในจิต (นัยสติปัฏฐานสูตร)

๓๘

-บาลี ม. ๑๒/๑๑๐/๑๔๐.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่
เป็นอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้

จิตมีราคะก็รู้ชัดว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจาก
ราคะก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากราคะ

จิตมีโทสะก็รู้ชัดว่าจิตมีโทสะ หรือจิตปราศจาก
โทสะก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากโทสะ

จิตมีโมหะก็รู้ชัดว่าจิตมีโมหะ หรือจิตปราศจาก
โมหะก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากโมหะ

จิตหดหู่ก็รู้ชัดว่าจิตหดหู่ หรือจิตฟุ้งซ่านก็รู้ชัดว่า
จิตฟุ้งซ่าน

จิตถึงความ เป็นจิตใหญ่ (มหรคต) ก็รู้ชัดว่าจิตถึง
ความเป็นจิตใหญ่ หรือจิตไม่ถึงความเป็นจิตใหญ่ก็รู้ชัดว่า
จิตไม่ถึงความเป็นจิตใหญ่

จิตมีธรรมอื่นยิ่งกว่าก็รู้ชัดว่าจิตมีธรรมอื่นยิ่งกว่า
หรือจิตไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าก็รู้ชัดว่าจิตไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า

จิตตั้งมั่นก็รู้ชัดว่าจิตตั้งมั่น หรือจิตไม่ตั้งมั่นก็รู้ชัด
ว่าจิตไม่ตั้งมั่น

จิตหลุดพ้นก็รู้ชัดว่าจิตหลุดพ้น หรือจิตยังไม่หลุดพ้น
ก็รู้ชัดว่าจิตยังไม่หลุดพ้น.

ด้วยอาการอย่างนี้ ที่ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นจิต
ในจิตภายในอยู่บ้าง พิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกอยู่บ้าง
พิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในและภายนอกอยู่บ้าง
พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในจิตอยู่บ้าง พิจารณา
เห็นธรรมคือความเสื่อมในจิตอยู่บ้าง พิจารณาเห็นธรรม
คือ ทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมในจิตอยู่บ้าง อนึ่ง สติว่า
จิตมีอยู่ ก็เป็นสติที่ดำรงไว้เพียงสักว่าความรู้ เพียงสักว่า
อาศัยระลึกเท่านั้น เป็นผู้อันค้นหาและทิวัจฉิไม่อาศัยอยู่
และไม่ถือมั่นอะไรๆ ในโลก.

ภิกษุทั้งหลาย ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่า
เป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่.

เห็นจิตในจิต (นัยอานาปานสติสูตร)

๓๙

– บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๔๒๔/๑๔๐๓.

... ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิต หายใจเข้า ว่าเราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิต หายใจออก ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ปราโมทย์ยิ่ง หายใจเข้า ว่าเราเป็นผู้ทำจิตให้ปราโมทย์ยิ่ง หายใจออก ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ตั้งมั่น หายใจเข้า ว่าเราเป็นผู้ทำจิตให้ตั้งมั่น หายใจออก ย่อมทำการฝึกหัดศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ปล่อยอยู่ หายใจเข้า ว่าเราเป็นผู้ทำจิตให้ปล่อยอยู่ หายใจออก ภิกษุทั้งหลาย สมัยนั้น ภิกษุนั้นชื่อว่า เป็นผู้เห็นจิตในจิตอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวอานาปานสติ ว่าเป็นสิ่งที่มิได้แก่บุคคลผู้มีสติอันลึมหลแล้ว ไม่มีสัมปชัญญะ ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ ภิกษุนั้นย่อมชื่อว่าเป็นผู้เห็นจิตในจิตอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

จิตหลุดพ้น (นัยที่ ๑)

๔๐

- ปาลี ขนฺธ. สํ. ๑๗/๖๓/๑๐๓.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นรูปอันไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง ความเห็นของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อเห็นอยู่โดยถูกต้อง ย่อมเบื่อหน่าย เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ จึงมีความสิ้นไปแห่งราคะ เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ จึงมีความสิ้นไปแห่งนันทิ เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิและราคะ กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นเวทนาอันไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง ... ภิกษุเห็นสัญญาอันไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง ... ภิกษุเห็นสังขารอันไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง ...

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นวิญญาณอันไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง ความเห็นของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อเห็นอยู่โดยถูกต้อง ย่อมเบื่อหน่าย เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ จึงมีความสิ้นไปแห่งราคะ เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ จึงมีความสิ้นไปแห่งนันทิ เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิและราคะ กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี.

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งรูป โดยอุบายอันแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งรูป ตามความเป็นจริง เมื่อภิกษุกระทำไว้ในใจซึ่งรูป โดยอุบายอันแยบคาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งรูป ตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ จึงมีความสิ้นไปแห่งราคะ เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ จึงมีความสิ้นไปแห่งนันทิ เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิและราคะ กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี.

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งเวทนาโดยอุบายอันแยบคาย ... เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งสัญญาโดยอุบายอันแยบคาย ... เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งสังขารโดยอุบายอันแยบคาย ...

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งวิญญานโดยอุบายอันแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งวิญญาน ตามความเป็นจริง เมื่อภิกษุกระทำไว้ในใจซึ่งวิญญานโดยอุบายอันแยบคาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งวิญญานตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายในวิญญาน เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ จึงมีความสิ้นไปแห่งราคะ เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ จึงมีความสิ้นไปแห่งนันทิ เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิและราคะ กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี.

จิตหลุดพ้น (นัยที่ ๒)

๕๑

-บาลี สฬา. ส. ๑๘/๑๗๗/๒๔๕, ๒๔๗.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นจักขุอันไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง ความเห็นของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อเห็นอยู่ โดยถูกต้อง ย่อมเบื่อหน่าย เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ จึงมีความสิ้นไปแห่งราคะ เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ จึงมีความสิ้นไปแห่งนันทิ เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิและราคะ กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นโสตะอันไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง ... ภิกษุเห็นฆานะอันไม่เที่ยงนั้นแหละว่าไม่เที่ยง ... ภิกษุเห็นชีวหาอันไม่เที่ยงนั้นแหละว่าไม่เที่ยง ... ภิกษุเห็นกายอันไม่เที่ยงนั้นแหละว่าไม่เที่ยง ...

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นมนะอันไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง ความเห็นของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อเห็นอยู่ โดยถูกต้อง ย่อมเบื่อหน่าย เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ จึงมีความสิ้นไปแห่งราคะ เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ จึงมีความสิ้นไปแห่งนันทิ เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิและราคะ กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี.

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งจักขุ โดยอุบายอันแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งจักขุตามความเป็นจริง เมื่อภิกษุกระทำไว้ในใจซึ่งจักขุ โดยอุบายอันแยบคาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งจักขุตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายในจักขุ เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ จึงมีความสิ้นไปแห่งราคะ เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ จึงมีความสิ้นไปแห่งนันทิ เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิและราคะ กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี.

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งโสตะ โดยอุบายอันแยบคาย ... เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งฆานะโดยอุบายอันแยบคาย ... เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งชีวกาโดยอุบายอันแยบคาย ... เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งกายะโดยอุบายอันแยบคาย ...

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งมณะ โดยอุบายอันแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งมณะตามความเป็นจริง เมื่อภิกษุกระทำไว้ในใจซึ่งมณะโดยอุบายอันแยบคาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งมณะตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายในมณะ เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ จึงมีความสิ้นไปแห่งราคะ เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ จึงมีความสิ้นไปแห่งนันทิ เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิและราคะ กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี.

จิตหลุดพ้น (นัยที่ ๓)

๔๒

-บาลี สฬา. ส. ๑๘/๑๗๙, ๑๘๐/๒๔๖, ๒๔๘.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นรูปอันไม่เที่ยงนั้นแหละว่า
ไม่เที่ยง ความเห็นของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฐิ เมื่อเห็นอยู่
โดยถูกต้อง ย่อมเบื่อหน่าย เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ
จึงมีความสิ้นไปแห่งราคะ เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ จึงมี
ความสิ้นไปแห่งนันทิ เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิและราคะ
กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นเสียงอันไม่เที่ยงนั้นแหละ
ว่าไม่เที่ยง ... ภิกษุเห็นกลิ่นอันไม่เที่ยงนั้นแหละว่า
ไม่เที่ยง ... ภิกษุเห็นรสอันไม่เที่ยงนั้นแหละว่าไม่เที่ยง ...
ภิกษุเห็นโผฏฐัพพะอันไม่เที่ยงนั้นแหละว่าไม่เที่ยง ...

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นธรรมอันไม่เที่ยงนั้นแหละ
ว่าไม่เที่ยง ความเห็นของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฐิ เมื่อเห็นอยู่
โดยถูกต้อง ย่อมเบื่อหน่าย เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ
จึงมีความสิ้นไปแห่งราคะ เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ จึงมี
ความสิ้นไปแห่งนันทิ เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิและราคะ
กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี.

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งรูป โดยอุบายอันแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งรูปตามความเป็นจริง เมื่อภิกษุกระทำไว้ในใจซึ่งรูป โดยอุบายอันแยบคาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งรูปตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เพราะความสิ้นไปแห่งนั้นที จึงมีความสิ้นไปแห่งราคะ เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ จึงมีความสิ้นไปแห่งนั้นที เพราะความสิ้นไปแห่งนั้นทีและราคะ กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี.

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งเสียงโดยอุบายอันแยบคาย ... เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งกลิ่นโดยอุบายอันแยบคาย ... เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งรสโดยอุบายอันแยบคาย ... เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งโผฏฐัพพะโดยอุบายอันแยบคาย ...

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงกระทำไว้ในใจซึ่งธรรมโดยอุบายอันแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งธรรมตามความเป็นจริง เมื่อภิกษุกระทำไว้ในใจซึ่งธรรมโดยอุบายอันแยบคาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งธรรมตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายในธรรม เพราะความสิ้นไปแห่งนั้นที จึงมีความสิ้นไปแห่งราคะ เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ จึงมีความสิ้นไปแห่งนั้นที เพราะความสิ้นไปแห่งนั้นทีและราคะ กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี.

จิตที่หลุดพ้นดีแล้ว

๔๓

–บาลี ปญจก. อ. ๒๒/๒๗๒/๒๐๐.

ภิกษุทั้งหลาย ธาตุที่พึงพรากได้ (นิสสารณียธาตุ)
๕ ประการนี้ ๕ ประการอะไรบ้าง คือ

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้ มนสิการถึง
กามทั้งหลาย จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ย่อมไม่เลื่อมใส
ย่อมไม่ตั้งอยู่ ย่อมไม่น้อมไปในกามทั้งหลาย แต่เมื่อ
เธอมนสิการถึงเนกขัมมะ จิตของเธอย่อมแล่นไป ย่อม
เลื่อมใส ย่อมตั้งอยู่ ย่อมน้อมไปในเนกขัมมะ จิตของเธอนั้น
ชื่อว่าเป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้น
ดีแล้ว พรากออกดีแล้วจากกามทั้งหลาย อาสวะ ทุกข์ และความ
เร่าร้อนเหล่าใด ย่อมเกิดเพราะกามเป็นปัจจัย เธอหลุดพ้นแล้ว
จากอาสวะ ทุกข์ และความเร่าร้อนเหล่านั้น เธอย่อมไม่เสวย
เวทนาที่เกิดเพราะเหตุนั้น นี้เรากล่าวว่า เป็นการพรากออก
แห่งกามทั้งหลาย.

ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง เมื่อภิกษุมนสิการ
ถึงพยาบาท จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ย่อมไม่เลื่อมใส
ย่อมไม่ตั้งอยู่ ย่อมไม่น้อมไปในพยาบาท แต่เมื่อเธอ
มนสิการถึงความไม่พยาบาท จิตของเธอย่อมแล่นไป

ยอมเลื่อมใส ย่อมตั้งอยู่ ย่อมน้อมไปในความไม่พยาบาท
จิตของเธอนั้นชื่อว่าเป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว
ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พราກออกดีแล้วจากพยาบาท
อาสวะ ทุกข์ และความเร่าร้อนเหล่านี้ใด ย่อมเกิดเพราะ
พยาบาทเป็นปัจจัย เธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะ ทุกข์
และความเร่าร้อนเหล่านั้น เธอยอมไม่เสวยเวทนาที่เกิด
เพราะเหตุนี้ นี้เรากล่าวว่า เป็นการพราກออกแห่งพยาบาท.

ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง เมื่อภิกษุมนสิการถึง
วิหิงสา จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ย่อมไม่เลื่อมใส
ยอมไม่ตั้งอยู่ ย่อมไม่น้อมไปในวิหิงสา แต่เมื่อเธอมนสิการ
ถึงอวิหิงสา จิตของเธอย่อมแล่นไป ย่อมเลื่อมใส ย่อมตั้งอยู่
ยอมน้อมไปในอวิหิงสา จิตของเธอนั้นชื่อว่าเป็นจิตดำเนิน
ไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พราກออก
ดีแล้วจากวิหิงสา อาสวะ ทุกข์ และความเร่าร้อนเหล่านี้ใด
ย่อมเกิดเพราะวิหิงสาเป็นปัจจัย เธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะ
ทุกข์ และความเร่าร้อนเหล่านั้น เธอยอมไม่เสวยเวทนา
ที่เกิดเพราะเหตุนี้ นี้เรากล่าวว่า เป็นการพราກออก
แห่งวิหิงสา.

ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง เมื่อภิกษุมนสิการถึงรูปทั้งหลาย จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ย่อมไม่เลื่อมใส ย่อมไม่ตั้งอยู่ ย่อมไม่น้อมไปในรูปทั้งหลาย แต่เมื่อเธอมนสิการถึงอรูป จิตของเธอย่อมแล่นไป ย่อมเลื่อมใส ย่อมตั้งอยู่ ย่อมນ้อมไปในอรูป จิตของเธอนั้นชื่อว่าเป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พรากออกดีแล้วจากรูปทั้งหลาย อาสวะ ทุกข์ และความเร่าร้อนเหล่าใด ย่อมเกิดเพราะรูปเป็นปัจจัย เธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะ ทุกข์ และความเร่าร้อนเหล่านั้น เธอย่อมไม่เสวยเวทนาที่เกิดเพราะเหตุนี้ นี้เรากล่าวว่า เป็นการพรากออกแห่งรูปทั้งหลาย.

ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง เมื่อภิกษุมนสิการถึงสัkkายะ จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ย่อมไม่เลื่อมใส ย่อมไม่ตั้งอยู่ ย่อมไม่น้อมไปในสัkkายะ แต่เมื่อเธอมนสิการถึงความดับแห่งสัkkายะ จิตของเธอย่อมแล่นไป ย่อมเลื่อมใส ย่อมตั้งอยู่ ย่อมນ้อมไปในความดับแห่งสัkkายะ จิตของเธอนั้นชื่อว่าเป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พรากออกดีแล้วจากสัkkายะ อาสวะ ทุกข์ และความเร่าร้อนเหล่าใด ย่อมเกิดเพราะสัkkายะ

เป็นปัจจัย เธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะ ทุกข์ และความ
เร่าร้อนเหล่านั้น เธอย่อมไม่เสวยเวทนาที่เกิดเพราะเหตุนี้
นี้เรากล่าวว่า เป็นการพรากออกแห่งสัkkายะ.

ภิกษุทั้งหลาย ความเพลินในกามก็ดี ความเพลินใน
พยาบาทก็ดี ความเพลินในวิหิงสาก็ดี ความเพลินในรูปก็ดี
ความเพลินในสัkkายะก็ดี ย่อมไม่บังเกิดขึ้นแก่เธอ เพราะ
ความเพลินในกามก็ดี ความเพลินในพยาบาทก็ดี ความเพลิน
ในวิหิงสาก็ดี ความเพลินในรูปก็ดี ความเพลินในสัkkายะก็ดี
ไม่บังเกิดขึ้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่าเป็นผู้ไม่มีอาลัย ตัดตัณหา
ได้แล้ว คลายสังโยชน์ได้แล้ว ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว เพราะ
ละมานะได้โดยชอบ.

ภิกษุทั้งหลาย ธาตุที่พึงพรากได้ ๕ ประการนี้แล.

ผู้มีจิตอันหลุดพ้นแล้วด้วยดี

๔๔

-บาลี ทสก. อ. ๒๔/๓๓/๒๐.

... ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้มีกายสังขารอันสงบระงับแล้วเป็นอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสก่อนๆ ย่อมบรรลุดุตตถณาน อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีแต่สติอันบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีกายสังขารอันสงบระงับแล้ว เป็นอย่างนี้แล.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้มีจิตอันหลุดพ้นแล้วด้วยดีเป็นอย่างไร จิตของภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นธรรมชาติหลุดพ้นแล้วจากราคะ หลุดพ้นแล้วจากโทสะ หลุดพ้นแล้วจากโมหะ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีจิตอันหลุดพ้นแล้วด้วยดี เป็นอย่างนี้แล.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้มีปัญญาอันหลุดพ้นแล้วด้วยดีเป็นอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดว่า ราคะเราละได้แล้ว ตัตตากรได้ขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มี และมีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา ย่อมรู้ชัดว่าโทสะเราละได้แล้ว ... ย่อมรู้ชัดว่าโมหะเราละได้แล้ว ตัตตากรได้ขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มี และมีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีปัญญาอันหลุดพ้นแล้วด้วยดี เป็นอย่างนี้แล. ...

การเข้าไปหา เป็นความไม่หลุดพ้น การไม่เข้าไปหา เป็นความหลุดพ้น

๔๕

- ปาลี ขนฺธ. ส. ๑๗/๖๖/๑๐๕.

ภิกษุทั้งหลาย การเข้าไปหา เป็นความไม่หลุดพ้น
การไม่เข้าไปหา เป็นความหลุดพ้น.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณ ซึ่งเข้าถึงเอารูป
ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้ เป็นวิญญาณที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็น
ที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปช่องเสพ ก็ถึงความเจริญ
งอกงาม ไพบูลย์ได้.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณ ซึ่งเข้าถึงเอาเวทนา
ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้ เป็นวิญญาณที่มีเวทนาเป็นอารมณ์
มีเวทนาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปช่องเสพ ก็ถึง
ความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ได้.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณ ซึ่งเข้าถึงเอาสัญญา
ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้ เป็นวิญญาณที่มีสัญญาเป็นอารมณ์
มีสัญญาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปช่องเสพ ก็ถึง
ความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ได้.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณ ซึ่งเข้าถึงเอาสังขาร
ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้ เป็นวิญญาณที่มีสังขารเป็นอารมณ์

มีสังขารเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปช่องเสฟ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ได้.

ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักบัญญัติ การมา การไป การจุติ การอุปบัติ หรือความเจริญ ความงอกงาม ความไพบูลย์แห่งวิญญูณ โดยเว้นจากรูป จากเวทนา จากสัญญา จากสังขารดังนี้ ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าราคะในรูปธาตุ ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญูณธาตุ เป็นสิ่งที่ภิกษุทั้งหลายละได้แล้ว (ราโค ปหีนฺ) เพราะละราคะนั้นได้ อารมณ์สำหรับวิญญูณย่อมขาดลง ที่ตั้งแห่งวิญญูณย่อมไม่มี วิญญูณอันไม่มีที่ตั้งนั้น ก็ไม่งอกงาม หลุดพ้นไปเพราะไม่ถูกปรุงแต่ง เพราะหลุดพ้นไป ก็ตั้งมั่น (จิต) เพราะตั้งมั่น ก็ยินดีในตนเอง (สนฺตุสฺสิตํ) เพราะยินดีในตนเอง ก็ไม่หวั่นไหว (น ปริตฺสฺสติ) เมื่อไม่หวั่นไหว ก็บริณีพพาน เฉพาะตนนั้นเทียว เธอย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ ไม่ได้มีอีก.

การน้อมใจเพื่อตัดโอรัมภาคิยสังโยชน

๔๖

-บาลี ขนฺธ. ส. ๑๗/๖๘/๑๐๘.

เมื่อภิกษุน้อมใจไปอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี ของเราก็คงไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่มี ของเราก็จักไม่มี (โน จสฺส โน จ เม สียาน ภวิสฺสติ น เม ภวิสฺสติ) ดังนี้ ภิกษุนั้น พึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชนได้.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ภิกษุน้อมใจไปอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี ของเราก็คงไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่มี ของเราก็จักไม่มี ดังนี้ พึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชนได้อย่างไร พระเจ้าข้า.

ภิกษุ ปุณฺณผู้ไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ ไม่ได้เห็น พระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัปบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัปบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัปบุรุษ ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตน ย่อมเห็นตนมีรูป ย่อมเห็นรูปในตน ย่อมเห็นตนในรูป ย่อมตามเห็นเวทนา โดยความเป็นตน ... ย่อมตามเห็นสัญญาโดยความเป็นตน ... ย่อมตามเห็นสังขารโดยความเป็นตน ... ย่อมตามเห็น วิทยญาณโดยความเป็นตน ย่อมเห็นตนมีวิทยญาณ ย่อมเห็นวิทยญาณในตน ย่อมเห็นตนในวิทยญาณ เขาย่อม

ไม่ทราบชัดรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง ไม่ทราบชัดซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นทุกข์ ตามความเป็นจริงว่าเป็นทุกข์ ไม่ทราบชัดซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นอนัตตา ตามความเป็นจริงว่า เป็นอนัตตา ไม่ทราบชัดซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันปัจจัยปรุงแต่งตามความเป็นจริงว่า อันปัจจัยปรุงแต่ง ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า แม้รูป แม้เวทนา แม้สัญญา แม้สังขาร แม้วิญญาณ จักไม่มี.

ภิกษุ ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ได้เห็นพระอริยะฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้รับการแนะนำดีในธรรมของพระอริยะ ได้เห็นสัปบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัปบุรุษ ได้รับการแนะนำดีในธรรมของสัปบุรุษ ย่อมไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นตน ... ย่อมไม่พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นตน ... ย่อมไม่พิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นตน ... ย่อมไม่พิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นตน ... ย่อมไม่พิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ... เธอย่อมทราบชัดซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง ย่อมทราบชัดซึ่งรูป เวทนา

สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นทุกซ์ ตามความเป็นจริง
ว่าเป็นทุกซ์ ย่อมทราบชัดซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณ อันเป็นอนัตตา ตามความเป็นจริงว่าเป็นอนัตตา
ย่อมทราบชัดซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
อันปัจจัยปรุงแต่ง ตามความเป็นจริงว่า อันปัจจัยปรุง
แต่ง ย่อมทราบชัดตามความเป็นจริงว่า แม้รูป แม้เวทนา
แม้สัญญา แม้สังขาร แม้วิญญาณ ก็ไม่มี ย่อมทราบชัด
ตามความเป็นจริงเช่นนั้น เพราะเห็นความเป็นต่าง ๆ แ่งรูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ.

ภิกษุ เมื่อภิกษุน้อมใจไปอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี
ของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่มี ของเราก็จักไม่มีดังนี้ ภิกษุนั้น
พึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชนได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุน้อมใจไปอยู่อย่างนี้ พึงตัดโอรัม-
ภาคิยสังโยชนเสียได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อภิกษุรู้อยู่อย่างใด เห็นอยู่
อย่างใด อาสวะทั้งหลายจึงจะสิ้นไปโดยลำดับ.

ภิกษุ ปุณฺณผู้ไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ ไม่ได้เห็น
พระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับการ
แนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัปบุรุษ ไม่ฉลาด
ในธรรมของสัปบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของ

สัปบุรุษ ย่อมถึงความสะดุ้ง ในฐานะอันไม่ควรสะดุ้ง ภิกษุ
ก็ปุณฺณผู้ไม่ได้สดับแล้ว ย่อมมีความสะดุ้งดังนี้ว่า ถ้าเรา
ไม่พึงมี ของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่มี ของเราก็จักไม่มี
ดังนี้ ภิกษุ ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ได้เห็นพระอริยะ
ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้รับการแนะนำดีในธรรมของ
พระอริยะ ได้เห็นสัปบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัปบุรุษ ได้รับ
การแนะนำดีในธรรมของสัปบุรุษ ย่อมไม่ถึงความสะดุ้ง
ในฐานะอันไม่ควรสะดุ้ง ภิกษุ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว
ไม่มีความสะดุ้งดังนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี ของเราก็ไม่พึงมี
ถ้าเราจักไม่มี ของเราก็จักไม่มี ดังนี้.

ภิกษุ วิทยญาณ ซึ่งเข้าถึงเอารูป ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้
เป็นวิทยญาณที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิ
เป็นที่เข้าไปช่องเสฟ ก็ถึงความเจริญ งาม งาม ไพบูลย์ได้.

ภิกษุ วิทยญาณ ซึ่งเข้าถึงเอาเวทนา ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้
เป็นวิทยญาณที่มีเวทนาเป็นอารมณ์ มีเวทนาเป็นที่ตั้งอาศัย มี
นันทิเป็นที่เข้าไปช่องเสฟ ก็ถึงความเจริญ งาม งาม ไพบูลย์ได้.

ภิกษุ วิทยญาณ ซึ่งเข้าถึงเอาสัญญา ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้
เป็นวิทยญาณที่มีสัญญาเป็นอารมณ์ มีสัญญาเป็นที่ตั้งอาศัย
มีนันทิเป็นที่เข้าไปช่องเสฟ ก็ถึงความเจริญ งาม งาม ไพบูลย์ได้.

ภิกษุ วิทยญาณ ซึ่งเข้าถือเอาสังขาร ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้ เป็นวิทยญาณที่มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้งอาศัย มี นันทิเป็นที่เข้าไปช่องเสฟ ก็ถึงความเจริญงอกงาม ไพบูลย์ได้.

ภิกษุ ผู้ใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักบัญญัติ การมา การไป การจุติ การอุปบัติ หรือความเจริญ ความงอกงาม ความไพบูลย์แห่งวิทยญาณ โดยเว้นจากรูป จากเวทนา จากสัญญา จากสังขารดังนี้ ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

ภิกษุ ถ้าระคะในรูปธาตุ ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิทยญาณธาตุ เป็นสิ่งที่ภิกษุละได้แล้ว (ราโค ปิโน) เพราะละระคะนั้นได้ อารมณ์สำหรับวิทยญาณก็ขาดลง ที่ตั้ง แห่งวิทยญาณย่อมไม่มี วิทยญาณอันไม่มีที่ตั้งนั้น ก็ไม่งอกงาม หลุดพ้นไป เพราะไม่ถูกปรุงแต่ง เพราะหลุดพ้นไป ก็ตั้งมั่น เพราะตั้งมั่น ก็ยินดีในตนเอง เพราะยินดีในตนเอง ก็ไม่ หวั่นไหว เมื่อไม่หวั่นไหว ก็ปรินิพพานเฉพาะตนนั้นเทียว เธอย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ ไม่ได้มีอีก.

ภิกษุ เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปโดยลำดับ.

เหตุให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์

๔๗

– ปาลิ มหาวาร. ส. ๑๗/๑๐๕/๓๙๔.

คุณทลียปริพพาชก ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่ท่านพระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้าเที่ยวไปในอาราม เข้าไปสู่บริษัท เมื่อข้าพเจ้าบริโภคอาหารเข้าแล้ว ในเวลาปัจฉิมภาต ข้าพเจ้าเดินไปเนื่อง ๆ เที่ยวไปเนื่อง ๆ สู่อารามจากอาราม สู่อุทยานจากอุทยาน ณ ที่นั้น ข้าพเจ้าเห็นสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง เป็นผู้มีการเปลื้องวาทะแก่กันและกัน ว่าอย่างนี้ ๆ เป็นเครื่องสนุกสนานชอบใจ (อานิส) ก็มี มีการติเตียนกันเมื่อกล่าวถกถานั้น ๆ อยู่ เป็นเครื่องสนุกสนานชอบใจก็มี ส่วนท่านพระโคตมผู้เจริญเล่า เป็นผู้อยู่ด้วยการมีอะไรเป็นเครื่องสนุกสนานชอบใจ.

คุณทลียะ ตถาคตอยู่ด้วยการมีวิชาและวิมุตติเป็นเครื่องสนุกสนานชอบใจ (ผลานิส).

ข้าแต่ท่านพระโคตมผู้เจริญ ก็ธรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์.

คุณทลียะ โพชฌงค์ทั้ง ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์.

ข้าแต่ท่านพระโคตมผู้เจริญ ก็ธรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมทำโพชฌงค์ทั้ง ๗ ให้บริบูรณ์.

คุณทลียะ สติปัฏฐานทั้ง ๔ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมทำโพชฌงค์ทั้ง ๗ ให้บริบูรณ์.

ข้าแต่ท่านพระโคตมผู้เจริญ ก็ธรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมทำสติปัฏฐานทั้ง ๔ ให้บริบูรณ์.

คุณทลียะ สุจริตทั้ง ๓ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมทำสติปัฏฐานทั้ง ๔ ให้บริบูรณ์.

ข้าแต่ท่านพระโคตมผู้เจริญ ก็ธรรมเหล่านี้ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมทำสุจริตทั้ง ๓ ให้บริบูรณ์.

คุณทลียะ อินทรีย์สังวรอันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมทำสุจริตทั้ง ๓ ให้บริบูรณ์ อินทรีย์สังวรอันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมทำสุจริตทั้ง ๓ ให้บริบูรณ์ คุณทลียะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปที่น่าพอใจด้วยตาแล้ว ย่อมไม่ยินดี ไม่หวังจะเอามาทะนุถนอม ไม่ยังความกำหนัดให้เกิด และกายของเธอก็คงที่ จิตก็คงที่ ตั้งมั่นดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้วในภายใน อนึ่ง เธอเห็นรูปที่ไม่น่าพอใจด้วยตาแล้ว ก็ไม่เสียใจ ไม่มีจิตตั้งอยู่ด้วยโทสะ (อุปบัติฐิตจิตโต) มีใจไม่หดหู่ (อาทินมานโส) มีจิตไม่พยายาบาท (อพยาปนุนเจตโส) และกายของเธอก็คงที่ จิตก็คงที่ ตั้งมั่นดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้วในภายใน.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงเสียใจที่น่าพอใจด้วยหูแล้ว ... ตมกลิ่นที่น่าพอใจด้วยจมูกแล้ว ... ลิ้มรสที่น่าพอใจด้วยลิ้นแล้ว ... ถูกต้องโผฏฐัพพะที่น่าพอใจด้วยกายแล้ว ... วัฏฐรรณที่น่าพอใจด้วยใจแล้ว ย่อมไม่ยินดี ไม่หวังจะเอามาทะนุถนอม ไม่ยังความกำหนัดให้เกิด และกายของเธอก็คงที่ จิตก็คงที่ ตั้งมั่นดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้วในภายใน อนึ่ง เธอ

รู้ธรรมที่ไม่น่าพอใจด้วยใจแล้ว ก็ไม่เสียใจ ไม่มีจิตตั้งอยู่ด้วยโทสะ มีใจไม่หดหู่ มีจิตไม่พยาบาท และกายของเธอ ก็คงที่ จิตก็คงที่ ตั้งมั่นดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้วในภายใน.

คุณทลียะ เพราะเหตุที่ภิกษุเห็นรูปด้วยตาแล้ว ก็เป็นผู้คงที่ มีใจไม่หดหู่ มีจิตไม่พยาบาท ในรูปทั้งหลาย ทั้งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ กายของเธอ ก็คงที่ จิตก็คงที่ เป็นจิตตั้งมั่นดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้วในภายใน ภิกษุฟังเสียง ด้วยหูแล้ว ... ดมกลิ่นด้วยจมูกแล้ว ... ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว ... ถูกต้องโณภูมัพพะด้วยกายแล้ว ... รู้ธรรมด้วยใจแล้ว ก็เป็นผู้คงที่ มีใจไม่หดหู่ มีจิตไม่พยาบาท ในธรรมทั้งหลาย ทั้งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ กายของเธอ ก็คงที่ จิตก็คงที่ เป็นจิตตั้งมั่นดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้วในภายใน คุณทลียะ อินทรีย์สังวรอันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมทำสุจริตทั้ง ๓ ให้บริบูรณ์.

คุณทลียะ ก็สุจริตทั้ง ๓ ประการนั้น อันบุคคล เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมทำสติปัฏฐาน ทั้ง ๔ ให้บริบูรณ์ คุณทลียะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญ กายสุจริตเพื่อละกายทุจริต ย่อมเจริญวาจสุจริตเพื่อละวจีทุจริต ย่อมเจริญมโนสุจริตเพื่อละมโนทุจริต คุณทลียะ สุจริต ทั้ง ๓ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมทำ สติปัฏฐานทั้ง ๔ ให้บริบูรณ์.

กุณฑลียะ สติปัญญาทั้ง ๔ อันบุคคลเจริญแล้ว
 กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมทำโพชฌงค์ทั้ง ๗ ให้บริบูรณ์
 กุณฑลียะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย
 เนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา
 และโทมนัสในโลกออกเสียได้ ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาใน
 เวทนาทั้งหลายเนื่อง ๆ อยู่ ... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิต
 เนื่อง ๆ อยู่ ... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย
 เนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา
 และโทมนัสในโลกออกเสียได้ กุณฑลียะ สติปัญญาทั้ง ๔
 อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมทำ
 โพชฌงค์ทั้ง ๗ ให้บริบูรณ์.

กุณฑลียะ โพชฌงค์ทั้ง ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว
 กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์
 กุณฑลียะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์
 อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ
 ย่อมเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ... ย่อมเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ ...
 ย่อมเจริญปีติสัมโพชฌงค์ ... ย่อมเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ...
 ย่อมเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ ... ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์
 อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ
 กุณฑลียะ โพชฌงค์ทั้ง ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้
 มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้.

ความแตกต่างระหว่าง อรหัตตสัมมาสัมพุทธะ กับภิกษุปัญญาวิมุตติ

๔๘

- ภาสกร พุทธาสี. ส. ๑๗/๘๑/๑๒๕.

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตอรหัตตสัมมาสัมพุทธะ
หลุดพ้นแล้ว เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ
ไม่เหลือ เพราะไม่ยึดมั่นในรูป จึงได้นามว่า สัมมาสัมพุทธะ
ภิกษุทั้งหลาย แม้ภิกษุผู้หลุดพ้นได้ด้วยปัญญา (ปัญญาวิมุตติ)
ก็หลุดพ้นแล้ว เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ
ไม่เหลือ เพราะไม่ยึดมั่นในรูป จึงได้นามว่า ปัญญาวิมุตติ.

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตอรหัตตสัมมาสัมพุทธะ
หลุดพ้นแล้ว เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ
ไม่เหลือ เพราะไม่ยึดมั่นในเวทนา ... เพราะไม่ยึดมั่นในสัญญา
... เพราะไม่ยึดมั่นในสังขาร จึงได้นามว่า สัมมาสัมพุทธะ
ภิกษุทั้งหลาย แม้ภิกษุผู้หลุดพ้นได้ด้วยปัญญา ก็หลุดพ้นแล้ว
เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับไม่เหลือ
เพราะไม่ยึดมั่นในสังขาร จึงได้นามว่า ปัญญาวิมุตติ.

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตอรหัตตสัมมาสัมพุทธะ
หลุดพ้นแล้ว เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ

ไม่เหลือ เพราะไม่ยึดมั่นในวิญญาน จึงได้นามว่า สัมมาสัมพุทธะ
ภิกษุทั้งหลาย แม้ภิกษุผู้หลุดพ้นได้ด้วยปัญญา ก็หลุดพ้นแล้ว
เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับไม่เหลือ
เพราะไม่ยึดมั่นในวิญญาน จึงได้นามว่า ปัญญาวิมุตติ.

ภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้นจะมีอะไรเป็นความผิดแผก
แตกต่างกัน เป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน เป็นเหตุที่
แตกต่างกัน ระหว่างตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะกับภิกษุ
ปัญญาวิมุตติ. ...

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ
ได้ทำมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครรู้
ให้มีคนรู้ ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครกล่าวให้เป็นมรรคที่กล่าว
กันแล้ว ตถาคตเป็นผู้รู้มรรค (มคคณฺณ) เป็นผู้รู้แจ้งมรรค
(มคควิฑู) เป็นผู้ฉลาดในมรรค (มคคโกวิทฺ) ภิกษุทั้งหลาย
ส่วนสาวกทั้งหลายในบัดนี้ เป็นผู้เดินตามมรรค (มคคานุคฺา)
เป็นผู้ตามมาในภายหลัง ภิกษุทั้งหลาย นี้แหละเป็นความ
ผิดแผกแตกต่างกัน เป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน เป็น
เหตุที่แตกต่างกัน ระหว่างตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ
กับภิกษุปัญญาวิมุตติ.

“มโน”

มโน คือ ส่วนแห่งอายตนะภายใน

๔๙

-บาลี อุปริ. ม. ๑๔/๑๖๘, ๔๐๐/๒๔๓, ๖๑๙.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ควรจะเรียกว่า ภิกษุผู้ฉลาดในอายตนะด้วยเหตุเท่าไร.

... อานนทฺ์ อายตนะภายในและอายตนะภายนอกนี้มีอย่างละ ๖ คือ จักขุและรูป โสตะและเสียง ฆานะและกลิ่น ชิวหาและรส กายและโณภูมิจักขุ มโนและธรรม อานนทฺ์ เหล่านี้แล อายตนะภายในและอายตนะภายนอกอย่างละ ๖ และด้วยเหตุที่ภิกษุรู้้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จึงควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้ฉลาดในอายตนะ. ...

... ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้อที่เรากล่าวแล้วดังนี้ว่า พึงทราบอายตนะภายใน ๖ นั้น เรากล่าวหมายถึงอะไรเล่า ภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นเรากล่าวหมายถึง อายตนะคือจักขุ อายตนะคือโสตะ อายตนะคือฆานะ อายตนะคือชิวหา อายตนะคือกาย อายตนะคือมโน ข้อที่เรากล่าวแล้วนี้ว่า พึงทราบอายตนะภายใน ๖ นั้น เราอาศัยความข้อนี้อีกแล้ว.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้อที่เรากล่าวแล้วดังนี้ว่า ฟังทราบ
อายตนะภายนอก ๖ นั้น เรากล่าวหมายถึงอะไรเล่า ภิกษุ
ทั้งหลาย ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึง อายตนะคือรูป อายตนะคือ
เสียง อายตนะคือกลิ่น อายตนะคือรส อายตนะคือ
โผฏฐัพพะ อายตนะคือธรรม ข้อที่เรากล่าวดังนี้ว่า ฟังทราบ
อายตนะภายนอก ๖ นั้น เราอาศัยความข้อนี้อีกแล้ว. ...

อกุศลธรรม-กุศลธรรม มีมโนเป็นหัวหน้า

๕๐

-บาลี เอก. อ. ๒๐/๑๒/๕๗.

ภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมทั้งหลาย ที่เป็นไปในส่วนอกุศล ที่เป็นไปในฝักฝ่ายอกุศล ทั้งหมดนั้น มีมโนเป็นหัวหน้า (มโนปุพฺพพฺกมา) มโนเกิดก่อนธรรมเหล่านั้น อกุศลธรรมทั้งหลายเกิดทีหลัง.

ภิกษุทั้งหลาย กุศลธรรมทั้งหลาย ที่เป็นไปในส่วนกุศล ที่เป็นไปในฝักฝ่ายกุศล ทั้งหมดนั้น มีมโนเป็นหัวหน้า มโนเกิดก่อนธรรมเหล่านั้น กุศลธรรมทั้งหลายเกิดทีหลัง.

ในพระสูตรนี้ มีบาลีอย่างนี้

เยเกจิ ภิกฺขเว ธมฺมา อกุสลา อกุสลาภาคิยา อกุสลาปฏิกิภา
สพฺเพ เต มโนปุพฺพพฺกมา มโน เตสํ ธมฺมานํ ปจฺมํ อุปฺปชฺชติ
อนฺวาทฺว อกุสลา ธมฺมาติ.

เยเกจิ ภิกฺขเว ธมฺมา กุสลา กุสลาภาคิยา กุสลาปฏิกิภา
สพฺเพ เต มโนปุพฺพพฺกมา มโน เตสํ ธมฺมานํ ปจฺมํ อุปฺปชฺชติ
อนฺวาทฺว กุสลา ธมฺมาติ.

ธรรมทั้งหลาย มิมโนเป็นหัวหน้า

๕๑

-บาลี ขุ. ขุ. ๒๕/๑๕/๑๑.

ธรรมทั้งหลายมิมโนเป็นหัวหน้า มิมโนประเสริฐที่สุด
สำเร็จแล้วแต่มโน ถ้าบุคคลมิมโนอันโทษประทุษร้ายแล้ว
กล่าวอยู่ก็ตาม กระทำอยู่ก็ตาม ทุกข์ย่อมไปตามบุคคลนั้น
เหมือนล้อหมุนไปตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น.

ธรรมทั้งหลายมิมโนเป็นหัวหน้า มิมโนประเสริฐที่สุด
สำเร็จแล้วแต่มโน ถ้าบุคคลมิมโนผ่องใส กล่าวอยู่ก็ตาม
กระทำอยู่ก็ตาม สุขย่อมไปตามบุคคลนั้น เหมือนเงาติดตาม
ตัวไป ฉะนั้น.

ก็ชนเหล่าใด ยังผูกใจเจ็บอยู่ว่า ผู้นั้นได้ตำราเรา ได้
ทำร้ายเรา ได้เอาชนะเรา ได้ลักทรัพย์ของเรา เวรของชน
เหล่านั้น ย่อมระงับไม่ลง ส่วนชนเหล่าใด ไม่ผูกใจเจ็บว่า
ผู้นั้นได้ตำราเรา ได้ทำร้ายเรา ได้เอาชนะเรา ได้ลักทรัพย์
ของเรา เวรของชนเหล่านั้น ย่อมระงับได้ ในยุคไหนก็ตาม
เวรทั้งหลาย ไม่เคยระงับได้ด้วยอาการจองเวรเลย แต่ระงับได้
ด้วยการไม่จองเวร ธรรมนี้เป็นของเก่า ที่ใช้ได้ตลอดกาล.

ในพระสูตรนี้ มีบาลีอย่างนี้

มโนปุพฺพพฺกมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา มนสา
เจ ปทฺฐเจน ภาสตี वा กโรตี वा ตโต นํ ทุกฺขมเนวติ จกุกํ
วหโต ปทํ.

มโนปุพฺพพฺกมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา มนสา
เจ ปสนฺเนน ภาสตี वा กโรตี वा ตโต นํ สุขมเนวติ ฉายาว
อนุปายินี.

อกุโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ อชินิ มํ อหาสิ เม เย จ ตํ
อุปนยฺหฺนติ เวรํ เตสํ น สมฺมติ อกุโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ อชินิ
มํ อหาสิ เม เย จ ตํ ฐปนยฺหฺนติ เวรํ เตสฺสูปสมฺมติ
น ทิ เวเรน เวรานิ สมฺมมฺนฺตึถ กุทาจํ อเวเรน จ สมฺมมฺนฺติ
เอส ธมฺโม สนนฺตโน.

มโนสังขาร (นัยที่ ๑)

๕๒

-บาลี ดิ.ก. อ. ๒๐/๒๑๘/๕๐๐.

พราหมณ์ ก็อาเทศนาปาฏิหาริย์เป็นอย่างไร.

พราหมณ์ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมทนายใจได้ โดยอาศัยนิมิตว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ (อวมปิ เต มโน) ใจของท่านมีอาการอย่างนี้ (อิตถมปิ เต มโน) จิตของท่านเป็นดังนี้ (อิตปิ เต จิตฺตฺนฺติ) เขาทนายมากเท่าไรก็ถูกหมด ไม่ผิดเลย.

พราหมณ์ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ทนายใจไม่ได้ โดยอาศัยนิมิต แต่เมื่อได้ฟังเสียงของมนุษย์ หรือของอมนุษย์ หรือของเทวดาทั้งหลายแล้ว จึงทนายใจได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านมีอาการอย่างนี้ จิตของท่านเป็นดังนี้ เขาทนายมากเท่าไรก็ถูกหมด ไม่ผิดเลย.

พราหมณ์ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ทนายใจไม่ได้ โดยอาศัยนิมิต แม้ฟังเสียงของมนุษย์ หรือของอมนุษย์ หรือของเทวดาทั้งหลายแล้ว ก็ทนายใจไม่ได้ แต่เมื่อได้ฟังเสียงวิตกวิจารณ์ของบุคคลที่กำลังวิตกวิจารณ์อยู่ (วิตกฺกยโต วิจารณ์โต วิตกฺกวิจารณ์สฺสทฺ^๑ สุตฺวา) จึงทนายใจได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านมีอาการอย่างนี้ จิตของท่านเป็นดังนี้ เขาทนายมากเท่าไรก็ถูกหมด ไม่ผิดเลย.

๑. วิตกวิจารณ์สฺสทฺ คำนี้ บาลีฉบับมหาจุฬาย และฉบับอักษรโรมัน ใช้ว่า วิตกฺกวิปฺปการสฺสทฺ ส่วนฉบับสยามรัฐ ใช้เหมือนกับฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. ๒๕๔๙. –ผู้รวบรวม

พราหมณ์ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ทายใจไม่ได้ โดยอาศัยนิมิต แม้ได้ฟังเสียงของมนุษย์ หรือของอมมนุษย์ หรือของเทวดาทั้งหลายแล้ว ก็ทายใจไม่ได้ และแม้ได้ ฟังเสียงวิตกจิราของบุคคลที่กำลังวิตกจิราอยู่ ก็ทายใจไม่ได้ แต่เขากำหนดรู้ใจของผู้ที่ได้สมาธิอันไม่มีวิตกจิราด้วยใจ ของตนแล้วว่า มโนสังขารของท่านผู้นี้ตั้งไว้ด้วยประการใด เขาจะต้องตรึกถึงวิตกชื่อนี้ ในลำดับจิตนี้ด้วยประการนั้น เขาทายมากเท่าไรก็ถูกหมด ไม่ผิดเลย.

พราหมณ์ นี่แล เรียกว่าอาเทศนาปาฏิหาริย์.

มโนสังขาร (นัยที่ ๒)

๕๓

-บาลี ปา. ที. ๑๑/๑๑๒/๗๘.

... ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมที่เยี่ยม คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในวิธีแห่งการตายใจ วิธีแห่งการตายใจ ๔ อย่างเหล่านี้ คือ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คนบางคนในโลกนี้ ย่อมตายใจได้โดยอาศัยนิมิตว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ (อวมปิ เต มโน) ใจของท่านมีอาการอย่างนี้ (อิตถมปิ เต มโน) จิตของท่านเป็นดังนี้ (อิตปิ เต จิตฺตุนติ) เขาตายมากเท่าไรก็ถูกหมดไม่ผิดเลย นี่เป็นวิธีแห่งการตายใจข้อที่ ๑.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้ออื่นยังมีอีก คนบางคนในโลกนี้ ตายใจไม่ได้โดยอาศัยนิมิต แต่เมื่อได้ฟังเสียงของมนุษย์ หรือของอมนุษย์ หรือของเทวดาทั้งหลายแล้ว จึงตายใจได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านมีอาการอย่างนี้ จิตของท่านเป็นดังนี้ เขาตายมากเท่าไรก็ถูกหมดไม่ผิดเลย นี่เป็นวิธีแห่งการตายใจข้อที่ ๒.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้ออื่นยังมีอีก คนบางคนในโลกนี้ ตายใจไม่ได้โดยอาศัยนิมิต แม้ได้ฟังเสียงของมนุษย์ หรือของอมนุษย์ หรือของเทวดาทั้งหลายแล้ว ก็ตายใจไม่ได้

แต่เมื่อได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกจิรา (วิตกฺกยโต วิจารยโต วิตกฺกวิปฺผารสฺสํ สุตฺวา) จึงทนายใจได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านมีอาการอย่างนี้ จิตของท่านเป็นดังนี้ เขาทนายมากเท่าไรก็ถูกหมด ไม่ผิดเลย นี่เป็นวิธีแห่งการทนายใจข้อที่ ๓.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้ออื่นยังมีอีก คนบางคนในโลกนี้ ทนายใจไม่ได้โดยอาศัยนิมิต แม้ได้ฟังเสียงของมนุษย์ หรือของอมนุษย์ หรือของเทวดาทั้งหลายแล้ว ก็ทนายใจไม่ได้ และแม้ได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกจิรา ก็ทนายใจไม่ได้ แต่เขากำหนดรู้ใจของผู้ที่ได้สมาธิอันไม่มีวิตกจิราด้วยใจของตนแล้วว่า มโนสังขารของท่านผู้นี้ตั้งไว้ด้วยประการใด เขาจะต้องตรึกถึงวิตกชื่อนี้ ในลำดับจิตนี้ด้วยประการนั้น เขาทนายมากเท่าไรก็ถูกหมด ไม่ผิดเลย นี่เป็นวิธีแห่งการทนายใจข้อที่ ๔.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่ก็เป็นข้อธรรมที่เยี่ยม ในวิธีแห่งการทนายใจ. ...

(เป็นคำกล่าวของท่านสารีบุตร ซึ่งเมื่อพระผู้มีพระภาคได้ฟังแล้ว ตรัสให้กล่าวธรรมปริยายนี้เนื่อง ๆ. -ผู้รวบรวม)

มโนวิตก

๕๕

-บาลี สฬา. ส. ๑๘/๒๒๒/๓๒๐.

ภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้เคยมีมาแล้ว เต่าตัวหนึ่งเที่ยวหากินตามริมลำธารในตอนเย็น สุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่ง ก็เที่ยวหากินตามริมลำธารในตอนเย็นเช่นเดียวกัน เต่าตัวนี้ได้เห็นสุนัขจิ้งจอกซึ่งเที่ยวหากินมาแต่ไกล ครั้นแล้วจึงห่อว้ายะทั้งหลาย มีศีรษะเป็นที่ ๕ เข้าในกระดองของตนเสีย เป็นผู้ชวนขายน้อยนิงอยู่ แม้สุนัขจิ้งจอกก็ได้เห็นเต่าตัวที่เที่ยวหากินนั้นมาแต่ไกลเหมือนกัน ครั้นแล้ว จึงเดินตรงเข้าไปที่เต่า คอยช่องอยู่ว่า เมื่อไรหนอเต่าจะโผล่อว้ายะส่วนใดส่วนหนึ่งออกในบรรดาอว้ายะทั้งหลาย มีศีรษะเป็นที่ ๕ แล้วจะกัดอว้ายะส่วนนั้น คร่าเอาออกมากินเสีย ดังนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ตลอดเวลาที่เต่าไม่โผล่อว้ายะออกมา สุนัขจิ้งจอกก็ไม่ได้โอกาสต้องหลีกไปเอง.

ภิกษุทั้งหลาย จันใดก็จันนั้น มารผู้มีบาปก็คอยช่องต่อพวกเธอทั้งหลายติดต่อไม่ขาดระยะอยู่เหมือนกันว่า ถ้าอย่างใดเราคงได้ช่อง ไม่ทางตา ก็ทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ ดังนี้.

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ พวกเธอทั้งหลาย จงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลายอยู่เถิด ได้เห็นรูปด้วยตา ได้ฟังเสียงด้วยหู ได้ดมกลิ่นด้วยจมูก ได้ลิ้มรสด้วยลิ้น ได้สัมผัสโผฏฐัพพะด้วยกาย หรือได้รู้ธรรมด้วยใจแล้ว จงอย่าได้ถือเอาโดยลักษณะที่เป็นการรวบถือทั้งหมด และอย่าได้ถือเอาโดยลักษณะที่เป็นการแยกถือเป็นส่วน ๆ เลย สิ่งที่เป็นบาปอกุศล คือ อภิขณาและโทมนัส จะพึงไหลไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะการไม่สำรวมอินทรีใดเป็นเหตุ พวกเธอทั้งหลาย จงปฏิบัติเพื่อการปิดกั้นอินทรีนั้นไว้ พวกเธอทั้งหลาย จงรักษาและถึงความสำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เถิด.

ภิกษุทั้งหลาย ในกาลใด พวกเธอทั้งหลาย จักเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลายอยู่ในกาลนั้น มารผู้มีบาป จะไม่ได้ช่องจากพวกเธอทั้งหลาย และต้องหลีกไปเอง เหมือนสุนัขจิ้งจอกไม่ได้ช่องจากเต่าก็หลีกไปเอง ฉะนั้น.

เต่าหุดอวัยวะไว้ในกระดอง ฉนฺได ภิกษุพึงตั้งมโนวิตก (ความตริตริกทางใจ) ไว้ในกระดอง ฉนฺตนั้น เป็นผู้ที่ตณฺหาและทิจฺฉิไม่อิงอาศัยได้ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่กล่าวร้ายต่อใครทั้งหมด เป็นผู้ดับสนิทแล้ว ดังนี้แล.

กรรม ๔ แบบ (นัยที่ ๑)

๕๕

-บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๓๒๐/๒๓๗.

ภิกษุทั้งหลาย กรรม ๔ ประการนี้ เรากระทำให้แจ้ง ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้ทราบ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ กรรมดำมีวิบากดำก็มี กรรมขาวมีวิบากขาวก็มี กรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาวก็มี กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมก็มี.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมดำมีวิบากดำเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ้งแต่งกายสังขารที่มีความเปื่อยเน่า ย่อมปรุ้งแต่งงจีสังขารที่มีความเปื่อยเน่า ย่อมปรุ้งแต่งมโนสังขารที่มีความเปื่อยเน่า ครั้นเขาทำความปรุ้งแต่งอย่างนี้แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่มีความเปื่อยเน่า ผัสสะที่มีความเปื่อยเน่าย่อมถูกต้องเขา ซึ่งเป็นผู้เข้าถึงโลกที่มีความเปื่อยเน่านั้น เขอันผัสสะที่มีความเปื่อยเน่าถูกต้องแล้ว ย่อมได้เสวยเวทนาอันมีความเปื่อยเน่า เป็นทุกข์โดยส่วนเดียว ดังเช่น พวกสัตว์นรกนี้เราเรียกว่า กรรมดำมีวิบากดำ.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมขาวมีวิบากขาวเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ้งแต่งกายสังขาร

ที่ไม่มีความเบียดเบียน ย่อมปรุ้งแต่งวีสังขารที่ไม่มีความเบียดเบียน ย่อมปรุ้งแต่งมโนสังขารที่ไม่มีความเบียดเบียน ครั้นเขาทำความปรุ้งแต่งอย่างนี้แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่ไม่มีความเบียดเบียน ผัสสะที่ไม่มีความเบียดเบียน ย่อมถูกต้องเขา ซึ่งเป็นผู้เข้าถึงโลกที่ไม่มีความเบียดเบียนนั้น เขอันผัสสะที่ไม่มีความเบียดเบียนถูกต้องแล้ว ย่อมได้ส่วยเวทนอันไม่มีความเบียดเบียน เป็นสุขโดยส่วนเดียว ดังเช่น พวกเทวดาสุกัณณะ นี้เราเรียกว่า กรรมขามวิบากขาว.

ภิกษุทั้งหลาย กิกรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาวเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ้งแต่งกายสังขารที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ย่อมปรุ้งแต่งวีสังขารที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ย่อมปรุ้งแต่งมโนสังขารที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ครั้นเขาทำความปรุ้งแต่งอย่างนี้แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ผัสสะที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ย่อมถูกต้องเขา ซึ่งเป็นผู้เข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้างนั้น เขอันผัสสะที่มีความเบียดเบียนบ้าง

ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ถูกต้องแล้ว ย่อมได้ส่วยเวทนอัน
มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง อันเป็นสุข
และทุกข์เจือปนกัน ดังเช่น มนุษย์ทั้งหลาย เทวดาบางพวก
และสัตว์พวกวิบาตบางพวก นี้เราเรียกว่า กรรมทั้งดำ
ทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาว.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำ
ไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมเป็นอย่างไร คือ
สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ
สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ นี้เรา
เรียกว่า กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไป
เพื่อความสิ้นกรรม.

ภิกษุทั้งหลาย กรรม ๔ ประการเหล่านี้แล เรากระทำ
ให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้ทราบ.

กรรม ๔ แบบ (นัยที่ ๒)

๕๖

- บาลี จิตฺก. อ. ๒๑/๓๒๑/๒๓๘.

ภิกษุทั้งหลาย กรรม ๔ ประการนี้ เรากระทำให้แจ้ง ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้ทราบ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ กรรมด่ามีวิบากด่าก็มี กรรมขามมีวิบากขาก็มี กรรมทั้งด่าทั้งขามมีวิบากทั้งด่าทั้งขาก็มี กรรมไม่ด่าไม่ขามมีวิบากไม่ด่าไม่ขาม ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมก็มี.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมด่ามีวิบากด่าเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ้งแต่งกายสังขาร ... วจีสังขาร ... มโนสังขารที่มีความเบียดเบียน ครั้นเขาทำความปรุ้งแต่งอย่างนี้แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียน ... ย่อมได้เสวยเวทนาอันมีความเบียดเบียน เป็นทุกข์โดยส่วนเดียว ดังเช่น พวกสัตว์นรก นี้เราเรียกว่า กรรมด่ามีวิบากด่า.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมขามมีวิบากขามเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ้งแต่งกายสังขาร ... วจีสังขาร ... มโนสังขารที่ไม่มีความเบียดเบียน ครั้นเขาทำความปรุ้งแต่งอย่างนี้แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่ไม่มีความเบียดเบียน ... ย่อมได้เสวยเวทนาอันไม่มีความเบียดเบียน เป็นสุขโดยส่วนเดียว ดังเช่น พวกเทวดา สุกัณ्हะ นี้เราเรียกว่า กรรมขามมีวิบากขาม.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมทั้งด้าทั้งขาวมีวิบากทั้งด้าทั้งขาวเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ้งแต่งกายสังขาร ... วจีสังขาร ... มโนสังขารที่มีความเปียดเบียนบ้าง ไม่มีความเปียดเบียนบ้าง ครั้นเขาทำความปรุ้งแต่งอย่างนี้แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่มีความเปียดเบียนบ้าง ไม่มีความเปียดเบียนบ้าง ... ย่อมได้เสวยเวทนาอันมีความเปียดเบียนบ้าง ไม่มีความเปียดเบียนบ้าง อันเป็นสุขและทุกข์เจือปนกัน ดังเช่น มนุษย์ทั้งหลาย เทวดาบางพวก และสัตว์พวกวินิบาตบางพวก นี้เราเรียกว่า กรรมทั้งด้าทั้งขาวมีวิบากทั้งด้าทั้งขาว.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมไม่ด้าไม่ขาวมีวิบากไม่ด้าไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมเป็นอย่างไร คือ สติสัมโพชฌงค์ อัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปิตติสัมโพชฌงค์ ปัสสทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ นี้เราเรียกว่า กรรมไม่ด้าไม่ขาวมีวิบากไม่ด้าไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม.

ภิกษุทั้งหลาย กรรม ๔ ประการเหล่านี้แล เรากระทำให้แจ้งด้วยปัญญอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้ทราบ.

กรรม ๔ แบบ (นัยที่ ๓)

๕๗

-บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๓๑๗/๒๓๒.

ภิกษุทั้งหลาย กรรม ๔ ประการนี้ เรากระทำให้
 แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้ทราบ ๔ ประการ
 อะไรบ้าง คือ กรรมดำมีวิบากดำก็มี กรรมขาวมีวิบากขาวก็มี
 กรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาวก็มี กรรมไม่ดำ
 ไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมก็มี.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมดำมีวิบากดำเป็นอย่างไร
 ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ้งแต่งกายสังขาร
 ... วจีสังขาร ... มโนสังขารที่มีความเบียดเบียน ครั้นเขา
 ทำความปรุ้งแต่งอย่างนี้แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่มีความ
 เบียดเบียน ... ย่อมได้เสวยเวทนาอันมีความเบียดเบียน
 เป็นทุกข์โดยส่วนเดียว ดังเช่น พวกสัตว์นรก นี้เราเรียกว่า
 กรรมดำมีวิบากดำ.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมขาวมีวิบากขาวเป็นอย่างไร
 ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ้งแต่ง
 กายสังขาร ... วจีสังขาร ... มโนสังขารที่ไม่มีความ
 เบียดเบียน ครั้นเขาทำความปรุ้งแต่งอย่างนี้แล้ว ย่อมเข้าถึง
 โลกที่ไม่มีความเบียดเบียน ... ย่อมได้เสวยเวทนาอันไม่ม
 ีความเบียดเบียน เป็นสุขโดยส่วนเดียว ดังเช่น พวกเทวดา
 สุกัณณะ นี้เราเรียกว่า กรรมขาวมีวิบากขาว.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาวเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ้งแต่งกายสังฆาร ... วจีสังฆาร ... มโนสังฆารที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ครั้นเขาทำความปรุ้งแต่งอย่างนี้แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ... ย่อมได้เสวยเวทนอันมีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง อันเป็นสุขและทุกข์เจือปนกัน ดังเช่น มนุษย์ทั้งหลาย เทวดาบางพวก และสัตว์พวกวิบาตบางพวก นี้เราเรียกว่า กรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาว.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย ในบรรดากรรมเหล่านั้น เจตนาใดเพื่อละกรรมดำอันมีวิบากดำก็ดี เจตนาใดเพื่อละกรรมขาวอันมีวิบากขาวก็ดี เจตนาใดเพื่อละกรรมทั้งดำทั้งขาวอันมีวิบากทั้งดำทั้งขาวก็ดี นี้เราเรียกว่า กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม.

ภิกษุทั้งหลาย กรรม ๔ ประการเหล่านี้แล เรากระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้ทราบ.

(อีกสูตรหนึ่ง - บาลี ม. ม. ๑๓/๘๒/๘๘. ก็ได้ตรัสไว้ด้วยถ้อยคำอย่างเดียวกันนี้. - ผู้รวบรวม)

กรรม ๔ แบบ (นัยที่ ๔)

๕๘

-บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๓๑๘/๒๓๕.

ภิกษุทั้งหลาย กรรม ๔ ประการนี้ เรากระทำให้
 แจ่มด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้ทราบ ๔ ประการ
 อะไรบ้าง คือ กรรมดำมีวิบากดำก็มี กรรมขาวมีวิบากขาวก็มี
 กรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาวก็มี กรรมไม่ดำ
 ไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมก็มี.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมดำมีวิบากดำเป็นอย่างไร
 ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ เป็น
 ผู้ลักทรัพย์ เป็นผู้ประพฤตินอกใจ เป็นผู้พูดโกหก เป็น
 ผู้ดื่มเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
 นี้เราเรียกว่า กรรมดำมีวิบากดำ.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมขาวมีวิบากขาวเป็นอย่างไร
 ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้งดเว้นจากการ
 ฆ่าสัตว์ เป็นผู้งดเว้นจากการลักทรัพย์ เป็นผู้งดเว้นจากการ
 ประพฤตินอกใจ เป็นผู้งดเว้นจากการพูดโกหก เป็น
 ผู้งดเว้นจากการดื่มเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้ง
 แห่งความประมาท นี้เราเรียกว่า กรรมขาวมีวิบากขาว.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมทั้งห้าทั้งขาวมีวิบากทั้งห้าทั้งขาวเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ้งแต่งกายสังฆารที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ย่อมปรุ้งแต่งจีสังฆารที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ย่อมปรุ้งแต่งมโนสังฆารที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง นี้เราเรียกว่า กรรมทั้งห้าทั้งขาวมีวิบากทั้งห้าทั้งขาว.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย ในบรรดากรรมเหล่านั้น เจตนาใดเพื่อละกรรมดำ อันมีวิบากดำก็ดี เจตนาใดเพื่อละกรรมขาวอันมีวิบากขาวก็ดี เจตนาใดเพื่อละกรรมทั้งห้าทั้งขาวอันมีวิบากทั้งห้าทั้งขาวก็ดี นี้เราเรียกว่า กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม.

ภิกษุทั้งหลาย กรรม ๔ ประการเหล่านี้แล เรากระทำให้แจ้งด้วยปัญญอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้ทราบ.

กรรม ๔ แบบ (นัยที่ ๕)

๕๙

- บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๓๑๗/๒๓๖.

ภิกษุทั้งหลาย กรรม ๔ ประการนี้ เรากระทำให้แจ้ง ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้ทราบ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ กรรมดำมีวิบากดำก็มี กรรมขาวมีวิบากขาวก็มี กรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาวก็มี กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมก็มี.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมดำมีวิบากดำเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่ามารดา เป็นผู้ฆ่าบิดา เป็นผู้ฆ่าพระอรหันต์ เป็นผู้มียัตติประทุษร้ายต่อพระตถาคตจนทำให้พระโลหิตห้อขึ้น เป็นผู้ทำลายสงฆ์ ให้แตกกัน นี่เราเรียกว่า กรรมดำมีวิบากดำ.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมขาวมีวิบากขาวเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นผู้งดเว้นจากการลักทรัพย์ เป็นผู้งดเว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม เป็นผู้งดเว้นจากการพูดโกหก เป็นผู้งดเว้นจากการพูดยุยงให้แตกกัน เป็นผู้งดเว้นจากการพูดคำหยาบ เป็นผู้งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งทรัพย์ของผู้อื่น เป็นผู้มียัตติไม่พยาบาท เป็นผู้มียัตติสัมมาทิฐิ นี่เราเรียกว่า กรรมขาวมีวิบากขาว.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาวเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ้งแต่งกายสังฆารที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ย่อมปรุ้งแต่งจีวรสังฆารที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ย่อมปรุ้งแต่งมโนสังฆารที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง นี้เราเรียกว่า กรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาว.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย ในบรรดากรรมเหล่านั้น เจตนาใดเพื่อละกรรมดำอันมีวิบากดำก็ดี เจตนาใดเพื่อละกรรมขาวอันมีวิบากขาวก็ดี เจตนาใดเพื่อละกรรมทั้งดำทั้งขาวอันมีวิบากทั้งดำทั้งขาวก็ดี นี้เราเรียกว่า กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม.

ภิกษุทั้งหลาย กรรม ๔ ประการเหล่านี้แล เรากระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้ทราบ.

การได้อัตภาพ

๖๐

-บาลี ส. ที. ๗/๔๗/๔๗.

ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะว่า
ขาดสูญ ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่เกิดอีก
ของสัตว์ที่มีอยู่ด้วยเหตุ ๗ ประการ ก็สมณพราหมณ์
ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร ปราบอะไร จึงมีวาตะว่าขาดสูญ
ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่เกิดอีกของสัตว์
ที่มีอยู่ด้วยเหตุ ๗ ประการ.

(๑) ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคน
ในโลกนี้ มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เพราะ
อัตตานิมีรูป สำเร็จด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ มีมารดาบิดาเป็น
แดนเกิด ภายหลังแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย
ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่เกิดอีก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้
อัตตานิจึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด สมณพราหมณ์
พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่เกิดอีก
ของสัตว์ที่มีอยู่อย่างนี้.

(๒) สมณะหรือพราหมณ์พวกอื่น กล่าวกะสมณะหรือ
พราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้น
มีอยู่จริง ข้าพเจ้าไม่ได้กล่าวว่าไม่มี แต่ว่าอัตตานิใช้ว่าจะขาดสูญ

อย่างเด็ดขาดด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็หาไม่ ท่านผู้เจริญ ยังมี
 อัตตาอย่างอื่นที่เป็นทิพย์ เป็นอตตามีรูป เป็นพวกกามาพจร
 บริโภคอาหารคือคำข้าว อตตานี้ท่านยังไม่วัง ท่านยังไม่เห็น
 แต่ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็น ท่านผู้เจริญ ภายหลังแต่การตาย
 เพราะการทำลายแห่งกาย อตตานี้แหละย่อมขาดสูญ ย่อม
 พินาศ ย่อมไม่เกิดอีก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อตตานี้จึงเป็น
 อันขาดสูญอย่างเด็ดขาด สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อม
 บัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่เกิดอีกของสัตว์
 ที่มีอยู่อย่างนี้.

(๓) สมณะหรือพราหมณ์พวกอื่น กล่าวกะสมณะ
 หรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อตตาที่ท่าน
 กล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้าไม่ได้กล่าวว่าไม่มี แต่ว่าอตตานี้
 ใช่ว่าจะขาดสูญอย่างเด็ดขาด ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็หาไม่
 ท่านผู้เจริญ ยังมีออตตาอย่างอื่น ที่เป็นทิพย์ เป็นอตตามีรูป
 สำเร็จด้วยใจ (มโนมโย) มีอวัยวะใหญ่่น้อยครบถ้วน มีอินทรีย์
 ไม่บกพร่อง อตตานี้ท่านยังไม่วัง ท่านยังไม่เห็น แต่ข้าพเจ้ารู้
 ข้าพเจ้าเห็น ท่านผู้เจริญ ภายหลังแต่การตาย เพราะการ
 ทำลายแห่งกาย อตตานี้แหละย่อมขาดสูญ ...

(๔) สมณะหรือพราหมณ์พวกอื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้าไม่ได้กล่าวว่าไม่มี แต่ว่าอัตตานี้ใช้ว่าจะขาดสูญอย่างเด็ดขาด ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็หาไม่ ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอย่างอื่นที่เข้าถึงอากาศานัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่า อากาศไม่มีที่สิ้นสุด เพราะก้าวล่วงรูปสัญญา เสียได้ เพราะความดับแห่งปฏิขสัญญา เพราะไม่ใส่ใจในสัญญาต่าง ๆ (นาคตตสญญา) โดยประการทั้งปวง อัตตานั้นท่านยังไม่วรรู้ ท่านยังไม่เห็น แต่ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็น ท่านผู้เจริญ ภายหลังแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย อัตตานี้แหละย่อมขาดสูญ ...

(๕) สมณะหรือพราหมณ์พวกอื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้าไม่ได้กล่าวว่าไม่มี แต่ว่าอัตตานี้ใช้ว่าจะขาดสูญอย่างเด็ดขาด ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็หาไม่ ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอย่างอื่นที่เข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่า วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด เพราะก้าวล่วงอากาศานัญจายตนะเสียได้ โดยประการทั้งปวง อัตตานี้ท่านยังไม่วรรู้ ท่านยังไม่เห็น แต่ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็น ท่านผู้เจริญ ภายหลังแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย อัตตานี้แหละย่อมขาดสูญ ...

(๖) สมณะหรือพราหมณ์พวกอื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้าไม่ได้กล่าวว่าไม่มี แต่ว่าอัตตานี้ใช้ว่าจะขาดสูญอย่างเด็ดขาด ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็หาไม่ ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอย่างอื่นที่เข้าถึงอาภิญญายตนะอันมีการทำในใจว่า อะไรๆ ไม่มี เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง อัตตานั้นท่านยังไมรู้ ท่านยังไม่เห็น แต่ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็น ท่านผู้เจริญ ภายหลังแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย อัตตานั้นแหละย่อมขาดสูญ ...

(๗) สมณะหรือพราหมณ์พวกอื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้นมีอยู่จริง ข้าพเจ้าไม่ได้กล่าวว่าไม่มี แต่ว่าอัตตานี้ใช้ว่าจะขาดสูญอย่างเด็ดขาด ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็หาไม่ ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอย่างอื่นที่เข้าถึงเนวสัณญานาสัณญายตนะ เพราะก้าวล่วงอาภิญญายตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง อัตตานั้นท่านยังไมรู้ ท่านยังไม่เห็น แต่ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็น ท่านผู้เจริญ ภายหลังแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย อัตตานั้นแหละย่อมขาดสูญ ...

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีวาตะว่า
ขาดสูญ ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่เกิดอีก
ของสัตว์ที่มีอยู่ด้วยเหตุ ๗ ประการเหล่านี้แล

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ที่มีวาตะ
ว่าขาดสูญ ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่เกิด
อีกของสัตว์ที่มีอยู่ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด
ย่อมบัญญัติด้วยเหตุ ๗ ประการเหล่านี้เท่านั้น จะบัญญัติด้วย
เหตุอื่นนอกจากนี้ไม่มี.

... ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แลอันลึกซึ้ง เห็นได้ยาก
รู้ตามได้ยาก สงบระงับ ประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้
เป็นของละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย ซึ่งตถาคตทำให้แจ้ง
ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้ตาม ซึ่งเป็นเหตุให้
คนเมื่อกล่าวชมตถาคต พึงกล่าวได้ถูกต้องตามความเป็นจริง.

เหตุให้เจริญไม่เสื่อม (อปฺริหานิชฺธรรม) ๖๑

- บาลี มหา. ที่. ๑๐/๕๔/๗๕.

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอปริหานิยธรรม ๖ ประการ อีกหมวดหนึ่งแก่พวกเธอ พวกเธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจะกล่าว.

(๑) ภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุมีกายกรรมประกอบด้วยเมตตา ปราภาในเพื่อนร่วมประพบัติพรหมจรรย์ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ อยู่เพียงใด ความเจริญก็เป็นสิ่งที่ภิกษุทั้งหลายหวังได้ ไม่มีความเสื่อมเลย อยู่เพียงนั้น.

(๒) ภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุมิวัจจกรรมประกอบด้วยเมตตา ปราถนาในเพื่อนร่วมประพฤติพรหมจรรย์ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ อยู่เพียงใด ความเจริญก็เป็นสิ่งที่ภิกษุทั้งหลายหวังได้ ไม่มีความเสื่อมเลย อยู่เพียงนั้น.

(๓) ภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุผู้มีมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา ปราภฏาในเพื่อนร่วมประพบัติพรหมจรรย์ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ อยู่เพียงใด ความเจริญก็เป็นสิ่งที่ภิกษุทั้งหลายหวังได้ ไม่มีความเสื่อมเลย อยู่เพียงนั้น.

(๔) ภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุมีลามกใดๆ เกิด
โดยธรรม ได้แล้วโดยธรรม ที่สุดแม้เพียงอาหารติดบาตร
ก็บริโภคโดยไม่เกียตกันไว้เพื่อตน ย่อมเป็นผู้บริโภคเฉลี่ย

ทั่วไปกับเพื่อนร่วมประพาสพรหมจรรย์ผู้มีศีล อยู่เพียงใด ความเจริญก็เป็นสิ่งที่ภิกษุทั้งหลายหวังได้ ไม่มีความเสื่อมเลย อยู่เพียงนั้น.

(๕) ภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุเป็นผู้มีศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูก ทิฏฐิครอบงำ เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ และถึงความเป็นผู้มี ศีลเสมอกันในศีลเช่นนั้น กับเพื่อนร่วมประพาสพรหมจรรย์ ทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ อยู่เพียงใด ความเจริญก็เป็นสิ่งที่ภิกษุทั้งหลายหวังได้ ไม่มีความเสื่อมเลย อยู่เพียงนั้น.

(๖) ภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุเป็นผู้มีทิฏฐิอันเป็น อริยะ อันเป็นเครื่องนำออก นำไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดย ชอบแก่ผู้กระทำให้ตาม และถึงความเป็นผู้มีทิฏฐิเสมอกันใน ทิฏฐิเช่นนั้น กับเพื่อนร่วมประพาสพรหมจรรย์ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ อยู่เพียงใด ความเจริญก็เป็นสิ่งที่ภิกษุทั้งหลาย หวังได้ ไม่มีความเสื่อมเลย อยู่เพียงนั้น.

ภิกษุทั้งหลาย อปริหานิยธรรมทั้ง ๖ ประการเหล่านี้ ยังคงดำรงอยู่ได้ในหมู่ภิกษุทั้งหลาย และพวกเธอเหล่านั้น ก็ยังเห็นพ้องต้องกันในธรรมทั้ง ๖ ประการเหล่านี้ อยู่เพียงใด ความเจริญก็เป็นสิ่งที่ภิกษุทั้งหลายหวังได้ ไม่มีความเสื่อมเลย อยู่เพียงนั้น.

เหตุให้ระลึกถึง รัก เคารพ ไม่วิวาท และพร้อมเพรียงกัน (สาราณียธรรม)

๖๒

- บาลี ญก. อ. ๒๒/๓๒๓/๒๘๓.

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๖ ประการเหล่านี้ เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน เป็นเหตุก่อความรัก ก่อความเคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ๖ ประการอะไรบ้าง คือ

(๑) ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมีกายกรรมประกอบด้วยเมตตา ปราภฏในเพื่อนร่วมประพฤติพรหมจรรย์ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ ธรรมนี้เหตุให้ระลึกถึงกัน เป็นเหตุก่อความรัก ก่อความเคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน.

(๒) ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุมีวิจิกรรม ประกอบด้วยเมตตา ปราภฏในเพื่อนร่วมประพฤติพรหมจรรย์ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ ...

(๓) ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุมีมโนกรรม ประกอบด้วยเมตตา ปราภฏในเพื่อนร่วมประพฤติพรหมจรรย์ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ ...

(๔) ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุมีสลาภใดๆ เกิดโดยธรรม ได้แล้วโดยธรรม ที่สุดแม้เพียงอาหารติดบาตร

กับริโคโดยไม่เกียดกันไว้เพื่อตน ย่อมเป็นผู้ริโคเฉลี่ย
ทั่วไปกับเพื่อนร่วมประพบัติพรหมจรรย์ผู้มีศีล ...

(๕) ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็น
ผู้มีศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันผู้
สรรเสริญ ไม่ถูกทักขิครอบงำ เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ และ
ถึงความเป็นผู้มีศีลเสมอกันในศีลเช่นนั้น กับเพื่อนร่วม
ประพบัติพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ ...

(๖) ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้มี
ทิฐิอันเป็นอริยะ อันเป็นเครื่องนำออก นำไปเพื่อความสิ้นทุกข์
โดยชอบแก่ผู้กระทำตาม และถึงความเป็นผู้มีทิฐิเสมอกัน
ในทิฐิเช่นนั้น กับเพื่อนร่วมประพบัติพรหมจรรย์ ทั้งในที่แจ้ง
ทั้งในที่ลับ ธรรมแม่นี่เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน เป็นเหตุก่อ
ความรัก ก่อความเคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน
เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็น
อันหนึ่งอันเดียวกัน.

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๖ ประการเหล่านี้แล เป็นเหตุให้
ระลึกถึงกัน เป็นเหตุก่อความรัก ก่อความเคารพ เป็นไปเพื่อ
ความสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน
เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน.

เหตุแห่งความแตกแยก

๖๓

-บาลี ม. ม. ๑๒/๕๘๒/๕๔๑.

ภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า พวกเธอเกิดขัดใจ ทะเลาะวิวาท ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากอยู่ไม่ยังกันและกันให้เข้าใจ ไม่ปรารธนาความเข้าใจกัน ไม่ยังกันและกันให้ปรองดอง ไม่ปรารธนาความปรองดองกันจริงหรือ.

เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นอย่างไร สมัยใด พวกเธอ เกิดขัดใจ ทะเลาะวิวาท ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากอยู่ สมัยนั้น พวกเธอเข้าไปตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรม ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง บ้างหรือ.

ข้อนั้นไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย เช่นนี้ก็เป็นอย่างนั้นว่า สมัยใด พวกเธอเกิดขัดใจ ทะเลาะวิวาท ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากอยู่ สมัยนั้น พวกเธอไม่ได้เข้าไปตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรม ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง โมฆบุรุษทั้งหลาย

เมื่อเป็นดังนั้น พวกเธอรู้อะไร เห็นอะไร จึงเกิดขัดใจ ทะเลาะวิวาท ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากอยู่ไม่ยั้งกันและกัน ให้เข้าใจ ไม่ปรารณาความเข้าใจกัน ไม่ยั้งกันและกันให้ปรองดอง ไม่ปรารณาความปรองดองกัน.

โมฆบุรุษทั้งหลาย ข้อนั้นนั่นแหละ จักไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์ แก่พวกเธอทั้งหลาย ตลอดกาลนาน.

ความพลัดพราก จากของรักของชอบใจย่อมมี

๖๔

-บาลี มห. ที่. ๑๐/๑๖๗/๑๓๕.

อานนท์ เธออย่าได้เศร้าโศกเสียใจไปเลย เราได้บอกไว้ก่อนแล้วไม่ใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ๆ ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่น จากของรักของชอบใจทั้งสิ้นย่อมมี อานนท์ ข้อนั้นจะได้มาแต่ที่ไหนเล่า สิ่งใดเกิดขึ้นแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความแตกทำลายไปเป็นธรรมดาว่าสิ่งนี้อ่าแตกทำลายไปเลยดังนี้ ย่อมไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้.

อานนท์ เธอได้อุปัฏฐากตถาคต ด้วยกายกรรม ที่ประกอบด้วยเมตตา อันเกื้อกูล เป็นความสุข อย่างสม่าเสมอ หาประมาณไม่ได้มาช้านาน เธอได้อุปัฏฐากตถาคต ด้วยจิตรกรรมที่ประกอบด้วยเมตตา อันเกื้อกูล เป็นความสุข อย่างสม่าเสมอ หาประมาณไม่ได้มาช้านาน เธอได้อุปัฏฐากตถาคต ด้วยมโนกรรมที่ประกอบด้วยเมตตา อันเกื้อกูล เป็นความสุข อย่างสม่าเสมอ หาประมาณไม่ได้มาช้านาน.

อานนท์ เธอได้กระทำบุญไว้แล้ว เธอจงประกอบความเพียรเถิด แล้วจะเป็นผู้ไม่มีอาสวะโดยพลัน.

ภิกษุทั้งหลาย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เหล่าใด ที่ได้มีแล้วในกาลก่อน ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากอันเลิศของพระผู้มีพระภาคเหล่านั้น ก็เลิศเสมอกันกับอาณนัทธ์ของเรา^๕นี้ ภิกษุทั้งหลาย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เหล่าใด ที่จะมิในอนาคต ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากอันเลิศของพระผู้มีพระภาคเหล่านั้น ก็เลิศเสมอกันกับอาณนัทธ์ของเรา^๕นี้.

ภิกษุทั้งหลาย อาณนัทธ์เป็นบัณฑิต ย่อมรู้เวลาที่เหมาะสมเพื่อจะเข้าเฝ้าตถาคตว่า นี่เป็นเวลาของภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นเวลาของภิกษุณีทั้งหลาย นี่เป็นเวลาของอุบาสกทั้งหลาย นี่เป็นเวลาของอุบาสิกาทั้งหลาย นี่เป็นเวลาของเหล่าพระราชา นี่เป็นเวลาของเหล่ามหาอำมาตย์ของพระราชา นี่เป็นเวลาของเดียรถีย์ทั้งหลาย นี่เป็นเวลาของสาวกเดียรถีย์ทั้งหลาย. ...

คนพาล-บัณฑิต (นัยที่ ๑)

๖๕

-บาลี ดิ.ก. อ. ๒๐/๑๓๐,๓๗๖/๔๔/๕,๕๘๖.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ให้ทราบว่าเป็นคนพาล ธรรม ๓ ประการอะไรบ้าง คือ กายกรรมที่เป็นอกุศล วจีกรรมที่เป็นอกุศล มโนกรรมที่เป็นอกุศล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ให้ทราบว่าเป็นคนพาล.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ให้ทราบว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการอะไรบ้าง คือ กายกรรมที่เป็นกุศล วจีกรรมที่เป็นกุศล มโนกรรมที่เป็นกุศล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ให้ทราบว่าเป็นบัณฑิต.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมตกนรก เหมือนกับถูกนำตัวไปฝังไว้ ธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ กายกรรมที่เป็นอกุศล วจีกรรมที่เป็นอกุศล มโนกรรมที่เป็นอกุศล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ย่อมตกนรกเหมือนกับการนำตัวไปฝังไว้.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ
ย่อมไปสวรรค์ เหมือนกับอุกนาถตัวไปเก็บไว้ ธรรม ๓ ประการ
อะไรบ้าง คือ กายกรรมที่เป็นกุศล วจีกรรมที่เป็นกุศล
มโนกรรมที่เป็นกุศล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วย
ธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ย่อมไปสวรรค์เหมือนกับอุกนาถตัว
ไปเก็บไว้.

คนพาล-บัณฑิต (นัยที่ ๒)

๖๖

-บาลี ดิ.ก. อ. ๒๐/๑๓๑,๓๗๗/๔๔๖,๕๘๗.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ให้ทราบว่าเป็นคนพาล ธรรม ๓ ประการอะไรบ้าง คือ กายกรรมที่มีโทษ วจีกรรมที่มีโทษ มโนกรรมที่มีโทษ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ให้ทราบว่าเป็นคนพาล.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ให้ทราบว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการอะไรบ้าง คือ กายกรรมที่ไม่มีโทษ วจีกรรมที่ไม่มีโทษ มโนกรรมที่ไม่มีโทษ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ให้ทราบว่าเป็นบัณฑิต.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมตกนรก เหมือนกับถูกนำตัวไปฝังไว้ ธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ กายกรรมที่มีโทษ วจีกรรมที่มีโทษ มโนกรรมที่มีโทษ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ย่อมตกนรกเหมือนกับการถูกนำตัวไปฝังไว้.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ
ย่อมไปสวรรค์ เหมือนกับถูกนำตัวไปเก็บไว้ ธรรม ๓ ประการ
อะไรบ้าง คือ กายกรรมที่ไม่มีโทษ วาจากรรมที่ไม่มีโทษ
มโนกรรมที่ไม่มีโทษ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วย
ธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ย่อมไปสวรรค์เหมือนกับถูกนำตัว
ไปเก็บไว้.

คนพาล-บัณฑิต (นัยที่ ๓)

๖๗

-บาลี ตัก. อ. ๒๐/๑๓๑/๔๔๗.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการให้ทราบว่าเป็นคนพาล ธรรม ๓ ประการอะไรบ้าง คือ กายกรรมที่เป็นการเบียดเบียน วาจากรรมที่เป็นการเบียดเบียน มโนกรรมที่เป็นการเบียดเบียน ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ให้ทราบว่าเป็นคนพาล.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการให้ทราบว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการอะไรบ้าง คือ กายกรรมที่ไม่เป็นการเบียดเบียน วาจากรรมที่ไม่เป็นการเบียดเบียน มโนกรรมที่ไม่เป็นการเบียดเบียน ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ให้ทราบว่าเป็นบัณฑิต.

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่าใด ที่ทำให้ทราบว่าเป็นคนพาล เราจะไม่ประพฤติธรรมเหล่านั้น ส่วนบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่าใด ที่ทำให้ทราบว่าเป็นบัณฑิต เราจะสมำทานประพฤติธรรมเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล.

คนพาล-บัณฑิต (หน้าที่ ๔)

๖๘

-บาลี ดิ.ก. อ. ๒๐/๑๓๒/๔๔๘.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ
 ย่อมเป็นคนพาล เป็นคนไม่ฉลาด เป็นอสังฆบุรุษ ย่อมทำตน
 ให้ถูกกำจัด ให้ถูกทำลาย เป็นไปกับด้วยโทษ ถูกผู้รู้ติเตียน
 และประสบสิ่งไม่ใช่บุญเป็นอันมาก ธรรม ๓ ประการ
 ะไรบ้าง คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ภิกษุทั้งหลาย
 บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็น
 คนพาล เป็นคนไม่ฉลาด เป็นอสังฆบุรุษ ย่อมทำตนให้ถูกกำจัด
 ให้ถูกทำลาย เป็นไปกับด้วยโทษ ถูกผู้รู้ติเตียน และประสบ
 สิ่งไม่ใช่บุญเป็นอันมาก.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ
 ย่อมเป็นบัณฑิต เป็นคนฉลาด เป็นสังฆบุรุษ ย่อมทำตนไม่ให้
 ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีโทษ ผู้รู้ไม่ติเตียน และประสบบุญ
 เป็นอันมาก ธรรม ๓ ประการอะไรบ้าง คือ กายสุจริต
 วจีสุจริต มโนสุจริต ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วย
 ธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นบัณฑิต เป็นคนฉลาด
 เป็นสังฆบุรุษ ย่อมบริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย
 ไม่มีโทษ ผู้รู้ไม่ติเตียน และประสบบุญเป็นอันมาก.

ผลของกรรมที่ไม่สมำเสมอ-สมำเสมอ ๖๙

–บาลี ติก. อ. ๒๐/๓๗๗/๕๘๘.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมตกรรก เหมือนกับถูกนำไปฝังไว้ ธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ กายกรรมที่ไม่สมำเสมอ (กายกมุเมน วิสเมน) วจีกรรมที่ไม่สมำเสมอ (วจิกมุเมน วิสเมน) มโนกรรมที่ไม่สมำเสมอ (มโนกมุเมน วิสเมน) ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ย่อมตกรรก เหมือนกับถูกนำตัวไปฝังไว้.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมไปสวรรค์ เหมือนกับถูกนำตัวไปเก็บไว้ ธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ กายกรรมที่สมำเสมอ (กายกมุเมน สเมน) วจีกรรมที่สมำเสมอ (วจิกมุเมน สเมน) มโนกรรมที่สมำเสมอ (มโนกมุเมน สเมน) ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ย่อมไปสวรรค์ เหมือนกับถูกนำตัวไปเก็บไว้.

ผลของกรรมที่ไม่สะอาด-สะอาด

๗๐

-บาลี ดิ.ก. อ. ๒๐/๓๗๗/๕๘๙.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ
 ย่อมตกนรก เหมือนกับถูกนำไปฝังไว้ ธรรม ๓ ประการ
 อะไรบ้าง คือ กายกรรมที่ไม่สะอาด (กายกมฺเมน อสุจินา)
 วจีกรรมที่ไม่สะอาด (วจีกมฺเมน อสุจินา) มโนกรรม
 ที่ไม่สะอาด (มโนกมฺเมน อสุจินา) ภิกษุทั้งหลาย บุคคล
 ผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ย่อมตกนรก
 เหมือนกับถูกนำตัวไปฝังไว้.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ
 ย่อมไปสวรรค์ เหมือนกับถูกนำตัวไปเก็บไว้ ธรรม ๓ ประการ
 อะไรบ้าง คือ กายกรรมที่สะอาด (กายกมฺเมน สุจินา) วจีกรรม
 ที่สะอาด (วจีกมฺเมน สุจินา) มโนกรรมที่สะอาด (มโนกมฺเมน สุจินา)
 ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ
 เหล่านี้แล ย่อมไปสวรรค์เหมือนกับถูกนำตัวไปเก็บไว้.

ความไม่สะอาด-ความสะอาด ทางกาย วาจา และใจ

๗๑

-บาลี ทสก. อ. ๒๔/๒๘๕, ๓๐๖/๑๖๕, ๑๘๙.

จุนทะ ความไม่สะอาดทางกายมี ๓ อย่าง
(ติวัธิ โข จุนฺท กายเณ อโสเจยฺย)

ความไม่สะอาดทางวาจามี ๔ อย่าง
(จตุพฺพิธ วาจา อโสเจยฺย)

ความไม่สะอาดทางใจมี ๓ อย่าง.
(ติวัธิ มนสา อโสเจยฺย)

จุนทะ ความไม่สะอาดทางกายมี ๓ อย่าง อะไรบ้าง
คือ จุนทะ คนบางคนในกรณีนี้

(๑) เป็นผู้มียกติฆ่าสัตว์ หยาบฆ่า มีฝ่ามือเปื้อน
ด้วยโลหิต มีแต่การฆ่าและการทรมาน ไม่มีความเอ็นดูในสัตว์
มีชีวิต

(๒) เป็นผู้มียกติถือเอาสิ่งของที่มีเจ้าของไม่ได้ให้
คือ วัตถุอุปกรณ์แห่งทรัพย์ของบุคคลอื่น ที่อยู่ในบ้านหรือ
ในป่าก็ตาม เป็นผู้ถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ด้วยอาการ
แห่งขโมย

(๓) เป็นผู้มียกติประพฤติผิดในกาม ในหญิง
ซึ่งมารดา รักษา บิดา รักษา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง หรือญาติ
รักษา อธรรมรักษา เป็นหญิงมีสามี หญิงอยู่ในสินไหม

โดยที่สุดแม้หญิงอันเขาหมั้นไว้ ด้วยการคล้องพวงมาลัย
เป็นผู้ประพฤติผิดจารีตในรูปแบบเหล่านั้น

จนทะ อย่างนี้แล ความไม่สะอาดทางกาย ๓ อย่าง.

จนทะ ความไม่สะอาดทางวาจามี ๔ อย่าง อะไรบ้าง
คือ จนทะ คนบางคนในกรณีนี้

(๑) เป็นผู้มียกติกาล่าวเท็จ (มุสาวาท) ไปสู่สภาก็ดี
ไปสู่บริษัทก็ดี ไปสู่ท่ามกลางหมู่ญาติก็ดี ไปสู่ท่ามกลางศาลา
ประชาคมก็ดี ไปสู่ท่ามกลางราชสกุลก็ดี อันเขานำไปเป็นพยาน
ถามว่า บุรุษผู้เจริญ ท่านรู้อย่างไร ท่านจงกล่าวไปอย่างนั้น
ดังนี้ บุรุษนั้น เมื่อไม่รู้ก็กล่าวว่ารู้ เมื่อรู้ก็กล่าวว่าจะไม่รู้
เมื่อไม่เห็นก็กล่าวว่าจะเห็น เมื่อเห็นก็กล่าวว่าจะไม่เห็น เพราะเหตุ
ตนเอง เพราะเหตุผู้อื่น หรือเพราะเหตุเห็นแก่อำมิสอะไร ๆ
ก็เป็นผู้กล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่

(๒) เป็นผู้มียาวาส่อเสียด (ปิสุณวาจา) คือฟังจาก
ฝ่ายนี้แล้วไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังจากฝ่ายโน้น
แล้วมาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น เป็นผู้ที่สามัคคีกัน
ให้แตกกัน หรือทำคนที่แตกกันแล้วให้แตกกันยิ่งขึ้น พอใจ ยินดี
เพเลิดเพลินในการแตกกันเป็นพวก เป็นผู้กล่าววาจาที่กระทำ
ให้แตกกันเป็นพวก

(๓) เป็นผู้มีวาจาหยาบ (พรุสวาจา) อันเป็นวาจาหยาบคาย กล้าแข็ง แสบเผ็ดต่อผู้อื่น กระทบบกระเทียบผู้อื่น แวดล้อมอยู่ด้วยความโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ เขาเป็นผู้กล่าววามีรูปลักษณะเช่นนั้น

(๔) เป็นผู้มีวาจาเพ้อเจ้อ (สมุพฺพลाप) คือเป็นผู้กล่าวไม่ถูกกาล ไม่กล่าวตามจริง กล่าวไม่อิงอรรถ ไม่อิงธรรม ไม่อิงวินัย เป็นผู้กล่าววจาไม่มีที่ตั้งอาศัย ไม่ถูกกาลเทศะ ไม่มีจุดจบ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

จนทะ อย่างนี้แล ความไม่สะอาดทางวาจา ๔ อย่าง.

จนทะ ความไม่สะอาดทางใจมี ๓ อย่าง อะไรบ้าง คือ จนทะ คนบางคนในกรณีนี้

(๑) เป็นผู้มากด้วยอภิชฌา (ความโลภเพ่งเล็ง) เป็นผู้โลภเพ่งเล็งวัตถุอุปกรณ์แห่งทรัพย์ของผู้อื่นว่า สิ่งใดเป็นของผู้อื่น สิ่งนั้นจงเป็นของเรา ดังนี้

(๒) เป็นผู้มิจิตพยาบาท มีความดำริในใจเป็นไปในทางประทุษร้ายว่า สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ จงเดือดร้อน จงแตกทำลาย จงขาดสูญ จงพินาศ อย่าได้มีอยู่เลย ดังนี้

(๓) เป็นผู้มีความเห็นผิด มีทัศนคติวิปริตว่า ทานที่ให้แล้วไม่มี (ผล) ยัญที่บูชาแล้วไม่มี (ผล) การบูชาที่บูชาแล้วไม่มี (ผล) ผลวิบากแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี โอปปาติกะสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินไปโดยชอบ ปฏิบัติโดยชอบถึงกับกระทำให้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาโดยชอบเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ก็ไม่มี ดังนี้

จนทะ อย่างนี้แล ความไม่สะอาดทางใจ ๓ อย่าง.

จนทะ เหล่านี้แล เรียกว่า อกุศลกรรมบถสิบ.

จนทะ อนึ่ง เพราะมีการประกอบด้วยอกุศลกรรมบถทั้งสิบประการเหล่านี้เป็นเหตุ นรกาย่อมปรากฏ กำเนิดเดรัจฉานย่อมปรากฏ เปตวิสัยย่อมปรากฏ หรือว่าทุกข์ใด ๆ แม้อื่นอีก ย่อมมี.

... ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นเหมือนบุคคลผู้ถูกนำตัวไปฝังไว้ในนรก.

จุนทะ ความสะอาดทางกายมี ๓ อย่าง

(ติวัธฺ โข จุนฺท กายเณ โสเจยฺย)

ความสะอาดทางวาจามี ๔ อย่าง

(จตุพฺพิธฺ วาจเณ โสเจยฺย)

ความสะอาดทางใจมี ๓ อย่าง.

(ติวัธฺ มนสา โสเจยฺย)

จุนทะ ความสะอาดทางกายมี ๓ อย่าง อะไรบ้าง

คือ จุนทะ บุคคลบางคนในกรณีนี้

(๑) ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วาง
ท่อนไม้ วางศัสตรา มีความละอายถึงความเอ็นดูกรุณาแก่อกุล
แก่สัตว์ทั้งหลายอยู่

(๒) ละการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ เว้นขาด
จากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ไม่ถือเอาทรัพย์และ
อุปกรณ์แห่งทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ ในบ้านก็ดี ในป่าก็ดี
ด้วยอาการแห่งขโมย

(๓) ละการประพฤติดิฉินในกาม เว้นขาดจากการ
ประพฤติดิฉินในกาม ในหญิงซึ่งมารดารักษา บิดารักษา พี่น้องชาย
พี่น้องหญิงหรือญาติรักษา อันธรรมรักษา เป็นหญิงมีสามี
หญิงอยู่ในสินไหม โดยที่สุดแม้หญิงอันเขาหมั้นไว้ ด้วยการ
คล้องพวงมาลัย ไม่เป็นผู้ประพฤติดิฉินจาริตในรูปรูปแบบเหล่านั้น

จุนทะ อย่างนี้แล ความสะอาดทางกาย ๓ อย่าง.

จนทะ ความสะอาดทางวาจามี ๔ อย่าง อะไรบ้าง
คือ จนทะ บุคคลบางคนในกรณีนี้

(๑) ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ ไปสู่
สภากิติ ไปสู่บริษัทกิติ ไปสู่ท่ามกลางหมู่ญาติกิติ ไปสู่
ท่ามกลางศาลาประชาคมกิติ ไปสู่ท่ามกลางราชสกุลกิติ
อันเขานำไปเป็นพยาน ถามว่า บุรุษผู้เจริญ ท่านรู้อย่างไร
ท่านจงกล่าวไปอย่างนั้น ดังนี้ บุรุษนั้นเมื่อไม่รู้ก็กล่าวไม่รู้
เมื่อรู้ก็กล่าวรู้ เมื่อไม่เห็นก็กล่าวไม่เห็น เมื่อเห็นก็กล่าว
ว่าเห็น เพราะเหตุตนเอง เพราะเหตุผู้อื่น หรือเพราะเหตุ
เห็นแก่อามิสอะไร ๆ ก็ไม่เป็นผู้กล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่

(๒) ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ได้ฟัง
จากฝ่ายนี้แล้วไม่เก็บไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อแตกจากฝ่ายนี้
หรือได้ฟังจากฝ่ายโน้นแล้วไม่เก็บมาบอกแก่ฝ่ายนี้ เพื่อแตกจาก
ฝ่ายโน้น แต่จะสมานคนที่แตกกันแล้ว ให้กลับพร้อมเพรียงกัน
อุดหนุนคนที่พร้อมเพรียงกันอยู่ ให้พร้อมเพรียงกันยิ่งขึ้น
เป็นคนชอบในความพร้อมเพรียง เป็นคนยินดีในความ
พร้อมเพรียง เป็นคนพอใจในความพร้อมเพรียง กล่าวแต่
วาจาที่ทำให้พร้อมเพรียงกัน

(๓) ละการกล่าวคำหยาบ เว้นขาดจากการกล่าว
คำหยาบ กล่าวแต่วาจาที่ไม่มีโทษ เสนาะโสต ให้เกิดความรัก
เป็นคำฟูใจ เป็นคำสุภาพที่ชาวเมืองเขาพูดกัน เป็นที่ใครที่
พอใจของมหาชน กล่าวแต่วาจาเช่นนั้นอยู่

(๔) ละคำพูดเพื่อเจ้อ เว้นขาดจากคำพูดเพื่อเจ้อ กล่าวแต่ในเวลาอันสมควร กล่าวแต่คำจริง เป็นประโยชน์ เป็นธรรม เป็นวินัย กล่าวแต่จากมีที่ตั้ง มีหลักฐานที่อ้างอิง มีเวลาจบ ประกอบด้วยประโยชน์ สมควรแก่เวลา

จนทะ อย่างนี้แล ความสะอาดทางวาจา ๔ อย่าง.

จนทะ ความสะอาดทางใจมี ๓ อย่าง อะไรบ้าง คือ จนทะ บุคคลบางคนในกรณีนี้

(๑) เป็นผู้ไม่มากด้วยอภิขมา คือ เป็นผู้ไม่โลภ ไม่เพ่งเล็งวัตถุอุปกรณ์แห่งทรัพย์ของผู้อื่นว่า สิ่งใดเป็นของผู้อื่น สิ่งนั้นจึงเป็นของเรา ดังนี้

(๒) เป็นผู้ไม่มีจิตพยาบาท มีความดำริแห่งใจอันไม่ประทุษร้ายว่า สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียน ไม่มีทุกข์ มีสุข บริหารตนอยู่เถิด ดังนี้

(๓) เป็นผู้มีความเห็นถูกต้อง มีทัศนะไม่วิปริตว่า ทานที่ให้แล้วมี (ผล) ยัญที่บูชาแล้วมี (ผล) การบูชาที่บูชาแล้วมี (ผล) ผลวิบากแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมี โลกนี้มี โลกอื่นมี มารดามี บิดามี โอปปาติกะสัตว์มี สมณพราหมณ์ ผู้ดำเนินไปโดยชอบ ปฏิบัติโดยชอบ ถึงกับกระทำให้แจ้ง โลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาโดยชอบเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ก็มี ดังนี้

จนทะ อย่างนี้แล ความสะอาดทางใจ ๓ อย่าง.

จนทะ เหล่านี้แล เรียกว่า กุศลกรรมบถสิบ.

จนทะ อนึ่ง เพราะมีการประกอบด้วยกุศล-
กรรมบถทั้งสิบประการเหล่านี้เป็นเหตุ พวกเทวดาจึงปรากฏ
พวกมนุษย์จึงปรากฏ หรือว่าสุคติใด ๆ แม้อื่นอีก ย่อมมี.

... ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม
๑๐ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นเหมือนบุคคลผู้ถูกนำตัว
ไปเก็บไว้ในสวรรค์.

(ในสูตรอื่น - บาลี ทสก. อ. ๒๔/๓๒๕-๓๓๒/๑๙๘-๒๐๑.
แทนที่จะนับจำนวนกรรมบถมี ๑๐ ได้ทรงขยายออกไปเป็น ๒๐ คือ
ทำเองสิบ ชักชวนผู้อื่นให้ทำอีกสิบ และทรงขยายออกไปเป็น ๓๐ คือ
ทำเองสิบ ชักชวนผู้อื่นให้ทำสิบ ยินดีเมื่อเขาทำสิบ และทรงขยายออกไป
เป็น ๔๐ คือ ทำเองสิบ ชักชวนผู้อื่นให้ทำสิบ ยินดีเมื่อเขาทำสิบ สรรเสริญ
ผู้กระทำสิบ จึงมีกรรมบถ สิบ ยี่สิบ สามสิบ สี่สิบ.

ในสูตรอื่น - บาลี ทสก. อ. ๒๔/๓๓๒-๓๓๓/๒๐๒-๒๐๓.
แสดงผลแห่งการกระทำแปลกออกไป จากคำว่า เหมือนถูกนำตัวไปฝัง
ไว้ในนรก นั้น ทรงแสดงด้วยคำว่า เป็นผู้ชู้ตราบกตนเอง ก็มี,
ตายแล้วไปทุกคติ ก็มี, เป็นพาล ก็มี และจากคำว่า เหมือนถูกนำตัวไป
เก็บไว้ในสวรรค์ นั้น ทรงแสดงด้วยคำว่า เป็นผู้ไม่ชู้ตราบกตนเอง ก็มี
ตายแล้วไปสุคติ ก็มี เป็นบัณฑิต ก็มี.)

“วิญญูญาณ”

วิทยญาณ ไม่ใช่สิ่งที่ท่องเที่ยว

๗๒

-บาลี ม. ม. ๑๒/๔๗๕/๔๔๒.

สาติ ได้ยินว่าเธอมีทิฏฐิอันชั่วเห็นปานนี้เกิดขึ้นว่า
เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วว่า
วิทยญาณนี้นั้นแหละ ย่อมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป หาใช้
สิ่งอื่นไม่ดังนี้ จริงหรือ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่
พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วว่า วิทยญาณนี้แหละ ย่อมเล่นไป ย่อม
ท่องเที่ยวไป หาใช้สิ่งอื่นไม่ ดังนี้จริง.

สาติ วิทยญาณนั้นเป็นอย่างไร.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สภาวะที่พูดได้ รับรู้ได้ ย่อมเสวยวิบาก
ของกรรมทั้งหลายทั้งส่วนดี ทั้งส่วนชั่วในที่นั้น ๆ นั้นเป็นวิทยญาณ.

โมฆบุรุษ เธอรู้ทั่วถึงธรรมอย่างนี้ที่เราแสดงแล้ว
แก่ใครเล่า โมฆบุรุษ วิทยญาณเป็นปฏิจจสมุปปັນธธรรม
(สิ่งที่อาศัยปัจจัยแล้วเกิดขึ้น) เราได้กล่าวแล้วโดยย่อเนกปริยาย
ถ้าเว้นจากปัจจัยแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งวิทยญาณย่อมไม่มี
ดังนี้ไม่ใช่หรือ โมฆบุรุษ ก็เมื่อเป็นดังนั้น เธอกล่าวดู
เราด้วย ขุดตนเสียด้วย จะประสบสิ่งไม่ใช่บุญเป็นอันมากด้วย
เพราะทิฏฐิที่ตนถือชั่วแล้ว โมฆบุรุษ ก็ความเห็นนั้นของเธอ
จักเป็นไปเพื่อความทุกข์ ไม่เกื้อกูลแก่เธอตลอดกาลนาน.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ภิกษุสาติเกวัฏฏบุตรนี้ จะเป็นผู้ทำความเจริญในธรรมวินัยนี้ได้บ้างหรือไม่.

ข้อนี้จะมีได้อย่างไร ข้อนี้ไม่มีได้เลย พระเจ้าข้า.

เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลอย่างนี้แล้ว ภิกษุสาติเกวัฏฏบุตร นั่งนิ่ง เก้อเขิน คอดก ก้มหน้า ชบเซา ไม่มีปฏิภาณ พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นดังนั้นแล้ว ได้ตรัสว่า

โมฆบุรุษ เธอจะปรากฏด้วยทิลกฐินอันชั่วนั้นของตนเอง เราจักสอบถามภิกษุทั้งหลายในที่นี้.

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอย่อมรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้วเหมือนสาติภิกษุ กล่าวตู่เราด้วย ขุดตนเสียด้วย จะประสบลสิ่งไม่ใช่บุญเป็นอันมากด้วย เพราะทิลกฐินที่ตนถือชั่วแล้วดังนี้ใช่ไหม.

ข้อนี้ไม่มีเลย พระเจ้าข้า เพราะวิญญานอาศัยปัจจัยแล้วเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วแก่พวกข้าพระองค์ โดยอเนกปริยาย ถ้าเว้นจากปัจจัยแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งวิญญานย่อมไม่มี.

ภิกษุทั้งหลาย ดีละ พวกเธอรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงอย่างนี้ถูกแล้ว ภิกษุทั้งหลาย วิญญานอาศัยปัจจัยแล้วเกิดขึ้น เราได้กล่าวแล้วโดยอเนกปริยาย ถ้าเว้นจากปัจจัยแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งวิญญานไม่ได้มี ก็แต่ภิกษุสาติเกวัฏฏบุตรนี้

กล่าวดูเราด้วย ขุดตนเสียด้วย จะประสบสิ่งไม่ใช่บุญเป็นอันมากด้วย เพราะทักขิณที่ตนถือชั่วแล้ว ความเห็นนั้นของโมฆบุรุษนั้น จักเป็นไปเพื่อความทุกข์ ไม่เกื้อกูลแก่เธอตลอดกาลนาน.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณอาศัยปัจจัยใด ๆ เกิดขึ้น ก็ถึงความนับด้วยปัจจัยนั้น ๆ วิญญาณอาศัยจักขุและรูปทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าจักขุวิญญาณ วิญญาณอาศัยโสตและเสียงทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าโสตวิญญาณ วิญญาณอาศัยฆานะและกลิ่นทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าฆานวิญญาณ วิญญาณอาศัยชีวหาและรสทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าชีวหาวิญญาณ วิญญาณอาศัยกายและโผฏฐัพพะทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่ากายวิญญาณ วิญญาณอาศัยมโนและธรรมทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า มโนวิญญาณ.

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนไฟอาศัยเชื้อใด ๆ ติดขึ้น ก็ถึงความนับด้วยเชื่อนั้น ๆ ไฟอาศัยไม้ติดขึ้น ก็ถึงความนับว่าไฟไม้ ไฟอาศัยป่าติดขึ้น ก็ถึงความนับว่าไฟป่า ไฟอาศัยหญ้าติดขึ้น ก็ถึงความนับว่าไฟหญ้า ไฟอาศัยโคมัยติดขึ้น ก็ถึงความนับว่าไฟโคมัย ไฟอาศัยกลบติดขึ้น ก็ถึงความนับว่าไฟกลบ ไฟอาศัยหยากเยื่อติดขึ้น ก็ถึงความนับว่าไฟหยากเยื่อ ฉันทใด.

ภิกษุทั้งหลาย จันนั้นก็เหมือนกัน วิญญาณอาศัย
ปัจจัยใด ๆ เกิดขึ้น ก็ถึงความนับด้วยปัจจัยนั้น ๆ วิญญาณ
อาศัยจักขุและรูปทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า จักขุ-
วิญญาณ วิญญาณอาศัยโสตและเสียงทั้งหลายเกิดขึ้น
ก็ถึงความนับว่า โสตวิญญาณ วิญญาณอาศัยฆานะและกลิ่น
ทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า ฆานวิญญาณ วิญญาณอาศัย
ชีวหาและรสทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า ชิวหาวิญญาณ
วิญญาณอาศัยกายและโผฏฐัพพะทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความ
นับว่า กายวิญญาณ วิญญาณอาศัยมโนและธรรมทั้งหลาย
เกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า มโนวิญญาณ.

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายย่อมเห็นความเกิดขึ้น
ของสิ่งนี้^๑ (ภูตมิต)^๑ หรือไม่.

เห็น พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายย่อมเห็นว่า สิ่งนั้นเกิดขึ้น
เพราะอาหาร อย่างนั้นใช่ไหม.

เห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

๑. บาลีคำนี้ มีสำนวนแปลอย่างอื่นอีก เช่น ขันธปัจจุกะ, ขันธ ๕ เป็นต้น. –ผู้รวบรวม

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายย่อมเห็นว่า สิ่งนั้น
มีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหาร อย่างนั้น
ใช่ไหม.

เห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย ความสงสัยและความเคลือบแคลง
ย่อมเกิดขึ้นว่า สิ่งนี้มีอยู่หรือไม่มี อย่างนั้นใช่ไหม.

เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย ความสงสัยและความเคลือบแคลง
ย่อมเกิดขึ้นว่า สิ่งนั้นเกิดขึ้นเพราะอาหาร อย่างนั้นใช่ไหม.

เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย ความสงสัยและความเคลือบแคลง
ย่อมเกิดขึ้นว่า สิ่งนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับ
แห่งอาหาร อย่างนั้นใช่ไหม.

เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตาม
ความเป็นจริงว่า สิ่งนี้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมละความสงสัยที่เกิดขึ้น
เสียได้ อย่างนั้นใช่ไหม.

เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า สิ่งนั้นเกิดขึ้นเพราะอาหาร ย่อมละความสงสัยที่เกิดขึ้นเสียได้ อย่างนั้นใช้ไหม.

เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า สิ่งนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหาร ย่อมละความสงสัยที่เกิดขึ้นเสียได้ อย่างนั้นใช้ไหม.

เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายหมดความสงสัยในข้อที่ว่า สิ่งนี้เกิดขึ้นแล้วเพราะเหตุอย่างนี้ๆ ใช้ไหม.

เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายหมดความสงสัยในข้อที่ว่า สิ่งนั้นเกิดขึ้นเพราะอาหาร อย่างนั้นใช้ไหม.

เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายหมดความสงสัยในข้อที่ว่า สิ่งนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหาร อย่างนั้นใช้ไหม.

เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า สิ่งนี้เกิดขึ้นแล้ว อย่างนั้นใช่ไหม.
เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า สิ่งนั้นเกิดขึ้นเพราะอาหาร อย่างนั้นใช่ไหม.

เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า สิ่งนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหาร อย่างนั้นใช่ไหม.

เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย หากว่าเธอทั้งหลาย พึงติดอยู่ (อสุลีเยถ) เพลิดเพลินอยู่ (เกพาเยถ) ปรรณนาอยู่ (ธเนยฺยาถ) ยึดถือว่าเป็นของเราอยู่ (มมาเยถ) ซึ่งทิวฏฐิอันบริสุทธิ์ผุดผ่องอย่างนี้ เธอทั้งหลายพึงรู้ทั่วถึงธรรมที่เปรียบได้กับพวงแพอันเราแสดงแล้ว เพื่อประโยชน์ในการสลัดออก ไม่ใช่แสดงแล้วเพื่อให้ยึดถือไว้ อย่างนั้นใช่ไหม.

ข้อนี้ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย หากว่าเธอทั้งหลาย ไม่ติดอยู่
(น อลลียะ) ไม่เพติดเพตินอยู่ (น เกฬายะ) ไม่ปรารธนาอยู่
(น ธนญยธ) ไม่ยึดถือว่าเป็นของเราอยู่ (น มมาเยธ) ซึ่งทิวัจฉิอัน
บริสุทธิผุดผ่องอย่างนี้ เธอทั้งหลายพึงรู้ทั่วถึงธรรมที่เปรียบ
ได้กับพวงแพอันเราแสดงแล้ว เพื่อประโยชน์ในการสลัดออก
ไม่ใช่แสดงแล้ว เพื่อให้ยึดถือไว้ อย่างนั้นใช้ไหม.

เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

(จากนั้นทรงแสดงเรื่องอาหาร ๔, ปฏิจสุมปบาท และธรรมอื่น
อีกหลายประการ ผู้อ่านสามารถศึกษาได้จากเนื้อความเต็มของพระสูตรนี้.
-ผู้รวบรวม)

วิญญาณ ไม่เที่ยง

๗๓

-บาลี สฬา. ส. ๑๘/๘๕/๑๒๔.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยส่วนสอง
วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยส่วนสองเป็นอย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เพราะอาศัย
จักขุและรูป จักขุไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยน
เป็นอย่างอื่น รูปทั้งหลายไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความ
เปลี่ยนเป็นอย่างอื่น ส่วนสองอย่างนี้ ห้วนไหวและอาหาร
ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น
จักขุวิญญาณไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนเป็น
อย่างอื่น แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาณ
ก็ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น
ภิกษุทั้งหลาย ก็จักขุวิญญาณที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะอาศัย
ปัจจัยอันไม่เที่ยง จะเป็นของเที่ยงได้อย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย ความประจวบ ความประชุม ความ
พร้อมกันแห่งธรรมทั้ง ๓ ประการนี้แล เรียกว่าจักขุสัมผัส
ถึงจักขุสัมผัสก็ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยน
เป็นอย่างอื่น แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งจักขุสัมผัส
ก็ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น
ภิกษุทั้งหลาย ก็จักขุสัมผัสที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะอาศัย
ปัจจัยอันไม่เที่ยง จะเป็นของเที่ยงได้อย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลอันผัสสะกระทบแล้วย่อมรู้สึก (เวทติ) อันผัสสะกระทบแล้วย่อมคิด (เจตติ) อันผัสสะกระทบแล้วย่อมจำได้หมายรู้ (สัญญาชาติ) แม้ธรรมเหล่านี้ก็หวั่นไหวและอาพาธ ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น.

ภิกษุทั้งหลาย โสตวิญญานเกิดขึ้น เพราะอาศัย โสตะและเสียง โสตะไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น เสียงทั้งหลายไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ... ก็โสตวิญญานที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะอาศัยปัจจัยอันไม่เที่ยง จะเป็นของเที่ยงได้อย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย ความประจวบ ความประชุม ความพร้อมกันแห่งธรรมทั้ง ๓ ประการนี้แล เรียกว่าโสตสัมผัส ถึงโสตสัมผัสก็ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ...

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลอันผัสสะกระทบแล้วย่อมรู้สึก อันผัสสะกระทบแล้วย่อมคิด อันผัสสะกระทบแล้วย่อมจำได้หมายรู้ แม้ธรรมเหล่านี้ก็หวั่นไหวและอาพาธ ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น.

๑. ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับผัสสะได้ที่หน้า ๒๘ และ ๑๘๗. -ผู้รวบรวม

ภิกษุทั้งหลาย ฆานวิญญูณเกิดขึ้น เพราะอาศัย ฆานะและกลิ่น ฆานะไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น กลิ่นทั้งหลายไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ... ก็ฆานวิญญูณที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะอาศัยปัจจัยอันไม่เที่ยง จะเป็นของเที่ยงได้อย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย ความประจวบ ความประชุม ความพร้อมกันแห่งธรรมทั้ง ๓ ประการนี้แล เรียกว่าฆานสัมผัส ถึงฆานสัมผัสก็ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ...

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลอันผัสสะกระทบแล้วย่อมรู้สึก อันผัสสะกระทบแล้วย่อมคิด อันผัสสะกระทบแล้วย่อมจำได้หมายรู้ แม้ธรรมเหล่านี้ก็หวั่นไหวและอาพาธ ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น.

ภิกษุทั้งหลาย ชิวหาวิญญูณเกิดขึ้น เพราะอาศัย ชิวหาและรส ชิวหาไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น รสทั้งหลายไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ... ก็ชิวหาวิญญูณที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะอาศัยปัจจัยอันไม่เที่ยง จะเป็นของเที่ยงได้อย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย ความประจวบ ความประชุม ความ
พร้อมกันแห่งธรรมทั้ง ๓ ประการนี้แล เรียกว่าชีวหาสัมผัส
ถึงชีวหาสัมผัสก็ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความ
เปลี่ยนเป็นอย่างอื่น ...

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลอันผัสสะกระทบแล้วย่อม
รู้สึก อันผัสสะกระทบแล้วย่อมคิด อันผัสสะกระทบแล้วย่อม
จำได้หมายรู้ แม้ธรรมเหล่านี้ก็หวั่นไหวและอาพาธ ไม่เที่ยง
มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น.

ภิกษุทั้งหลาย กายวิญญูณเกิดขึ้น เพราะอาศัย
กายและโณภูมิจึงพระ กายไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความ
เปลี่ยนเป็นอย่างอื่น โณภูมิจึงพระทั้งหลายไม่เที่ยง มีความ
แปรปรวน มีความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น ... ก็กายวิญญูณ
ที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะอาศัยปัจจัยอันไม่เที่ยง จะเป็นของเที่ยง
ได้อย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย ความประจวบ ความประชุม ความ
พร้อมกันแห่งธรรมทั้ง ๓ ประการนี้แล เรียกว่ากายสัมผัส
ถึงกายสัมผัสก็ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยน
เป็นอย่างอื่น ...

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลอันผัสสะกระทบแล้วย่อมรู้สึก อันผัสสะกระทบแล้วย่อมคิด อันผัสสะกระทบแล้วย่อมจำได้หมายรู้ แม้ธรรมเหล่านี้ก็หวั่นไหวและอาพาธ ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น.

ภิกษุทั้งหลาย มโนวิญญาณเกิดขึ้น เพราะอาศัยใจและธรรม ใจไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น ธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น ส่วนสองอย่างนี้ หวั่นไหวและอาพาธ ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น มโนวิญญาณไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งมโนวิญญาณ ก็ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น ภิกษุทั้งหลาย ก็มโนวิญญาณที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะอาศัยปัจจัยอันไม่เที่ยง จะเป็นของเที่ยงได้อย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย ความประจวบ ความประชุม ความพร้อมกันแห่งธรรม ๓ ประการนี้แล เรียกว่ามโนสัมผัส ถึงมโนสัมผัสก็ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งมโนสัมผัส

ก็ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น
ภิกษุทั้งหลาย ก็มโนสัมผัสที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะอาศัย
ปัจจัยอันไม่เที่ยง จะเป็นของเที่ยงได้อย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลอันผัสสะกระทบแล้วย่อมรู้สึกล
อันผัสสะกระทบแล้วย่อมคิด อันผัสสะกระทบแล้วย่อม
จำได้หมายรู้ แม้ธรรมเหล่านี้ก็หวั่นไหวและอาพาธ ไม่เที่ยง
มีความแปรปรวน มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น.

วิญญาณ เป็นสิ่งที่เกิดดับ

๗๔

-บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๑๑๖/๒๓๕.

ภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณผู้ไม่ได้สติ จะพึงเบื่อหน่าย ได้บ้าง คลายกำหนดได้บ้าง หลุดพ้นได้บ้าง ในร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร ภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ความเจริญก็ดี ความเสื่อมก็ดี การเกิดก็ดี การตายก็ดี ของร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ย่อมปรากฏ เพราะเหตุนั้น ปุณฺณผู้ไม่ได้สติ จึงเบื่อหน่ายได้บ้าง จึงคลายกำหนดได้บ้าง จึงหลุดพ้นได้บ้าง ในร่างกายนั้น.

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนสิ่งที่เรียกกันว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง ปุณฺณผู้ไม่ได้สติ ไม่อาจจะเบื่อหน่าย ไม่อาจจะคลายกำหนด ไม่อาจจะหลุดพ้นจากสิ่งนั้นได้เลย ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร ภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นเพราะเหตุว่า สิ่งที่เรียกกันว่า จิตเป็นต้นนี้ อันปุณฺณผู้ไม่ได้สติ ได้รวบรวมถือไว้ด้วยตัณหา ได้ยึดถือแล้วด้วยทสิฏฐิว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ดังนี้ มาตลอดกาลช้านาน เพราะเหตุนั้น ปุณฺณผู้ไม่ได้สติ จึงไม่อาจจะเบื่อหน่าย ไม่อาจจะคลายกำหนด ไม่อาจจะหลุดพ้น ซึ่งสิ่งที่เรียกกันว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้างนั้นได้เลย.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ไม่ได้สติ จะพึงเข้าไปยึดถือ
เอาร่างกาย อันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ โดยความเป็น
ตัวตนยังดีกว่า แต่จะเข้าไปยึดถือเอาจิต โดยความเป็น
ตัวตนไม่ดีเลย ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร ภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้น
เพราะเหตุว่า ร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้
ดำรงอยู่ ปีหนึ่งบ้าง สองปีบ้าง สามปีบ้าง สี่ปีบ้าง ห้าปีบ้าง
สิบปีบ้าง ยี่สิบปีบ้าง สามสิบปีบ้าง สี่สิบปีบ้าง ห้าสิบปีบ้าง
ร้อยปีบ้าง เกินกว่าร้อยปีบ้าง ก็ยังมีปรากฏอยู่ ภิกษุทั้งหลาย
ส่วนสิ่งที่เรียกกันว่า จิตบ้าง มโนบ้าง ญาณบ้างนั้น ดวงหนึ่ง
เกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ตลอดวันตลอดคืน. ...

(เนื้อความเต็มของสูตรนี้ ผู้อ่านสามารถศึกษาเพิ่มเติมได้ที่
หน้า ๒. -ผู้รวบรวม)

วิญญาณเป็นอนัตตา

๗๕

-บาลี ขนฺธ. ส. ๑๗/๘๗/๑๒๘.

... ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณเป็นอนัตตา ก็หากว่า
 วิญญาณนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ วิญญาณก็คงไม่เป็นไปเพื่อ
 อาหาร ทั้งสัตว์ย่อมจะได้ตามความปรารถนาในวิญญาณว่า
 ขอวิญญาณของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย
 แต่เพราะเหตุที่วิญญาณเป็นอนัตตา ดังนั้น วิญญาณจึง
 เป็นไปเพื่ออาหาร และสัตว์ย่อมไม่ได้ตามความปรารถนา
 ในวิญญาณว่า ขอวิญญาณของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้
 เป็นอย่างนั้นเลย. ...

(ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับความเป็นอนัตตาของชั้น ๕ ได้ที่
 หน้า ๒๔๔. -ผู้รวบรวม)

ผลของผัสสะ

๗๖

– ปาลี ม. ๑๒/๒๒๖/๒๔๘.

(พระผู้มีพระภาคได้แสดงธรรมโดยย่อ ภิกษุทั้งหลายไม่เข้าใจ
เนื้อความ จึงได้ไปขอรื้อทวนหากิจจายนะให้อธิบายธรรมนั้น ซึ่งภายหลัง
พระผู้มีพระภาคทรงรับรองคำตอบของท่านมหากิจจายนะ)

ผู้มีอายุทั้งหลาย ผมรู้ถึงเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาค
ทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงเนื้อความไว้โดยพิสดารนี้ให้พิสดาร
ได้อย่างไร.

ผู้มีอายุทั้งหลาย เพราะอาศัยตาและรูป จึงเกิด
จักขุวิญญาณ ความประกอบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ
จึงเกิดผัสสะ^๑ เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา บุคคล
เสวยเวทนาอันใด ก็ย่อมจำ (สณฺหาณติ) เวทนาอันนั้น บุคคล
จำเวทนาอันใด ก็ตรึกถึง (วิตกฺเกติ) เวทนาอันนั้น บุคคล
ตรึกถึงเวทนาอันใด ก็เน้นซ้ำ (ปฺปณฺเจติ) อยู่กับเวทนาอันนั้น
บุคคลเน้นซ้ำอยู่กับเวทนาอันใด สัญญาชนิดต่าง ๆ อันทำ
ความเน้นซ้ำ (ปฺปณฺจสณฺหาสงฺขา) ก็ครอบงำบุคคลนั้น โดยมี
เวทนานั้นเป็นเหตุ ในรูปทั้งหลายอันจะรู้แจ้งด้วยตา ทั้งที่
เป็นอดีตก็ตาม เป็นอนาคตก็ตาม หรือเป็นปัจจุบันก็ตาม.

ผู้มีอายุทั้งหลาย เพราะอาศัยหูและเสียง จึงเกิด
โสตวิญญาณ ความประกอบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ
จึงเกิดผัสสะ ...

๑. ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับผัสสะได้ที่หน้า ๒๘ และ ๑๗๘. –ผู้รวบรวม

ผู้มีอายุทั้งหลาย เพราะอาศัยจุมูกและกลิ่น จึงเกิด
ฆานวิญญูญาณ ความประกอบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ
จึงเกิดผัสสะ ...

ผู้มีอายุทั้งหลาย เพราะอาศัยลิ้นและรส จึงเกิด
ชีวหาวิญญูญาณ ความประกอบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ
จึงเกิดผัสสะ ...

ผู้มีอายุทั้งหลาย เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ
จึงเกิดกายวิญญูญาณ ความประกอบพร้อมแห่งธรรม
๓ ประการ จึงเกิดผัสสะ ...

ผู้มีอายุทั้งหลาย เพราะอาศัยใจและธรรม จึงเกิด
มโนวิญญูญาณ ความประกอบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ
จึงเกิดผัสสะ เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา บุคคล
เสวยเวทนาอันใด ก็ย่อมจำเวทนาอันนั้น บุคคลจำเวทนา
อันใด ก็ตรึกถึงเวทนาอันนั้น บุคคลตรึกถึงเวทนาอันใด
ก็เน้นช้อยู่กับเวทนาอันนั้น บุคคลเน้นช้อยู่กับเวทนาอันใด
สัญญาชนิดต่าง ๆ อันทำความเน้นชาก็ครอบงำบุคคลนั้น
โดยมีเวทนานั้นเป็นเหตุ ในธรรมทั้งหลายอันจะรู้แจ้งได้ด้วยใจ
ทั้งที่เป็นอดีตก็ตาม เป็นอนาคตก็ตาม หรือเป็นปัจจุบัน
ก็ตาม.

ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อตามิ รูปมิ และจักขุวิญญาณมิ
 เขาจะบัญญัติว่าผัสสะ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ เมื่อการ
 บัญญัติผัสสะมิ เขาจะบัญญัติว่าเวทนา ข้อนี้เป็นฐานะที่จะ
 มีได้ เมื่อการบัญญัติเวทนามิ เขาจะบัญญัติว่าสัญญา ข้อนี้
 เป็นฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติสัญญามิ เขาจะบัญญัติ
 ว่าวิตก ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติวิตกมิ เขาจะ
 บัญญัติว่าการครอบงำโดยสัญญาชนิดต่างๆ อันทำความ
 เน้นซ้ำ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.

ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อหุมิ เสียงมิ และโสตวิญญาณมิ
 เขาจะบัญญัติว่าผัสสะ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ...

ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อจมูกมิ กลิ่นมิ และฆานวิญญาณมิ
 เขาจะบัญญัติว่าผัสสะ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ...

ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อลิ้นมิ รสมิ และชีวหาวิญญาณมิ
 เขาจะบัญญัติว่าผัสสะ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ...

ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อกายมิ โผฏฐัพพะมิ และ
 กายวิญญาณมิ เขาจะบัญญัติว่าผัสสะ ข้อนี้เป็นฐานะ
 ที่จะมีได้ ...

ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อใจมิ ธรรมมิ และมโน-
 วิญญาณมิ เขาจะบัญญัติว่าผัสสะ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้
 เมื่อการบัญญัติผัสสะมิ เขาจะบัญญัติว่าเวทนา ข้อนี้เป็น

ฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติเวทนามี เขาจะบัญญัติว่า
สัญญา ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติสัญญามี
เขาจะบัญญัติว่าวิตก ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติ
วิตกมี เขาจะบัญญัติว่าการครอบงำโดยสัญญาชนิดต่าง ๆ
อันทำความเนิ่นช้า ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.

ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อตาไม่มี รูปไม่มี และ
จักขุวิญญาณไม่มี เขาจะบัญญัติว่าผัสสะ ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะ
ที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติผัสสะไม่มี เขาจะบัญญัติว่าเวทนา
ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติเวทนาไม่มี เขาจะ
บัญญัติว่าสัญญา ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติ
สัญญามี เขาจะบัญญัติว่าวิตก ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้
เมื่อการบัญญัติวิตกไม่มี เขาจะบัญญัติว่าการครอบงำโดย
สัญญาชนิดต่าง ๆ อันทำความเนิ่นช้า ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะ
ที่จะมีได้.

ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อหูไม่มี เสียงไม่มี และ
โสตวิญญาณไม่มี ...

ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อจมูกไม่มี กลิ่นไม่มี และ
ฆานวิญญาณไม่มี ...

ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อลิ้นไม่มี รสไม่มี และชีวหา
วิญญาณไม่มี ...

ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อกายไม่มี โณฏฐัพพะไม่มี และกายวิญญาณไม่มี ...

ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อใจไม่มี ธรรมไม่มี และ มโนวิญญาณไม่มี เขาจะบัญญัติว่าผัสสะ ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติผัสสะไม่มี เขาจะบัญญัติว่าเวทนา ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติเวทนาไม่มี เขาจะบัญญัติว่าสัญญา ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติสัญญาไม่มี เขาจะบัญญัติว่าวิตก ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติวิตกไม่มี เขาจะบัญญัติว่าการครอบงำโดยสัญญาชนิดต่าง ๆ อันทำความเนิ่นช้า ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้.

ผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุเทศนี้ไว้โดยย่อว่า

ภิกษุ สัญญาชนิดต่าง ๆ อันทำความเนิ่นช้า ย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าสิ่งทีบุคคลจะผลิตเพลิน พร้าถึง สยบมัวเมา ไม่มีในเหตุ นั้นแหละ เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งปฏิฆานุสัย เป็นที่สุดแห่งทิจฐานุสัย เป็นที่สุดแห่งวิจิกิจจานุสัย เป็นที่สุดแห่งมานานุสัย เป็นที่สุดแห่งภวราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งอวิชชานุสัย เป็นที่สุดแห่งการจับ

ท่อนไม้ การจับศาสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การด่าว่ากัน การยุยงให้แตกกัน และการกล่าวเท็จ อกุศลธรรม อันเป็นบาปเหล่านี้ ย่อมดับไปโดยไม่มีเหลือเพราะเหตุนี้แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดารเสด็จลุลูกจากอาสนะเข้าที่ประทับเสียผู้มีอายุทั้งหลาย ผมรู้ถึงเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อนี้ ไม่ทรงชี้แจงเนื้อความไว้โดยพิสดาร ให้พิสดารได้ดังนี้ก็แลเมื่อท่านทั้งหลายปรารภนา ก็พึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วทูลถามเนื้อความนั้น พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ประการใด ท่านทั้งหลายพึงทรงจำชื่อนั้นไว้โดยประการนั้นเถิด.

วิญญานาหาร (อาหารของวิญญาน)

๗๗

-บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๑๒๑/๒๔๔.

ภิกษุทั้งหลาย ก็วิญญานาหารจะพึงเห็นได้อย่างไร
ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือน พวกเจ้าหน้าที่จับโจรผู้กระทำผิด
ได้แล้ว แสดงแก่พระราชว่า ขอเดชะ ด้วยโจรผู้นี้กระทำผิด
ขอพระองค์โปรดให้ลงโทษโจรผู้นี้ ตามที่ทรงเห็นสมควรเถิด
พระเจ้าข้า พระราชจึงมีรับสั่งอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย
ท่านทั้งหลายจงไปประหารบุรุษนั้น ด้วยหอก ๑๐๐ เล่ม
ในเวลาเช้า พวกเจ้าหน้าที่เหล่านั้น จึงช่วยกันประหารนักโทษ
คนนั้น ด้วยหอก ๑๐๐ เล่มในเวลาเช้า.

ต่อมาเป็นเวลาเที่ยงวัน พระราชได้ซักถามพวก
เจ้าหน้าที่เหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย นักโทษคนนั้น
เป็นอย่างไรบ้าง พวกเขาพากันกราบทูลว่า ขอเดชะ เขายังมี
ชีวิตอยู่ พระเจ้าข้า พระราชจึงมีรับสั่งอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ
ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงไปประหารบุรุษนั้น ด้วยหอก
๑๐๐ เล่มในเวลาเที่ยงวัน พวกเจ้าหน้าที่เหล่านั้น จึงช่วยกัน
ประหารนักโทษคนนั้น ด้วยหอก ๑๐๐ เล่มในเวลาเที่ยงวัน.

ต่อมาเป็นเวลาเย็น พระราชได้ซักถามพวก
เจ้าหน้าที่เหล่านั้นอีกว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย นักโทษคนนั้น
เป็นอย่างไรบ้าง พวกเขาพากันกราบทูลว่า ขอเดชะ เขายังมี

ชีวิตอยู่ พระเจ้าข้า พระราชาจึงมีรับสั่งอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย จงไปประหารบุรุษนั้น ด้วยหอก ๑๐๐ เล่มในเวลาเย็น พวกเจ้าหน้าที่เหล่านั้น จึงช่วยกันประหารนักโทษคนนั้น ด้วยหอก ๑๐๐ เล่มในเวลาเย็น.

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร การที่บุรุษนักโทษคนนั้น เมื่อถูกเจ้าหน้าที่ประหารอยู่ด้วยหอก ๓๐๐ เล่มตลอดทั้งวันนั้น เขาจะพึงได้รับแต่ทุกข์โทมนัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ ไม่ใช่หรือ.

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเขาถูกประหารอยู่แม้ด้วยหอกเพียงเล่มเดียว ก็พึงได้รับทุกข์โทมนัสซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ จะป่วยการกล่าวไปไยถึงการที่เขาถูกประหารอยู่ด้วยหอก ๓๐๐ เล่มเล่า ข้อนี้มีอุปมาฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า พึงเห็นวิญญาณาหาร ฉะนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้วิญญาณาหารได้แล้ว นามรูปก็เป็นสิ่งที่กำหนดรู้ได้แล้ว เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้นามรูปได้แล้ว เรากล่าวว่า ไม่มีสิ่งใดที่อริยสาวกนั้นจะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้.

(ผู้อ่านสามารถศึกษาเพิ่มเติมเรื่องอาหาร ๔ ได้ที่เนื้อความเต็มของสูตรนี้ และที่หน้า ๓๐. -ผู้รวบรวม)

“ลัทธิขงจื๊อ-ขลัทธิขงจื๊อ”

ลักษณะของสังขตะ-อสังขตะ

๗๘

-บาลี ดิ.ก. อ. ๒๐/๑๓๒/๔๘๖.

ภิกษุทั้งหลาย สังขตลักษณะของสังขตะ ๓ ประการ
เหล่านี้ ๓ ประการอะไรบ้าง คือ

มีความเกิดขึ้นปรากฏ (อุปปาโท ปณฺณายติ)

มีความเสื่อมปรากฏ (วโย ปณฺณายติ)

เมื่อตั้งอยู่มีความแปรปรวนปรากฏ (จิตฺตสฺส อณฺณถตฺตํ
ปณฺณายติ)

ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้แล สังขตลักษณะของสังขตะ
๓ ประการ.

ภิกษุทั้งหลาย อสังขตลักษณะของอสังขตะ
๓ ประการเหล่านี้ ๓ ประการอะไรบ้าง คือ

ไม่ปรากฏความเกิด (น อุปปาโท ปณฺณายติ)

ไม่ปรากฏความเสื่อม (น วโย ปณฺณายติ)

เมื่อตั้งอยู่ไม่ปรากฏความแปรปรวน (น จิตฺตสฺส
อณฺณถตฺตํ ปณฺณายติ)

ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้แล อสังขตลักษณะของอสังขตะ
๓ ประการ.

พระสูตรนี้ มีบาลีอย่างนี้

ตีณิมานิ ภิกขเว สงฺขตสฺส สงฺขตลกฺขณานิ กตมานิ
ตีณิ อุปฺปาโท ปญฺญาติ วโย ปญฺญาติ จิตฺตสฺส อญฺญตฺตํ
ปญฺญาติ อิมานิ โข ภิกขเว ตีณิ สงฺขตสฺส สงฺขตลกฺขณานิตี.

ตีณิมานิ ภิกขเว อสงฺขตสฺส อสงฺขตลกฺขณานิ กตมานิ
ตีณิ น อุปฺปาโท ปญฺญาติ น วโย ปญฺญาติ น จิตฺตสฺส
อญฺญตฺตํ ปญฺญาติ อิมานิ โข ภิกขเว ตีณิ อสงฺขตสฺส
อสงฺขตลกฺขณานิตี.

สังขตธาตุ-อสังขตธาตุ

๗๙

-บาลี อุปริ. ม. ๑๔/๑๖๗/๒๓๓๗.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ปริยายอื่นที่ควรเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ จะพึงมีอีกไหม พระเจ้าข้า.

อานนท์ ธาตุ ๒ อย่างนี้มีอยู่ คือ สังขตธาตุ และ อสังขตธาตุ อานนท์ เหล่านี้แลธาตุ ๒ อย่าง อานนท์ ด้วยเหตุที่ภิกษุรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เราจึงเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ.

(ในพระสูตรนี้ ได้ตรัสเกี่ยวกับเรื่องธาตุไว้หลายนัย ดังนี้)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ควรเรียกว่า ภิกษุผู้ฉลาดในธาตุ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระเจ้าข้า.

อานนท์ ธาตุ ๑๘ อย่างเหล่านี้มีอยู่ คือ ธาตุคือจักขุ ธาตุคือรูป ธาตุคือจักขุวิญญาณ ธาตุคือโสตะ ธาตุคือเสียง ธาตุคือโสตวิญญาณ ธาตุคือฆานะ ธาตุคือกลิ่น ธาตุคือฆานวิญญาณ ธาตุคือชีวหา ธาตุคือรส ธาตุคือชีวหาวิญญาณ ธาตุคือกาย ธาตุคือโณภูัพพะ ธาตุคือกายวิญญาณ ธาตุคือมโน ธาตุคือธรรม ธาตุคือมโนวิญญาณ อานนท์ เหล่านี้แล ธาตุ ๑๘ อย่าง อานนท์ ด้วยเหตุที่ภิกษุรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เราจึงเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ปริยายอื่นที่ควรเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ จะพึงมีอีกไหม พระเจ้าข้า.

อานนท์ ธาตุ ๖ อย่างเหล่านี้มีอยู่ คือ ธาตุคือดิน ธาตุคือน้ำ ธาตุคือไฟ ธาตุคือลม ธาตุคืออากาศ ธาตุคือวิญญาณ อานนท์ เหล่านี้แลธาตุ ๖ อย่าง อานนท์ ด้วยเหตุที่ภิกษุรู้้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เราจึงเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ปริยายอื่นที่ควรเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ จะพึงมีอีกไหม พระเจ้าข้า.

อานนท์ ธาตุ ๖ อย่างเหล่านี้มีอยู่ คือ ธาตุคือสุข ธาตุคือทุกข์ ธาตุคือโสมนัส ธาตุคือโทมนัส ธาตุคืออุเบกขา ธาตุคืออวิชชา อานนท์ เหล่านี้แลธาตุ ๖ อย่าง อานนท์ ด้วยเหตุที่ภิกษุรู้้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เราจึงเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ปริยายอื่นที่ควรเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ จะพึงมีอีกไหม พระเจ้าข้า.

อานนท์ ธาตุ ๖ อย่างเหล่านี้มีอยู่ คือ ธาตุคือกาม ธาตุคือเนกขัมมะ ธาตุคือพยาบาท ธาตุคืออัพยาบาท (ความไม่พยาบาท) ธาตุคือวิหิงสา (ความเบียดเบียน) ธาตุคือ

อวิหิงสา(ความไม่เบียดเบียน) อานนทฺ์ เหล่านี้แล ธาตุ ๖ อย่าง
อานนทฺ์ ด้วยเหตุที่ภิกษุรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เราจึง
เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ปริยายอื่นที่ควรเรียกว่า ภิกษุเป็น
ผู้ฉลาดในธาตุ จะพึงมีอีกไหม พระเจ้าข้า.

อานนทฺ์ ธาตุ ๓ อย่างเหล่านี้มีอยู่ คือ ธาตุคือกาม
ธาตุคือรูป ธาตุคืออรูป อานนทฺ์ เหล่านี้แล ธาตุ ๓ อย่าง
อานนทฺ์ ด้วยเหตุที่ภิกษุรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เราจึง
เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ.

ธรรมชาติที่ไม่ถูกอะไรทำ ไม่ถูกอะไรปรุง

๘๐

-บาลี อ. พ. ๒๕/๒๐๗/๑๖๐.

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว
อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่ ภิกษุ
ทั้งหลาย ถ้าธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัย
กระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว จักไม่ได้มีแล้วไซ้ การสลัด
ออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว
ปรุงแต่งแล้ว จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้เลย.

ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว
ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว
มีอยู่ ดังนั้น การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว
อันปัจจัยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้วจึงปรากฏ.

พระสูตรนี้ มีบาลีอย่างนี้

อตฺถิ ภิกฺขเว อชาตํ อภุตํ อกตํ อสงฺขตํ โน เจ ตํ
ภิกฺขเว อภวิสฺส อชาตํ อภุตํ อกตํ อสงฺขตํ นยิธ ชาตสฺส ภูตสฺส
กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญาเยถ.

ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว อตฺถิ อชาตํ อภุตํ อกตํ อสงฺขตํ
ตสฺมา ชาตสฺส ภูตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญาเยตฺติ.

อีกสูตรหนึ่ง - บาลี อิติวุ. ขุ. ๒๕/๒๕๘/๒๒๑. ตรัสเหมือนกัน
กับสูตรข้างบนนี้ แต่ได้ตรัสช่วงท้ายต่างไป ดังนี้.

ใคร ๆ ไม่ควรเพลิดเพลน ต่อสิ่งที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว
เกิดขึ้นพร้อมแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ประดูแต่งแล้ว ไม่ยังยื
ประดูแต่งเพื่อชราและมรณะ เป็นรังแห่งโรค เป็นของผุพัง
มีอาหารและตัณหา เป็นแดนเกิด.

การสลัดออกซึ่งธรรมชาตินั้น เป็นบทอันระงับ
จะคาดคะเนเอาไม่ได้ เป็นของยังยื ไม่เกิด ไม่เกิดขึ้นพร้อม
ไม่มีความโศก ปราศจากธุลี เป็นความดับแห่งสิ่งที่มีความทุกข์
เป็นธรรมดา เป็นความเข้าไปสงบระงับแห่งสังขาร เป็นสุข.

ที่ซึ่ง นามรูป ดับสนิทไม่มีเหลือ

๘๑

-บาลี สี. ที. ๘/๒๗๗/๓๔๓.

แก้วกู่ เรื่องเคยมีมาแล้ว ภิกษุรูปหนึ่ง ในหมู่
ภิกษุนี้เอง เกิดความสงสัยขึ้นในใจว่า มหาภูต ๔ คือ ธาตุ
ดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เหล่านี้ ย่อมดับสนิทไม่มีเหลือ
ในที่ไหนหนอ ดังนี้.

(พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุรูปนั้นได้เข้าสมาธิ อัน
นำไปสู่เทวโลก แล้วได้นำเอาปัญหาที่ตนสงสัยนั้น ไปถามพวกเทวดา
ชั้นจาตุมหาราชิกา พวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาไม่ทราบ ได้ให้ไปถาม
ท้าวมาราชทั้ง ๔ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ไม่ทราบ ได้ให้ไปถามพวกเทวดา
ชั้นดาวดึงส์ พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ไม่ทราบ ได้ให้ไปถามท้าวสักกะ
ท้าวสักกะไม่ทราบ ได้ให้ไปถามพวกเทวดาชั้นยามา พวกเทวดาชั้นยามา
ไม่ทราบ ได้ให้ไปถามท้าวสุยามะ ท้าวสุยามะไม่ทราบ ได้ให้ไปถามพวก
เทวดาชั้นดุสิต พวกเทวดาชั้นดุสิตไม่ทราบ ได้ให้ไปถามท้าวสันตุสิตะ
ท้าวสันตุสิตะไม่ทราบ ได้ให้ไปถามพวกเทวดาชั้นนิมมานรดี พวกเทวดา
ชั้นนิมมานรดีไม่ทราบ ได้ให้ไปถามท้าวสุนิมมิตะ ท้าวสุนิมมิตะไม่ทราบ
ได้ให้ไปถามพวกเทวดาชั้นปรินิมิตวสวัตตี พวกเทวดาชั้นปรินิ-
มิตวสวัตตีไม่ทราบ ได้ให้ไปถามท้าวปรินิมิตวสวัตตี ท้าวปรินิมิตวสวัตตี
ไม่ทราบ ได้ให้ไปถามพวกเทวดาพรหมกายิกา พวกเทวดาพรหมกายิกา
ไม่ทราบ ได้ให้ไปถามท้าวมหาพรหม เมื่อไปถามท้าวมหาพรหม
ท้าวมหาพรหมพยายามหลีกเลี่ยง บ่ายเบี่ยงที่จะไม่ตอบอยู่พักหนึ่ง แล้ว
ในที่สุดก็ได้สารภาพว่า พวกเทวดาทั้งหลายพากันคิดว่า ท้าวมหาพรหมเอง

เป็นผู้รู้เห็นไปทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ที่จริงก็ไม่รู้ในปัญหาที่ว่า มหาภูต ๔ จักดับไปในที่ไหนนั่นเลย มันเป็นความผิดพลาดของภิกษุนั่นเอง ที่ไม่ไปทูลถามพระผู้มีพระภาค).

แก้วกฐะ ลำดับนั้น ภิกษุนั้นได้หายตัวจากพรหมโลก มาปรากฏข้างหน้าเรา เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีกำลังเหยียดแขนทิ้งออ้อยออกไป หรืออแขนที่เหยียดไว้เข้ามา จากนั้นเธอไหว้เราแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วถามเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มหาภูต ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เหล่านี้ ย่อมดับสนิทไม่มีเหลือในที่ไหน ดังนี้.

แก้วกฐะ เมื่อเธอถามอย่างนี้ เราได้กล่าวกะภิกษุนี้ว่า แน่ะภิกษุ เรื่องเคยมีมาแล้ว พวกค้ำทางทะเล ได้พานกสำหรับค้นหาฝั่ง (นกตริทัสสี) ไปกับเรือด้วย เมื่อมองไม่เห็นฝั่ง พวกเขาล่องนกสำหรับค้นหาฝั่งนั้นไป นกนั้นบินไปทางทิศตะวันออกบ้าง ทิศใต้บ้าง ทิศตะวันตกบ้าง ทิศเหนือบ้าง ทิศเบื้องบนบ้าง ทิศน้อยๆ บ้าง เมื่อมันเห็นฝั่งทางทิศใด แล้วมันก็จะบินตรงไปยังทิศนั้น แต่ถ้ามันไม่เห็นฝั่ง ก็จะบินกลับมาสู่เรือตามเดิม ภิกษุ เช่นเดียวกับเธอนั้นแหละ ได้เที่ยวแสวงหาคำตอบของปัญหานี้ มาจนกระทั่งถึงพรหมโลกแล้ว ก็ไม่ได้คำตอบ ในที่สุดก็ต้องย้อนมาหาเราอีก.

ภิกษุ ในปัญหาของเธอนั้น เธอไม่ควรตั้งคำถาม
อย่างนั้นว่า มหาภูต ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม
เหล่านี้ ย่อมดับสนิทไม่มีเหลือในที่ไหน อันที่จริง เธอควร
จะตั้งคำถามขึ้นอย่างนี้ว่า

ดิน น้ำ ไฟ ลม ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในที่ไหน ความยาว
ความสั้น ความเล็ก ความใหญ่ ความงาม ความไม่งาม ย่อม
ตั้งอยู่ไม่ได้ในที่ไหน นามและรูป ย่อมดับสนิทไม่มีเหลือใน
ที่ไหน ดังนี้ ต่างหาก.

ภิกษุ ในปัญหานั้น คำตอบมีดังนี้

สิ่งอันพึงรู้แจ้ง ไม่มีปรากฏการณ์ ไม่มีที่สุด แต่มี
ทางปฏิบัติเข้ามาถึงได้โดยรอบ นั้นมีอยู่ในสิ่งนั้นแหละ ดิน
น้ำ ไฟ ลม ตั้งอยู่ไม่ได้ ในสิ่งนั้นแหละ ความยาว ความสั้น
ความเล็ก ความใหญ่ ความงาม ความไม่งาม ตั้งอยู่ไม่ได้
ในสิ่งนั้นแหละ นามและรูปย่อมดับสนิทไม่มีเหลือ นามรูป
ดับสนิทในสิ่งนี้ เพราะการดับสนิทของวิญญาน ดังนี้.

เนื้อความในย่อหน้าสุดท้าย มีบาลีอย่างนี้

วิญญาณํ อนิทสฺสนํ อนนฺตํ สพฺพโต ปภํ เอตฺถ อาโป
จ ปจฺวีจ เตโช วาโย น คารติ เอตฺถ ทิสมญฺจ รสฺสญฺจ อนนฺ ญฺลํ
สุภาสุภํ เอตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ อเสสํ อุปฺปชฺชติ วิญญาณสฺส
นิโรเรน เอตฺถเอตํ อุปฺปชฺชติตีติ.

สิ่งนั้นมีอยู่

๘๒

- ปาติ อ. พุ. ๒๕/๒๐๖/๑๕๘.

ภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้นมีอยู่^๑ เป็นสิ่งซึ่งไม่มีดิน ไม่มีน้ำ ไม่มีไฟ ไม่มีลม ไม่ใช่อาภาสานัญจายตนะ ไม่ใช่วิญญานัญจายตนะ ไม่ใช่อาภิญจัญญายตนะ ไม่ใช่เนวสัญญานาสัญญายตนะ ไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกอื่น ไม่ใช่ดวงจันทร์ หรือดวงอาทิตย์ทั้งสองอย่าง.

ภิกษุทั้งหลาย ในสิ่งนั้น เราไม่กล่าวว่ามีมารมา ไม่กล่าวว่ามีกาไป ไม่กล่าวว่ามีกาตั้งอยู่ ไม่กล่าวว่ามีกาจติ ไม่กล่าวว่ามีกาอุปบัติ สิ่งนั้นไม่ได้ตั้งอยู่ สิ่งนั้นไม่ได้เป็นไป และสิ่งนั้นไม่ใช่อารมณ์ นั้นแหละ คือ ที่สุดแห่งทุกข์.

พระสูตรนี้ มีบาลีดังนี้

อตถิ ภิกฺขเว ตทายตฺนํ ยตฺถ เนว ปจฺวี น อาโป
น เตโช น วาโย น อากาसानญจายตฺนํ น วิญญานญจายตฺนํ
น อภิญจญายตฺนํ น เนวสญฺญานาสญฺญายตฺนํ นายนํ โลโก
น ปรโลโก น อุโภ จนฺทิมสุรียา.

ตมฺหํ ภิกฺขเว เนว อาคตฺตี วทามิ น คตฺตี น จิตฺตี น จุตฺตี
น อุปฺปตฺตฺตี อฺปฺปติฏฺฐจฺจ อฺปฺปวตฺตํ อนารมฺมณเมว ตํ เอเสวนฺโต
ทุกฺขสฺสาติ.

๑. คำนี้ มีสำนวนแปลอย่างอื่นอีก เช่น สิ่งๆ นั้นมีอยู่ เป็นต้น. -ผู้รวบรวม

ชื่อว่านิพพาน อันบุคคลเห็นได้ยาก

๘๓

-บาลี อปริ. ม. ๑๔/๔๗๘/๗๕๑., -บาลี อ. ๗. ๒๕/๒๐๗,๒๐๘/๑๕๓,๑๖๑.

ชื่อว่านิพพานอันบุคคลเห็นได้ยาก ไม่มีความน้อมไป เพราะวานิพพานนั้น เป็นธรรมชาติจริงแท้ อันบุคคลเห็น ไม่ได้ง่ายเลย ตัณหาอันบุคคลแทงตลอดแล้ว เพราะรู้อยู่ เห็นอยู่ จึงไม่มีกิเลสเครื่องกังวล.

ความหวั่นไหวย่อมมีแก่บุคคลผู้ยังค้นหาและทวิจฺจิ อาศัยแล้ว ความหวั่นไหวย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ยังค้นหา และทวิจฺจิไม่อาศัยแล้ว เมื่อความหวั่นไหวไม่มี ปัสสัทธิย่อมมี เมื่อปัสสัทธิมี ความน้อมไปย่อมไม่มี เมื่อความน้อมไป ไม่มี การมาและการไปย่อมไม่มี เมื่อการมาและการไปไม่มี การจุติและอุปบัติย่อมไม่มี เมื่อการจุติและอุปบัติไม่มี อะไรๆ ก็ไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างแห่ง โลกทั้งสอง นั้นแหละ คือ ที่สุดแห่งทุกข์.

ใน ๓ พระสูตรนี้ มีบาลีอย่างนี้

ทุพฺพทสฺ อนุตฺตํ นาม น หิ สจฺจํ สุตฺตสฺสํ ปฏฺวิวิธา ตณฺหา
ชานโต ปสฺสโต นตฺถิ กิณฺจนนฺตฺติ.

นิสฺสิตสฺส จลิตํ อนิสฺสิตสฺส จลิตํ นตฺถิ จลิตเต อสตี
ปสฺสทฺธิ ปสฺสทฺธิยา สตี นตี น โหตี นตฺติยา อสตี อาคตฺติคตี น
โหตี อาคตฺติคตฺติยา อสตี จุตฺตปฺปาโต น โหตี จุตฺตปฺปาเต อสตี
เนวฺธิ น หุรํ น อุภยมนฺตเร เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสาคี.

นิพพานของคนตาบอด

๘๔

-บาลี ม. ม. ๑๓/๒๘๑/๒๘๗.

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ น้าอัสจรรยัจจิง ไม่เคยมีมาแต่ก่อน คือข้อที่พระสมณโคตมได้กล่าวคำนี้ว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ดังนี้ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้าก็ได้เคย ฟังคำกล่าวนี้ ของปริพพาชกผู้เป็นอาจารย์แห่งอาจารย์กล่าวอยู่ว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ดังนี้ ด้วยเหมือนกัน ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้อนี้ช่างตรงกันนัก.

มาคันทียะ ข้อนี้ท่านฟังมาแต่ปริพพาชกผู้เป็น อาจารย์แห่งอาจารย์ ที่กล่าวอยู่ว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภ อย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ดังนั้น ความไม่มีโรคนั้น เป็นอย่างไร นิพพานนั้นเป็นอย่างไร.

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว มาคันทียปริพพาชก ได้ลูบ ร่างกายของตนด้วยฝ่ามือ แล้วร้องขึ้นว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ นี่ยังโง่งม ความไม่มีโรค นี่ยังโง่งมนิพพาน พระโคตมผู้เจริญ เวลานี้ ข้าพเจ้าเป็นสุข ไม่มีโรค ไม่มีอาพาธอะไรๆ.

มาคันทียะ ข้อนี้เปรียบเหมือนบุรุษตาบอดมาแต่ กำเนิด เขาไม่อาจเห็นรูปสีดำหรือสีขาว ไม่อาจเห็นรูปสีเขียว ไม่อาจเห็นรูปสีเหลือง ไม่อาจเห็นรูปสีแดง ไม่อาจเห็นรูป สีชมพู ไม่อาจเห็นพื้นที่อันสมำเสมอหรือขรุขระ ไม่อาจ

เห็นดวงดาว ดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์ เขาได้ยินคนตาดี
กล่าวอยู่ว่า ท่านผู้เจริญ ผ้าขาวเนื้อดี สะอาด ไม่มีมลทิน
งดงามนักหนอ บุรุษตาบอดนั้นก็เที่ยวแสวงหาผ้าขาว บุรุษ
คนหนึ่งลงเขาด้วยผ้าเก่าเปื้อนเขม่าว่า บุรุษผู้เจริญ นี่ผ้าขาว
เนื้อดี สะอาด ไม่มีมลทิน งดงามนัก สำหรับท่าน บุรุษ
ตาบอดนั้น รับผ้านั้นมาห่ม แล้วพูดออกมาด้วยความดีใจว่า
ท่านผู้เจริญทั้งหลาย นี่ผ้าขาวเนื้อดี สะอาด ไม่มีมลทิน
งดงามนักหนอ ดังนี้.

มาคณฺธิยะ ท่านจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร
บุรุษตาบอดแต่กำเนิดนั้นเป็นผู้รู้อยู่เห็นอยู่ แล้วรับเอาผ้าเก่า
เปื้อนเขม่านั้นมาห่ม และพูดออกมาด้วยความดีใจว่า
ท่านผู้เจริญทั้งหลาย นี่ผ้าขาวเนื้อดี สะอาด ไม่มีมลทิน
งดงามนักหนอ ดังนี้ หรือว่าเขาพูดอย่างนั้น เพราะเชื่อคนตาดี
ที่ลวงเขา.

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ บุรุษตาบอดแต่กำเนิดนั้นเป็นผู้ไม่รู้
ไม่เห็น แล้วก็รับเอาผ้าเก่าเปื้อนเขม่านั้นมาห่ม และพูดออกมาด้วย
ความดีใจว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย นี่ผ้าขาวเนื้อดี สะอาด ไม่มีมลทิน
งดงามนักหนอ ดังนี้ ที่เขาพูดเช่นนั้น เพราะเชื่อคนตาดีที่ลวงเขาเท่านั้น.

มาคัณทียะ จันใดกัณนัันเหมือนกัน ที่ปริพพาชก
เตียรถีย์เหล่าอื่นเป็นคนบอดไม่มีจักขุ ไม่รู้จักความไม่มีโรค
ไม่เห็นนิพพาน เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ยังมากล่าวคาถานี้ว่า ความ
ไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ดังนี้.

มาคัณทียะ คาถานี้ เป็นคาถาที่พระอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อน กล่าวกันแล้วว่า

ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุข
อย่างยิ่ง ทางมีองค์ ๘ เป็นทางอันเกษมกว่าทางทั้งหลาย
ซึ่งเป็นเครื่องให้ถึงอมตะ ดังนั้น บัดนี้ ได้มากลายเป็น
คาถาของปุถุชนกล่าวไปเสียแล้ว.

มาคัณทียะ กายนี้แหละเป็นดังโรค เป็นดังหัวฝี
เป็นดังลูกศร เป็นความยากลำบาก เป็นอาพาธ ท่านก็มา
กล่าวซึ่งกายนี้ที่เป็นดังโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร
เป็นความยากลำบาก เป็นอาพาธ ว่าเป็นความไม่มีโรค
เป็นนิพพาน มาคัณทียะ อริยจักขุสำหรับจะรู้จักความ
ไม่มีโรค จะเห็นนิพพานของท่านไม่มี ...

ข้าพระองค์เลื่อมใสต่อท่านพระโคตมผู้เจริญอย่างนี้แล้ว
ขอท่านพระโคตมผู้เจริญ โปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ โดยประการที่
ข้าพระองค์จะรู้จักความไม่มีโรคและเห็นนิพพานได้.

มาคณฺธิยะ เปรียบเหมือนบุรุษตาบอดมาแต่กำเนิด เขาไม่อาจเห็นรูปสีดำหรือสีขาว ไม่อาจเห็นรูปสีเขียว ไม่อาจเห็นรูปสีเหลือง ไม่อาจเห็นรูปสีแดง ไม่อาจเห็นรูปสีชมพู ไม่อาจเห็นพื้นที่อันสม่ำเสมอหรือขรุขระ ไม่อาจเห็นดวงดาว ดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์ เขาได้ยินคนตาดีกล่าวอยู่ว่า ท่านผู้เจริญ ผ้าขาวเนื้อดี สะอาด ไม่มีมลทิน งดงามนักหนอ บุรุษตาบอดนั้นก็เที่ยวแสวงหาผ้าขาว บุรุษคนหนึ่งลงเขา ด้วยผ้าเก่าเปื้อนเขม่าว่า บุรุษผู้เจริญ นี่ผ้าขาวเนื้อดี สะอาด ไม่มีมลทิน งดงามนัก สำหรับท่าน บุรุษตาบอดนั้น รับผ้านั้น มาห่มแล้ว.

ในกาลต่อมา มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิตของเขา เชิญแพทย์ผ่าตัดผู้ชำนาญมารักษา แพทย์นั้นทำยาอันถ้าย โทษในเบื้องบน ถ้ายโทษในเบื้องล่าง ยาหยอด ยากัดและ ยานัตถุ์ เขาอาศัยยานั้นแล้วจึงมองเห็นได้ ชำระตาให้ใสได้ พร้อมกับการที่มีตาดีขึ้นนั้น เขาย่อมละความรักใคร่พอใจ ในผ้าเนื้อเลวเปื้อนเขม่าเสียได้ เขาจะพึงเบียดเบียนบุรุษ ที่ลงเขานั้น โดยความเป็นศัตรู โดยความเป็นข้าศึก และจะ สำคัญว่าควรปลงชีวิตบุรุษนั้นด้วยความแค้น โดยกล่าวว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เราถูกบุรุษนี้คดโกง หลอกหลวง

ปลิ้นปลอกด้วยผ้าเนื้อเลวเปื้อนเขม่า มานานหนักหนอ โดย
หลอกเราว่า บุรุษผู้เจริญ นี่แหละเป็นผ้าขาวเนื้อดี เป็นของ
งดงาม ปราศจากมลทิน เป็นผ้าสะอาดสำหรับท่าน ดังนี้.

มาคณฺธิยะ จันใดก็จันนั้นเหมือนกัน ถ้าเรา
แสดงธรรมแก่ท่านว่า อย่างนี้เป็นความไม่มีโรค อย่างนี้
เป็นนิพพาน ดังนี้ ท่านจะรู้จักความไม่มีโรค จะพึงเห็น
นิพพานได้ ก็ต่อเมื่อท่านละความกำหนัดด้วยอำนาจความ
พอใจ (ฉนฺทราโค) ในอุปาทานชั้นทั้ง ๕ เสียได้ พร้อมกับการ
เกิดขึ้นแห่งจักขุของท่าน อนึ่ง ความรู้สึกจะพึงเกิดขึ้น
แก่ท่านว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เราถูกจิตนี้คดโกง
หลอกหลวง ปลิ้นปลอก มานานหนักหนอ จึงเราเมื่อยึดมั่น
ก็ยึดมั่นเอาแล้ว ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร
และซึ่งวิญญูณ นั้นเทียว.

เพราะความยึดมั่น (อุปาทาน) ของเรานั้นเป็นปัจจัย
จึงมีภพ เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะมีชาติเป็น
ปัจจัย ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสอุปายาสะ
ทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์
ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้.

ยื่นคนละที่ เห็นคนละแบบ (นัยที่ ๑)

๘๕

– มาลี อุปรี. ม. ๑๔/๒๖๒/๓๙๒.

... อัคคิเวสสนะ ราชกุมารนั้นจะพึงได้ประโยชน์จากความที่เธอกล่าวแล้วแต่ที่ไหน ความข้อนั้น อันบุคคลจะพึงรู้ พึงเห็น พึงบรรลุ พึงกระทำให้แจ้งกันได้ด้วยเนกขัมมะ แต่เพราะชยเสนราชกุมารยังอยู่ท่ามกลางกาม ยังบริโศกกาม ยังถูกกามวิตกเคี้ยวกิน ยังถูกความเร่าร้อนเพราะกาม แผลดเผา ยังชวนชวายเป็นการแสวงหากามอยู่ แล้วจะรู้ จะเห็น หรือจะกระทำให้แจ้งซึ่งความข้อนั้น นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้.

อัคคิเวสสนะ เปรียบเหมือนคู่แห่งช้างที่ควรฝึก หรือคู่แห่งม้าที่ควรฝึก หรือคู่แห่งโคที่ควรฝึก คู่หนึ่งที่ถูกฝึกดี ถูกแนะนำดีแล้ว ส่วนอีกคู่หนึ่งไม่ได้ถูกฝึก ไม่ได้ถูกแนะนำ อัคคิเวสสนะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร คู่แห่งช้างที่ควรฝึก หรือคู่แห่งม้าที่ควรฝึก หรือคู่แห่งโคที่ควรฝึก ที่ถูกฝึกดีแล้ว ถูกแนะนำดีแล้วนั้น จะพึงถึงเหตุแห่งสัตว์ที่ฝึกแล้ว^๑ พึงบรรลุภูมิแห่งสัตว์ที่ฝึกแล้วใช้ใหม่

ใช้ พระเจ้าข้า.

๑. ประโยชน์นี้ มาจากคำบาลีที่ว่า ทนฺตาว ทนฺตการณํ คจฺเจยฺย ซึ่งมิสํวณแปลอย่างอื่นอีก เช่น จึงเลิยนเหตุการณฺที่ฝึกแล้ว, จะเรียนรู้เหตุการณฺที่ผู้ฝึกฝึกแล้ว เป็นต้น. –ผู้รวบรวม

ส่วนคู่แห่งช้างที่ควรฝึก หรือคู่แห่งม้าที่ควรฝึก หรือคู่แห่งโคที่ควรฝึก ที่ไม่ได้รับการฝึก ไม่ได้รับการแนะนำนั้น จะพึงถึงเหตุแห่งสัตว์ที่ฝึกแล้ว พึงบรรลุมิแห่งสัตว์ที่ฝึกแล้ว เหมือนอย่างคู่ที่ฝึกดีแล้วแนะนำดีแล้วนั้นได้ไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

อัคริเวสสนะ ฉันทักกัฉนัสนั้นเหมือนกัน ความข้อนั้น อันบุคคลจะพึงรู้ พึงเห็น พึงบรรลุ พึงกระทำให้แจ้งกันได้ ด้วยเนกขัมมะ แต่เพราะชยเสนราชกุมารยังอยู่ท่ามกลางกาม ยังบริโภคมกาม ยังถูกกามวิตกเคี้ยวกิน ยังถูกความเร่าร้อน เพราะกามแผดเผา ยังชวนชวายในการแสวงหากามอยู่ แล้วจะรู้ จะเห็น หรือจะกระทำให้แจ้งซึ่งความข้อนั้น นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้.

อัคริเวสสนะ เปรียบเหมือนมีภูเขาใหญ่ อยู่ไม่ห่างไกลจากหมู่บ้านหรือนิคม มีสหาย ๒ คนออกจากหมู่บ้าน หรือนิคมเพื่อไปยังภูเขาลูกนั้น แล้วก็จูงมือกันเข้าไปยังที่ภูเขานั้นตั้งอยู่ ครั้นแล้ว สหายคนหนึ่ง ยืนอยู่ที่เชิงภูเขา ด้านล่าง สหายอีกคนหนึ่งขึ้นไปยังข้างบนภูเขา สหายคนที่ยืนอยู่ที่เชิงภูเขาด้านล่าง เอ่ยถามสหายผู้ยืนอยู่ข้างบนภูเขานั้น

อย่างนี้ว่า แน่เพื่อน เท่าที่เพื่อนยืนอยู่ข้างบนภูเขา นั้นเพื่อนเห็นอะไรบ้าง สหายคนนั้นตอบอย่างนี้ว่า เพื่อนเอ๋ย เรายืนอยู่ข้างบนภูเขาแล้ว มองเห็นสวนอันนารีธรรม์ มองเห็นป่าไม้อันนารีธรรม์ มองเห็นภูมิภาคนันนารีธรรม์ และมองเห็นสระโบกขรณีอันนารีธรรม์.

สหายผู้ที่อยู่ด้านล่างกล่าวอย่างนี้ว่า แน่เพื่อน นั้นไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสเลย ที่เพื่อนเมื่อยืนอยู่ข้างบนภูเขาแล้ว จะมองเห็นสวนอันนารีธรรม์ จะมองเห็นป่าไม้อันนารีธรรม์ จะมองเห็นภูมิภาคนันนารีธรรม์ หรือจะมองเห็นสระโบกขรณีอันนารีธรรม์.

สหายผู้ที่ยืนอยู่ข้างบนภูเขา จึงลงมายังเชิงเขาด้านล่าง แล้วจูงแขนสหายคนนั้น ให้ขึ้นไปข้างบนภูเขาภูคนั้น พักให้หายเหนื่อยกันครู่หนึ่งแล้ว ได้เอ่ยถามสหายคนนั้นว่า แน่เพื่อน เท่าที่เพื่อนยืนอยู่ข้างบนภูเขาแล้ว เพื่อนเห็นอะไร สหายคนนั้นตอบอย่างนี้ว่า เพื่อนเอ๋ย เรายืนอยู่ข้างบนภูเขาแล้ว มองเห็นสวนอันนารีธรรม์ มองเห็นป่าไม้อันนารีธรรม์ มองเห็นภูมิภาคนันนารีธรรม์ และมองเห็นสระโบกขรณีอันนารีธรรม์.

สหายผู้ที่ขึ้นไปก่อนกล่าวว่า แน่เพื่อน เราพึงเข้าใจคำที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า เพื่อนเอ๋ย นั้นไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสเลย ที่เพื่อนเมื่อยืนอยู่ข้างบนภูเขาแล้ว จะมองเห็นสวนอันนารีนรมย์ จะมองเห็นป่าไม้อันนารีนรมย์ จะมองเห็นภูมิภาคนันนารีนรมย์ หรือจะมองเห็นสระโบกขรณีอันนารีนรมย์เดี๋ยวนี้เอง.

และสหายผู้ที่ขึ้นไปทีหลังนั้นกล่าวว่า แน่เพื่อน เราก็จึงเข้าใจคำที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า เพื่อนเอ๋ย เรายืนอยู่ข้างบนภูเขาแล้ว มองเห็นสวนอันนารีนรมย์ มองเห็นป่าไม้อันนารีนรมย์ มองเห็นภูมิภาคนันนารีนรมย์ และมองเห็นสระโบกขรณีอันนารีนรมย์เดี๋ยวนี้เหมือนกัน.

สหายผู้ที่ขึ้นไปก่อนกล่าวอย่างนี้ว่า เพื่อนเอ๋ย แท้จริงแล้ว เราถูกภูเขาสูงใหญ่นี้กั้นไว้ จึงมองไม่เห็นสิ่งที่ควรเห็น.

อัคคิเวสสนะ ฉันทิกังคินันเหมือนกัน ชยเสน-
ราชกุมาร ถูกกองอิชชาติใหญ่ยิ่งกว่าภูเขาลูกนั้นกั้นไว้
ปิดบังไว้ รังรัดไว้ ห่อหุ้มไว้แล้ว ชยเสนราชกุมารนั้น
อยู่ท่ามกลางกาม ยังบริโภคมกาม ยังถูกกามวิตกเคี้ยวกิน
ยังถูกความเร่าร้อนเพราะกามแผดเผา ยังชวนชวายเป็นการ

แสวงหากามอยู่ แล้วจะรู้ จะเห็น หรือจะกระทำให้แจ้งซึ่งความข้อนั้น อันบุคคลจะพึงรู้ พึงเห็น พึงบรรลุ พึงกระทำให้แจ้งกันได้ด้วยเนกขัมมะ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้.

อัคคิเวสสนะ ถ้าอุปมา ๒ ข้อที่น่าอัศจรรย์นี้ เธอพึงทำให้แจ่มแจ้งแก่ชยเสนราชกุมารได้ ชยเสนราชกุมารก็จะเลื่อมใสเธอ และเมื่อเลื่อมใสแล้ว ก็จะทำอาการของบุคคลผู้เลื่อมใสต่อเธอ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะอธิบายอุปมา ๒ ข้อที่น่าอัศจรรย์ ที่ข้าพระองค์ยังไม่เคยได้ฟังมาก่อน ให้แจ่มแจ้งแก่ชยเสนราชกุมาร เหมือนพระผู้มีพระภาคได้อย่างไรเล่า พระเจ้าข้า. ...

ใน ๒ ย่อหน้าสุดท้าย มีบาลีดังนี้

สเจ โข ตํ อคฺคิเวสฺสณ ชยเสนสฺส ราชกุมารสฺส อีมา
เทว อุปมา ปฏฺิภาเสยฺยํ อนจฺจริยนฺเต^๑ ชยเสน ราชกุมารโ
ปสีเทยฺย ปสนฺโน จ เต ปสนฺนาการํ กเรยฺยาติ.

กุโธ ปน มํ ภนฺเต ชยเสนสฺส ราชกุมารสฺส อีมา
เทว อุปมา ปฏฺิภาสิสฺสนฺติ อนจฺจริยา ปุพฺเพ อสฺสุตฺตปุพฺพา
เสยฺยถาปี ภควนฺตฺนฺติ.

๑. บาลีคำนี้ นิยมแปลกันว่า น่าอัศจรรย์ โดยแปลตามนัยฎีกา สารัตถทีปนี ภาค ๑ หน้า ๕๓๐ ซึ่งแก้ไว้ว่า อนฺนจฺจริยาติ. -ผู้รวบรวม

ยีนคนละที่ เห็นคนละแบบ (นัยที่ ๒)

๘๖

- บาลี มหาวาร. ส. ๑๗/๒๙๐/๙๗๖.

ภิกษุทั้งหลาย ปริยายที่อินทรี ๕ อาศัยแล้วเป็น
พละ ๕ ที่พละ ๕ อาศัยแล้วเป็นอินทรี ๕ มีอยู่ ปริยายที่
อินทรี ๕ อาศัยแล้วเป็นพละ ๕ ที่พละ ๕ อาศัยแล้วเป็น
อินทรี ๕ เป็นอย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นสัทอินทรี สิ่งนั้นเป็น
สัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทอินทรี สิ่งใด
เป็นวิริยอินทรี สิ่งนั้นเป็นวิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ
สิ่งนั้นเป็นวิริยอินทรี สิ่งใดเป็นสตินทรี สิ่งนั้นเป็นสติพละ
สิ่งใดเป็นสติพละ สิ่งนั้นเป็นสตินทรี สิ่งใดเป็นสมาธิทรี
สิ่งนั้นเป็นสมาธิพละ สิ่งใดเป็นสมาธิพละ สิ่งนั้นเป็น
สมาธิทรี สิ่งใดเป็นปัญญาทรี สิ่งนั้นเป็นปัญญาพละ
สิ่งใดเป็นปัญญาพละ สิ่งนั้นเป็นปัญญาทรี.

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนแม่น้ำซึ่งไหลไปทางทิศ
ตะวันออก หลังไปทางทิศตะวันออก บ่าไปทางทิศตะวันออก
ที่ตรงกลางแม่น้ำนั้นมีเกาะ ปริยายที่กระแสน้ำแห่งแม่น้ำนั้น
อาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่ากระแสน้ำเดียวมีอยู่ อนึ่ง
ปริยายที่กระแสน้ำแห่งแม่น้ำนั้นอาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่า
สองกระแสน้ำมีอยู่.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ปริยายที่กระแสแห่งแม่น้ำนั้น อาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่ากระแสเดียวเป็นอย่างไร คือน้ำในที่สุดด้านตะวันออก และในที่สุดด้านตะวันตกแห่ง เกะนั้น ปริยายนี้แล ที่กระแสแห่งแม่น้ำนั้นอาศัยแล้ว ย่อมถึง ซึ่งความนับว่ากระแสเดียว.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ปริยายที่กระแสแห่งแม่น้ำนั้น อาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่าสองกระแสเป็นอย่างไร คือน้ำในที่สุดด้านเหนือ และในที่สุดด้านใต้แห่งเกะนั้น ปริยายนี้แล ที่กระแสแห่งแม่น้ำนั้นอาศัยแล้ว ย่อมถึง ซึ่งความนับว่าสองกระแส.

ภิกษุทั้งหลาย ฉันทิฉันทันนั้นก็เหมือนกัน สิ่งใดเป็น สัทธินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งใดเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งนั้นเป็น วิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ สิ่งนั้นเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งใด เป็นสตินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสติพละ สิ่งใดเป็นสติพละ สิ่งนั้น เป็นสตินทรีย์ สิ่งใดเป็นสมาธิินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสมาธิพละ สิ่งใด เป็นสมาธิพละ สิ่งนั้นเป็นสมาธิินทรีย์ สิ่งใดเป็นปัญญินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นปัญญาพละ สิ่งใดเป็นปัญญาพละ สิ่งนั้นเป็น ปัญญินทรีย์.

ภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์ ๕ อันตนเจริญ
แล้ว กระทำให้มากแล้ว ภิกษุจึงกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะไม่ได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป
ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

อุปาทานและที่ตั้งแห่งอุปาทาน

๘๗

- ปาลี ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๐๒/๓๐๙.

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานและอุปาทาน เธอทั้งหลายจงฟัง.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานเป็นอย่างไร และอุปาทานเป็นอย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย รูป เป็นธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในรูป ชื่อว่าอุปาทาน.

ภิกษุทั้งหลาย เวทนา เป็นธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในเวทนา ชื่อว่าอุปาทาน.

ภิกษุทั้งหลาย สัญญา เป็นธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในสัญญา ชื่อว่าอุปาทาน.

ภิกษุทั้งหลาย สังขาร เป็นธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในสังขาร ชื่อว่าอุปาทาน.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญูณ เป็นธรรมเป็นที่ตั้งแห่ง
อุपाทาน ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในวิญญูณ
ชื่อว่าอุपाทาน.

ภิกษุทั้งหลาย ชั้นนี้เหล่านี้เรียกว่า ธรรมเป็นที่ตั้ง
แห่งอุपाทาน จันทราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ)
นี้เรียกว่าอุपाทาน.

(ในสูตรอื่นทรงแสดง อุปาทานนิยธรรม ด้วยอายตนะภายในหก
-บาลี สฟา. ส. ๑๘/๑๑๐/๑๖๐. และอายตนะภายนอกหก -บาลี สฟา. ส.
๑๘/๑๓๖/๑๙๐. -ผู้รวบรวม)

ชั้น ๕ และอุปาทานชั้น ๕

๘๘

-บาลี ขนฺธ. ส. ๑๗/๕๘/๓๕.

ภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงชั้น ๕ และอุปาทานชั้น ๕
เธอทั้งหลายจงฟัง.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ชั้น ๕ เป็นอย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต
อนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม
หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่
ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า รูปชั้น.

ภิกษุทั้งหลาย เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็น
อดีต อนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอก
ก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ใน
ที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า เวทนาชั้น.

ภิกษุทั้งหลาย สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็น
อดีต อนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอก
ก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ใน
ที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า สัญญาชั้น.

ภิกษุทั้งหลาย สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็น
อดีต อนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอก

ก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า สังขารชั้นธ.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า วิญญาณชั้นธ.

ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า ชั้นธ ๕.

ภิกษุทั้งหลาย ก็อุปาทานชั้นธ ๕ เป็นอย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม อันเป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นปัจจัยแก่อุปาทาน นี้เรียกว่า อุปาทานชั้นธคือรูป.

ภิกษุทั้งหลาย เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม อันเป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นปัจจัยแก่อุปาทาน นี้เรียกว่า อุปาทานชั้นธคือเวทนา.

ภิกษุทั้งหลาย สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดยก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม อันเป็นไปกับด้วยอาสวะเป็นปัจจัยแก่อุปาทาน นี้เรียกว่า อุปาทานชั้นธัมมัสสัญญา.

ภิกษุทั้งหลาย สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดยก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม อันเป็นไปกับด้วยอาสวะเป็นปัจจัยแก่อุปาทาน นี้เรียกว่า อุปาทานชั้นธัมมัสสังขาร.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดยก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม อันเป็นไปกับด้วยอาสวะเป็นปัจจัยแก่อุปาทาน นี้เรียกว่า อุปาทานชั้นธัมมัสวิญญาณ.

ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า อุปาทานชั้นธัมม ๕.

มูลรากของอุปาทานชั้น

๘๙

-บาลี อุปปริ. ม. ๑๔/๑๐๑/๑๒๑.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุปาทานชั้น มีอยู่ ๕ ประการนี้เท่านั้น
ใช้ใหม่ คือ อุปาทานชั้นคือรูป อุปาทานชั้นคือเวทนา อุปาทานชั้น
คือสัญญา อุปาทานชั้นคือสังขาร อุปาทานชั้นคือวิญญาณ พระเจ้าข้า.

ภิกษุ อุปาทานชั้น มีอยู่ ๕ ประการนี้เท่านั้น คือ
อุปาทานชั้นคือรูป อุปาทานชั้นคือเวทนา
อุปาทานชั้นคือสัญญา อุปาทานชั้นคือสังขาร
อุปาทานชั้นคือวิญญาณ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็อุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ มีอะไรเป็น
มูลราก พระเจ้าข้า.

ภิกษุ อุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ มีฉันทะ(ความพอใจ)
เป็นมูลราก (ฉนทมูลกา).^๑

๑. ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับสิ่งที่มีฉันทะเป็นมูลได้ที่หน้า ๒๙๒. –ผู้รวบรวม.

อุปาทานกับอุปาทานชั้นธ ไม่ใช่อย่างเดียวกัน

๙๐

-บาลี อุปปริ. ม. ๑๔/๑๐๑/๑๒๑.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุปาทานกับอุปาทานชั้นธ ๕ นั้น เป็นอย่างเดียวกัน หรือว่าอุปาทานเป็นอย่างอื่น ไม่ใช่อุปาทานชั้นธ ๕ พระเจ้าข้า.

ภิกษุ อุปาทานกับอุปาทานชั้นธ ๕ นั้น ไม่ใช่อย่างเดียวกัน แต่อุปาทานนั้นก็ไม่ได้มีอยู่ในที่อื่น นอกไปเสียจากอุปาทานชั้นธ ๕ ภิกษุ ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ (ฉันทราคะ) ในอุปาทานชั้นธ ๕ นั้นแหละ นี่เป็นตัวอุปาทาน.

สัญญาโยชน์และที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์

๙๑

-บาลี ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๐๒/๓๐๘.

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์และสัญญาโยชน์ เธอทั้งหลายจงฟัง.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์เป็นอย่างไร และสัญญาโยชน์เป็นอย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย รูป เป็นธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์ ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในรูป ชื่อว่าสัญญาโยชน์.

ภิกษุทั้งหลาย เวทนา เป็นธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์ ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในเวทนา ชื่อว่าสัญญาโยชน์.

ภิกษุทั้งหลาย สัญญา เป็นธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์ ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในสัญญา ชื่อว่าสัญญาโยชน์.

ภิกษุทั้งหลาย สังขาร เป็นธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์ ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในสังขาร ชื่อว่าสัญญาโยชน์.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญูณ เป็นธรรมเป็นที่ตั้งแห่ง
สัตถุญาณ ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจใน
วิญญูณ ชื่อว่าสัตถุญาณ.

ภิกษุทั้งหลาย ชั้นนี้เหล่านี้เรียกว่า ธรรมเป็นที่ตั้ง
แห่งสัตถุญาณ จันทราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ)
นี้เรียกว่าสัตถุญาณ.

(ในสูตรอื่นทรงแสดง สัตถุญาณนิยธรรม ด้วยอายตนะภายในหก
-บาลี สฬ. ส. ๑๘/๑๑๐/๑๕๙. และอายตนะภายนอกหก -บาลี สฬ. ส.
๑๘/๑๓๕/๑๘๙. -ผู้รวบรวม)

ความผูกติดกับอารมณ์

๙๒

-บาลี สฬา. ส. ๑๘/๔๗/๖๖.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงชื่อว่า
เป็นผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง พระเจ้าข้า.

มคชาละ รูปทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยตา อันนำ
ปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไป
ตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดมีอยู่.

ถ้าหากว่าภิกษุยอมเพลิตเพลิน พร่ำถึง สยบมัวเมา
ซึ่งรูปนั้น เมื่อภิกษุเพลิตเพลิน พร่ำถึง สยบมัวเมาซึ่งรูปนั้นอยู่
นั้นหิ (ความเพลิตเพลิน) ย่อมเกิดขึ้น.

เมื่อนั้นหิ มีอยู่ สาราคะ (ความพอใจอย่างยิ่ง) ย่อมมี
เมื่อสาราคะ มีอยู่ สัณโณคะ (ความผูกติดกับอารมณ์)
ย่อมมี.

มคชาละ ภิกษุผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกติด
กับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลิน (นันทิสลฺโลชนสฺสยฺตุโต)
นั้นแหละ เราเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง.

มคชาละ เสียงทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยหู อันนำ
ปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก ... ถ้าหากว่า
ภิกษุยอมเพลิตเพลิน พร่ำถึง สยบมัวเมาซึ่งเสียงนั้น ...

นันทิ ย่อมเกิดขึ้น (อุปุชชติ นนฺทิ) เมื่อนันทิ มีอยู่ (นนฺทียา สติ)
สาราคะ ย่อมมี (สาราโค โหติ) เมื่อสาราคะ มีอยู่ (สาราเค สติ)
สัณฺญาคะ ย่อมมี (สณฺเญโค โหติ).

มิกขาละ ภิกษุผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกติด
กับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลิน นั้นแหละ เราเรียกว่า
ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง.

มิกขาละ กลิ่นทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยจมูก อันนำ
ปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก ... ถ้าหากว่า
ภิกษุยอมเพลิตเพลิน พร่ำถึง สยบมัวเมาซึ่งกลิ่นนั้น ... นันทิ
ย่อมเกิดขึ้น เมื่อนันทิ มีอยู่ สาราคะ ย่อมมี เมื่อสาราคะ มีอยู่
สัณฺญาคะ ย่อมมี.

มิกขาละ ภิกษุผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกติด
กับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลิน นั้นแหละ เราเรียกว่า
ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง.

มิกขาละ รสทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยลิ้น อันนำ
ปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก ... ถ้าหากว่า
ภิกษุยอมเพลิตเพลิน พร่ำถึง สยบมัวเมาซึ่งรสนั้น ... นันทิ
ย่อมเกิดขึ้น เมื่อนันทิ มีอยู่ สาราคะ ย่อมมี เมื่อสาราคะ มีอยู่
สัณฺญาคะ ย่อมมี.

มิคชาละ ภิกษุผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกติดกับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลิน นั้นแหละ เราเรียกว่าผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง.

มิคชาละ โสภณูปะจะทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยกาย อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก ... ถ้าหากว่าภิกษุยอมเพลิตเพลิน พร่ำถึง สยบมัวเมาซึ่งโสภณูปะจะนั้น ... นันทิ ย่อมเกิดขึ้น เมื่อนันทิ มีอยู่ สาราคะ ย่อมมี เมื่อสาราคะ มีอยู่ สัณฺญโคจะ ย่อมมี.

มิคชาละ ภิกษุผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกติดกับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลิน นั้นแหละ เราเรียกว่าผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง.

มิคชาละ ธรรมทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยมโน อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดมีอยู่ ถ้าหากว่าภิกษุยอมเพลิตเพลิน พร่ำถึง สยบมัวเมาซึ่งธรรมนั้น เมื่อภิกษุเพลิตเพลิน พร่ำถึง สยบมัวเมา ซึ่งธรรมนั้นอยู่ นันทิ ย่อมเกิดขึ้น เมื่อนันทิ มีอยู่ สาราคะ ย่อมมี เมื่อสาราคะ มีอยู่ สัณฺญโคจะ ย่อมมี.

มิกขาละ ภิกษุผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกติดกับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลิน นั่นแหละ เราเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง.

มิกขาละ ภิกษุผู้มีปกติอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ ถึงจะเสพเสนาสนะ อันเป็นป่าและป่าทึบ ซึ่งเจียบสงัด มีเสียงรบกวนน้อย ไร้ซึ่งลมจากกายคน ควรเป็นที่ทำการอันสงบของมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเร้นเช่นนี้แล้วก็ตามถึงอย่างนั้น ภิกษุนั้น เราก็ยังคงเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะว่าตัณหานั่นแหละ เป็นเพื่อนสองของภิกษุนั้น เขายังละตัณหานั้นไม่ได้ ดังนั้น ภิกษุนั้น เราจึงเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงชื่อว่า เป็นผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว พระเจ้าข้า.

มิกขาละ รูปทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยตา อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดมีอยู่ ถ้าหากว่าภิกษุไม่เพลิดเพลिन ไม่พรั่นถึง ไม่สยบมัวเมาซึ่งรูปนั้น เมื่อภิกษุไม่เพลิดเพลिन ไม่พรั่นถึง ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้น

นั่นแหละ นันทิ ย่อมดับ (นันทิ นิรุชฺฌติ) เมื่อนันทิ ไม่มีอยู่ (นันทิยา อสติ) สาราคะ ย่อมไม่มี (สาราโค น โหติ) เมื่อสาราคะ ไม่มีอยู่ (สาราเค อสติ) สัณฺโณคะ ย่อมไม่มี (สณฺโณโค น โหติ).

มคชาละ ภิกษุผู้ไม่ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกติดกับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลิน (นันทิสณฺโณชนวิสยตุโต) นั่นแหละ เราเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว.

มคชาละ เสียทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยหู อันนำปรารธนา นำรักใคร่ นำพอใจ มีลักษณะนำรัก ... ถ้าหากว่า ภิกษุไม่เพลินเพลิน ไม่พรั้งถึง ไม่สยบมัวเมาซึ่งเสียงนั้น ... นันทิ ย่อมดับ เมื่อนันทิ ไม่มีอยู่ สาราคะ ย่อมไม่มี เมื่อสาราคะ ไม่มีอยู่ สัณฺโณคะ ย่อมไม่มี.

มคชาละ ภิกษุผู้ไม่ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกติดกับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลิน นั่นแหละ เราเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว.

มคชาละ กลิ่นทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยจมูก อันนำปรารธนา นำรักใคร่ นำพอใจ มีลักษณะนำรัก ... ถ้าหากว่า ภิกษุไม่เพลินเพลิน ไม่พรั้งถึง ไม่สยบมัวเมาซึ่งกลิ่นนั้น ... นันทิ ย่อมดับ เมื่อนันทิ ไม่มีอยู่ สาราคะ ย่อมไม่มี เมื่อสาราคะ ไม่มีอยู่ สัณฺโณคะ ย่อมไม่มี.

มิคชาละ ภิกษุผู้ไม่ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการ
ผูกติดกับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลिन นั้นแหละ
เราเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว.

มิคชาละ รสทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยลิ้น อันน่า
ปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก ... ถ้าหากว่า
ภิกษุไม่เพลิตเพลिन ไม่พรั่นถึง ไม่สยบมัวเมาซึ่งรสนั้น ...
นั้นทิ ย่อมดับ เมื่อนั้นทิ ไม่มีอยู่ สาราคะ ย่อมไม่มี เมื่อ
สาราคะ ไม่มีอยู่ สัญโญคะ ย่อมไม่มี.

มิคชาละ ภิกษุผู้ไม่ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการ
ผูกติดกับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลिन นั้นแหละ
เราเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว.

มิคชาละ โผฏฐัพพะทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยกาย
อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก ...
ถ้าหากว่าภิกษุไม่เพลิตเพลिन ไม่พรั่นถึง ไม่สยบมัวเมาซึ่ง
โผฏฐัพพะนั้น ... นั้นทิ ย่อมดับ เมื่อนั้นทิ ไม่มีอยู่ สาราคะ
ย่อมไม่มี เมื่อสาราคะ ไม่มีอยู่ สัญโญคะ ย่อมไม่มี.

มิคชาละ ภิกษุผู้ไม่ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการ
ผูกติดกับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลिन นั้นแหละ
เราเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว.

มิดขลละ ธรรมทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยมโน อันนำ
ปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไป
ตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดมีอยู่
ถ้าหากว่าภิกษุไม่เพลิตเพลิน ไม่พรวดถึง ไม่สยบมัวเมาซึ่ง
ธรรมนั้น เมื่อภิกษุไม่เพลิตเพลิน ไม่พรวดถึง ไม่สยบมัวเมา
ซึ่งธรรมนั้น นั้นแหละ นันทิ ย่อมดับ เมื่อนันทิ ไม่มีอยู่ สาราคะ
ย่อมไม่มี เมื่อสาราคะ ไม่มีอยู่ สัญโญคะ ย่อมไม่มี.

มิดขลละ ภิกษุผู้ไม่ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการ
ผูกติดกับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลิน นั้นแหละ
เราเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว.

มิดขลละ ภิกษุผู้มีปกติอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ แม้จะอยู่
ในหมู่บ้าน อันระคนไปด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา
พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เตียรถียี สาวกของ
เตียรถียีทั้งหลายก็ตาม ถึงอย่างนั้น ภิกษุนั้น เรายังคงเรียกว่า
ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะว่า
ตัณหานั้นแหละเป็นเพื่อนสองของภิกษุนั้น ตัณหานั้น
เธอละได้แล้ว ดังนั้น ภิกษุนั้น เรายังเรียกว่า ผู้มีการอยู่
อย่างอยู่ผู้เดียว.

กายก็ออก จิตก็ออก

๙๓

-บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๑๘๕/๑๓๘.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในโลก ๔ จำพวกอะไรบ้าง คือ

(๑) กายออก แต่จิตไม่ออก (นิกกภูจกาโย อนิกกภูจจิตโต)

(๒) กายไม่ออก แต่จิตออก (อนิกกภูจกาโย นิกกภูจจิตโต)

(๓) กายก็ไม่ออก จิตก็ไม่ออก (อนิกกภูจกาโย จ

อนิกกภูจจิตโต จ)

(๔) กายก็ออก จิตก็ออก (นิกกภูจกาโย จ นิกกภูจจิตโต จ)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่ชื่อว่า กายออก แต่จิตไม่ออกเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ เสพเสนาสนะอันสงัด คือป่าและป่าทึบ ในที่นั้นๆ เขาตรีกถึงกามวิตกบ้าง ตรีกถึงพยาบาทวิตกบ้าง ตรีกถึงวิหิงสาวิตกบ้าง ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล บุคคลที่ชื่อว่า กายออก แต่จิตไม่ออก.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่ชื่อว่า กายไม่ออก แต่จิตออกเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่ได้เสพเสนาสนะอันสงัด คือป่าและป่าทึบ ในที่นั้นๆ เขาตรีกถึงเนกขัมมวิตกบ้าง ตรีกถึงอัพยาบาทวิตกบ้าง

ตรีกถึงอวิหิงสาวิตกบั้ง ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล บุคคล
ที่ชื่อว่า กายไม่ออก แต่จิตออก.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่ชื่อว่ากายก็ไม่ออก จิตก็
ไม่ออกเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้
ไม่ได้เสพเสนาสนะอันสงัด คือป่าและป่าทึบ ในที่นั้นๆ
เขาตรีกถึงกามวิตกบั้ง ตรีกถึงพยาบาทวิตกบั้ง ตรีกถึง
วิหิงสาวิตกบั้ง ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล บุคคลที่ชื่อว่า
กายก็ไม่ออก จิตก็ไม่ออก.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่ชื่อว่า กายก็ออก จิตก็ออก
เป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ เสพ
เสนาสนะอันสงัด คือป่าและป่าทึบ ในที่นั้นๆ เขาตรีกถึง
เนกขัมมวิตกบั้ง ตรีกถึงอพยาบาทวิตกบั้ง ตรีกถึง
อวิหิงสาวิตกบั้ง ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล บุคคลที่ชื่อว่า
กายก็ออก จิตก็ออก.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้แล มีปรากฏ
อยู่ในโลก.

อะไรคือกรรมเก่าและกรรมใหม่

๙๔

-บาลี สฬา. ส. ๑๘/๑๖๖/๒๒๗.

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงซึ่งกรรมทั้งหลาย ทั้งใหม่ และเก่า (นวปุราณ) ความดับแห่งกรรม และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกรรม พวกเธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจะกล่าว.

ภิกษุทั้งหลาย กรรมเก่าเป็นอย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย ตา อันเธอทั้งหลาย พึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า อันปัจจัยปรุงแต่งขึ้น (อภิสงฺขต) สำเร็จด้วยเจตนา (อภิสมฺมเจตยิต) เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา (เวทนีย ทฺภูฏพฺพ) หู อันเธอทั้งหลาย พึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ... จมูก อันเธอทั้งหลาย พึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ... ลิ้น อันเธอทั้งหลาย พึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ... กาย อันเธอทั้งหลาย พึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ... มโน อันเธอทั้งหลาย พึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า อันปัจจัยปรุงแต่งขึ้น สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า กรรมเก่า.

ภิกษุทั้งหลาย กรรมใหม่ เป็นอย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลกระทำความกรรม ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ในกาลบัดนี้ อันนี้เรียกว่า กรรมใหม่.

ภิกษุทั้งหลาย ความดับแห่งกรรม เป็นอย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลถูกต้องวิมุตติ เพราะความดับแห่งกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันนี้เรียกว่าความดับแห่งกรรม.

ภิกษุทั้งหลาย ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกรรม เป็นอย่างไร.

อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกรรม คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกรรม.

ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังนี้แล กรรมเก่าเราก็ได้แสดงแล้ว กรรมใหม่เราก็ได้แสดงแล้ว ความดับแห่งกรรมเราก็ได้แสดงแล้ว ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกรรมเราก็ได้แสดงแล้วแก่เธอทั้งหลาย.

ภิกษุทั้งหลาย กิจใดที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหา
ประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวก
ทั้งหลาย กิจนั้นเราได้ทำแล้วแก่พวกเธอ.

ภิกษุทั้งหลาย นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง พวกเธอ
จงเพียรเผากิเลส อย่าได้ประมาท อย่าเป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ
ในภายหลังเลย นี่แล เป็นวาจาเครื่องพำสอนของเรา
แก่เธอทั้งหลาย.

กายนี้ เป็น “กรรมเก่า”

๙๕

-บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๗๗/๑๔๓.

ภิกษุทั้งหลาย กายนี้ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย และ
ทั้งไม่ใช่ของบุคคลเหล่านั้น.

ภิกษุทั้งหลาย กรรมเก่า(กาย)นี้ อันเธอทั้งหลาย
พึงเห็นว่าเป็นสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น(อภิสงฺขต) สำเร็จด้วย
เจตนา(อภิสมฺเจตยิต) เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา(เวทนียํ ทณฺณพฺพํ).

ภิกษุทั้งหลาย ในกรณีของกายนั้น อริยสาวกผู้ได้
สดับแล้ว ย่อมกระทำไว้ในใจโดยแยบคายเป็นอย่างดี
ซึ่งปฏิจักษุมุปาบทนั้นเทียว ดังนี้ว่า

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี (อิมสฺมี สติ อิทํ โหติ)

เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
(อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อฺปฺปชฺชติ)

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี (อิมสฺมี สติ อิทํ น โหติ)

เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป
(อิมสฺส นโรธา อิทํ นโรชฺชติ)

ได้แก่สิ่งเหล่านี้ คือ

เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย
เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะมีวิญญาณ
เป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย
จึงมีสฬายตนะ เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะมีชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสสุปายาสะทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งวิชชาขั้นนั้น เทียว จึงมีความดับแห่งสังขาร เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาน เพราะมีความดับแห่งวิญญาน จึงมีความดับแห่งนามรูป เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสสุปายาสะทั้งหลายจึงดับสิ้น ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้แล.

ลักษณะความเป็นอนัตตา

๙๖

– ปาลิ ขนฺธ. ส. ๑๗/๘๒/๑๒๗.

ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ก็หากว่ารูปนี้จักเป็น
อัตตาแล้วไซ้ รูปก็คงไม่เป็นไปเพื่ออาหาร ทั้งสัตว์ย่อมจะ
ได้ตามความปรารถนาในรูปว่า ขอรูปรองเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด
อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย แต่เพราะเหตุที่รูปเป็นอนัตตา
ดังนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาหาร และสัตว์ย่อมไม่ได้ตามความ
ปรารถนาในรูปว่า ขอรูปรองเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด อย่าได้
เป็นอย่างนั้นเลย.

ภิกษุทั้งหลาย เวทนาเป็นอนัตตา ก็หากว่าเวทนา
จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ เวทนาจึงคงไม่เป็นไปเพื่ออาหาร
ทั้งสัตว์ย่อมจะได้ตามความปรารถนาในเวทนาว่า ขอ
เวทนาของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย
แต่เพราะเหตุที่เวทนาเป็นอนัตตา ดังนั้น เวทนาจึงเป็นไปเพื่อ
อาหาร และสัตว์ย่อมไม่ได้ตามความปรารถนาในเวทนาว่า
ขอเวทนาของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย.

ภิกษุทั้งหลาย สัญญาเป็นอนัตตา ก็หากว่าสัญญา
จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ สัญญาก็คงไม่เป็นไปเพื่ออาหาร
ทั้งสัตว์ย่อมจะได้ตามความปรารถนาในสัญญาว่า ขอสัญญา

ของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย แต่เพราะเหตุที่สัญญาเป็นอนัตตา ดังนั้น สัญญาจึงเป็นไปเพื่ออาหาร และสัตว์ย่อมไม่ได้ตามความปรารถนาในสัญญาว่า ขอสัญญาของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย.

ภิกษุทั้งหลาย สังขารเป็นอนัตตา ก็หากว่าสังขารนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ สังขารก็คงไม่เป็นไปเพื่ออาหาร ทั้งสัตว์ย่อมจะได้ตามความปรารถนาในสังขารว่า ขอสังขารของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย แต่เพราะเหตุที่สังขารเป็นอนัตตา ดังนั้น สังขารจึงเป็นไปเพื่ออาหาร และสัตว์ย่อมไม่ได้ตามความปรารถนาในสังขารว่า ขอสังขารของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย.

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณเป็นอนัตตา ก็หากว่าวิญญาณนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ วิญญาณก็คงไม่เป็นไปเพื่ออาหาร ทั้งสัตว์ย่อมจะได้ตามความปรารถนาในวิญญาณว่า ขอวิญญาณของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย แต่เพราะเหตุที่วิญญาณเป็นอนัตตา ดังนั้น วิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาหาร และสัตว์ย่อมไม่ได้ตามความปรารถนาในวิญญาณว่า ขอวิญญาณของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย.

ขั้น ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา | ๙๗

– บาลี ขนธ. ส. ๑๗/๒๓/๔๕.

ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้รูปเกิดขึ้น ก็ไม่เที่ยง รูปที่เกิดจากสิ่งที่ไม่เที่ยง จะเป็นของเที่ยงได้อย่างไร.

เวทนาไม่เที่ยง แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้เวทนาเกิดขึ้น ก็ไม่เที่ยง เวทนาที่เกิดจากสิ่งที่ไม่เที่ยง จะเป็นของเที่ยงได้อย่างไร.

สัญญาไม่เที่ยง แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้สัญญาเกิดขึ้น ก็ไม่เที่ยง สัญญาที่เกิดจากสิ่งที่ไม่เที่ยง จะเป็นของเที่ยงได้อย่างไร.

สังขารไม่เที่ยง แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้สังขารเกิดขึ้น ก็ไม่เที่ยง สังขารที่เกิดจากสิ่งที่ไม่เที่ยง จะเป็นของเที่ยงได้อย่างไร.

วิญญาณไม่เที่ยง แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้วิญญาณเกิดขึ้น ก็ไม่เที่ยง วิญญาณที่เกิดจากสิ่งที่ไม่เที่ยง จะเป็นของเที่ยงได้อย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นทุกข์ แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้รูปเกิดขึ้น ก็เป็นทุกข์ รูปที่เกิดจากสิ่งที่เป็นทุกข์ จะเป็นสุขได้อย่างไร.

เวทนาเป็นทุกข์ แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้เวทนาเกิดขึ้น ก็เป็นทุกข์ เวทนาที่เกิดจากสิ่งที่เป็นทุกข์ จะเป็นสุขได้อย่างไร.

สัญญาเป็นทุกข์ แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้สัญญาเกิดขึ้น ก็เป็นทุกข์ สัญญาที่เกิดจากสิ่งที่เป็นทุกข์ จะเป็นสุขได้อย่างไร.

สังขารเป็นทุกข์ แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้สังขารเกิดขึ้น ก็เป็นทุกข์ สังขารที่เกิดจากสิ่งที่เป็นทุกข์ จะเป็นสุขได้อย่างไร.

วิญญาณเป็นทุกข์ แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้วิญญาณเกิดขึ้น ก็เป็นทุกข์ วิญญาณที่เกิดจากสิ่งที่เป็นทุกข์ จะเป็นสุขได้อย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้รูปเกิดขึ้น ก็เป็นอนัตตา รูปที่เกิดจากสิ่งที่เป็นอนัตตา จะเป็นอัตตาได้อย่างไร.

เวทนาเป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้เวทนาเกิดขึ้น ก็เป็นอนัตตา เวทนาที่เกิดจากสิ่งที่เป็นอนัตตา จะเป็นอัตตาได้อย่างไร.

สัญญาเป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้สัญญาเกิดขึ้น ก็เป็นอนัตตา สัญญาที่เกิดจากสิ่งที่เป็นอนัตตา จะเป็นอัตตา ได้อย่างไร.

สังขารเป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้สังขารเกิดขึ้น ก็เป็นอนัตตา สังขารที่เกิดจากสิ่งที่เป็นอนัตตา จะเป็นอัตตา ได้อย่างไร.

วิญญาณเป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้วิญญาณเกิดขึ้น ก็เป็นอนัตตา วิญญาณที่เกิดจากสิ่งที่เป็นอนัตตา จะเป็นอัตตาได้อย่างไร.

ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็น อนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา (เนต มม) ไม่ใช่เป็นเรา (เนโสหมสมิ) ไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา) ข้อนี้อรียสาวกพึงเห็นด้วย ปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้.

เวทนาไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ ของเรา ไม่ใช่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้อรียสาวก พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้.

สัญญาไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้อริยสาวกพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้.

สังขารไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้อริยสาวกพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้.

วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้อริยสาวกพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้.

อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ ไม่ได้มีอีก.

เจริญสมาธิแล้ว จะรู้ได้ตาม ความเป็นจริงของขั้นที่ ๕

๙๘

- ปาลี ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๘/๒๗.

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงเจริญสมาธิเถิด
ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง ก็ภิกษุ
ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งอะไร คือ ย่อมรู้ชัดตามความ
เป็นจริง ซึ่งความเกิดและความดับแห่งรูป ย่อมรู้ชัดตาม
ความเป็นจริง ซึ่งความเกิดและความดับแห่งเวทนา ย่อมรู้ชัด
ตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิดและความดับแห่งสัญญา ย่อม
รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิดและความดับแห่งสังขาร
ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิดและความดับ
แห่งวิญญาณ.

ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเป็นความเกิดแห่งรูป อะไร
เป็นความเกิดแห่งเวทนา อะไรเป็นความเกิดแห่งสัญญา
อะไรเป็นความเกิดแห่งสังขาร อะไรเป็นความเกิดแห่ง
วิญญาณ.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในกรณีนี้ ย่อม
เพลิดเพลιν ย่อมพรั่นถึง ย่อมสยบมัวเมาอยู่ ก็บุคคลย่อม
เพลิดเพลιν ย่อมพรั่นถึง ย่อมสยบมัวเมาอยู่ซึ่งอะไร ย่อม
เพลิดเพลिन ย่อมพรั่นถึง ย่อมสยบมัวเมาอยู่ซึ่งรูป เมื่อเขา
เพลิดเพลिन พรั่นถึง สยบมัวเมาอยู่ซึ่งรูป ความเพลิดก็เกิดขึ้น

ความเพลินได้ในรูป ความเพลินนั้นเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะมีชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกชะ-
โหมนัสอุปายาสะทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในกรณีนี้ ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพรวดถึง ย่อมสยบมัวเมาอยู่... ซึ่งเวทนา เมื่อเขาเพลิดเพลิน พรวดถึง สยบมัวเมาอยู่ซึ่งเวทนา ความเพลินก็เกิดขึ้น ความเพลินได้ในเวทนา ความเพลินนั้นเป็นอุปาทาน ...

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในกรณีนี้ ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพรวดถึง ย่อมสยบมัวเมาอยู่... ซึ่งสัญญา เมื่อเขาเพลิดเพลิน พรวดถึง สยบมัวเมาอยู่ซึ่งสัญญา ความเพลินก็เกิดขึ้น ความเพลินได้ในสัญญา ความเพลินนั้นเป็นอุปาทาน ...

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในกรณีนี้ ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพรวดถึง ย่อมสยบมัวเมาอยู่... ซึ่งสังขาร เมื่อเขาเพลิดเพลิน พรวดถึง สยบมัวเมาอยู่ซึ่งสังขาร ความเพลินก็เกิดขึ้น ความเพลินได้ในสังขาร ความเพลินนั้นเป็นอุปาทาน ...

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในกรณีนี้ ย่อม
เพลิดเพลิน ย่อมพรวดถึง ย่อมสยบมัวเมาอยู่ ... ซึ่งวิญญาณ
เมื่อเขาเพลิดเพลิน พรวดถึง สยบมัวเมาอยู่ซึ่งวิญญาณ ความ
เพลินก็เกิดขึ้น ความเพลินใดในวิญญาณ ความเพลินนั้น
เป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงมีภพ
เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะมีชาติเป็นปัจจัย
จึงเกิดชรา มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสอุปายาสะทั้งหลาย
จึงเกิดขึ้นครบถ้วน ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี
ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นความเกิดแห่งรูป ความเกิด
แห่งเวทนา ความเกิดแห่งสัญญา ความเกิดแห่งสังขาร
และความเกิดแห่งวิญญาณ.

ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเป็นความดับแห่งรูป อะไร
เป็นความดับแห่งเวทนา อะไรเป็นความดับแห่งสัญญา
อะไรเป็นความดับแห่งสังขาร อะไรเป็นความดับแห่ง
วิญญาณ.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในกรณีนี้ ย่อมไม่
เพลิดเพลิน ย่อมไม่พรวดถึง ย่อมไม่สยบมัวเมาอยู่ ก็บุคคล
ย่อมไม่เพลิดเพลิน ย่อมไม่พรวดถึง ย่อมไม่สยบมัวเมาอยู่
ซึ่งอะไร ย่อมไม่เพลิดเพลิน ย่อมไม่พรวดถึง ย่อมไม่สยบ

มัวเมาอยู่ซึ่งรูป เมื่อเขาไม่เพลิตเพลิน ไม่พรั้งถึง ไม่สยบ
มัวเมาอยู่ซึ่งรูป ความเพลินในรูปย่อมดับ เพราะมีความดับ
แห่งความเพลิน จึงมีความดับแห่งอุปาทาน เพราะมีความ
ดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ เพราะมีความดับ
แห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ เพราะมีความดับแห่งชาติ
นั่นแล ชรามณะ โสกะปริเทวะ ทุกชะโทมนัสสุปายาสะ
ทั้งหลายจึงดับสิ้น ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี
ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในกรณีนี้ ย่อมไม่
เพลิตเพลิน ย่อมไม่พรั้งถึง ย่อมไม่สยบมัวเมาอยู่ ... ซึ่ง
เวทนา เมื่อเขาไม่เพลิตเพลิน ไม่พรั้งถึง ไม่สยบมัวเมาอยู่
ซึ่งเวทนา ความเพลินในเวทนาย่อมดับ เพราะมีความดับ
แห่งความเพลิน จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ... ความดับลง
แห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในกรณีนี้ ย่อมไม่
เพลิตเพลิน ย่อมไม่พรั้งถึง ย่อมไม่สยบมัวเมาอยู่ ... ซึ่ง
สัญญา เมื่อเขาไม่เพลิตเพลิน ไม่พรั้งถึง ไม่สยบมัวเมาอยู่
ซึ่งสัญญา ความเพลินในสัญญาย่อมดับ เพราะมีความดับ
แห่งความเพลิน จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ... ความดับลง
แห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในกรณีนี้ ย่อมไม่
 เพลิดเพลิน ย่อมไม่พำถึง ย่อมไม่สยบมัวเมาอยู่ ... ซึ่ง
 สังขาร เมื่อเขาไม่เพลิดเพลิน ไม่พำถึง ไม่สยบมัวเมาอยู่
 ซึ่งสังขาร ความเพลินในสังขารย่อมดับ เพราะมีความดับ
 แห่งความเพลิน จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ... ความดับลง
 แห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในกรณีนี้ ย่อมไม่
 เพลิดเพลิน ย่อมไม่พำถึง ย่อมไม่สยบมัวเมาอยู่ ก็บุคคล
 ย่อมไม่เพลิดเพลิน ย่อมไม่พำถึง ย่อมไม่สยบมัวเมาอยู่
 ซึ่งอะไร ย่อมไม่เพลิดเพลิน ย่อมไม่พำถึง ย่อมไม่สยบ
 มัวเมาอยู่ซึ่งวิญญูณ เมื่อเขาไม่เพลิดเพลิน ไม่พำถึง
 ไม่สยบมัวเมาอยู่ซึ่งวิญญูณ ความเพลินในวิญญูณย่อมดับ
 เพราะมีความดับแห่งความเพลิน จึงมีความดับแห่ง
 อุปาทาน เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับ
 แห่งภพ เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ
 เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะ
 ทุกขะโทมนัสอุปายาสะทั้งหลายจึงดับสิ้น ความดับลงแห่ง
 กองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นความดับแห่งรูป ความดับ
 แห่งเวทนา ความดับแห่งสัญญา ความดับแห่งสังขาร
 และความดับแห่งวิญญูณ.

รู้ชัดอุปาทานชั้นห้าโดยปริวัฏฐี ๔

๙๙

– บาลี ขนฺธ. ส. ๑๗/๗๒/๑๑๒.

ภิกษุทั้งหลาย อุปาทานชั้นห้า ประการนี้ห้า ประการ
อะไรบ้าง คือ อุปาทานชั้นห้าคือรูป อุปาทานชั้นห้าคือเวทนา
อุปาทานชั้นห้าคือสัญญา อุปาทานชั้นห้าคือสังขาร อุปาทานชั้นห้า
คือวิญญาณ ภิกษุทั้งหลาย ตลอดกาลเพียงใด ที่เรายังไม่รู้ชัด
(อพุกุณณาสี) ซึ่งอุปาทานชั้นห้า เหล่านี้ โดยปริวัฏฐี ๔ ตาม
ความเป็นจริง ตลอดกาลเพียงนั้น เราก็จะยังไม่ปฏิญาณว่า
เป็นผู้ตรัสรู้ชอบยิ่งซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก
พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้ง
สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์.

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด เรารู้ชัดซึ่งอุปาทานชั้นห้า
เหล่านี้ โดยปริวัฏฐี ๔ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น เราจึง
ปฏิญาณว่า เป็นผู้ตรัสรู้ชอบยิ่งซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ
ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์
พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์.

ภิกษุทั้งหลาย ปริวัฏฐี ๔ เป็นอย่างไร คือ เราได้รู้ชัด
ซึ่งรูป ได้รู้ชัดซึ่งความเกิดแห่งรูป ได้รู้ชัดซึ่งความดับแห่งรูป
ได้รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูป เราได้รู้ชัดซึ่ง

เวทนา ได้รู้ชัดซึ่งความเกิดแห่งเวทนา ได้รู้ชัดซึ่งความดับแห่งเวทนา ได้รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งเวทนา เราได้รู้ชัดซึ่งสัญญา ได้รู้ชัดซึ่งความเกิดแห่งสัญญา ได้รู้ชัดซึ่งความดับแห่งสัญญา ได้รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสัญญา เราได้รู้ชัดซึ่งสังขาร ได้รู้ชัดซึ่งความเกิดแห่งสังขาร ได้รู้ชัดซึ่งความดับแห่งสังขาร ได้รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขาร เราได้รู้ชัดซึ่งวิญญาณ ได้รู้ชัดซึ่งความเกิดแห่งวิญญาณ ได้รู้ชัดซึ่งความดับแห่งวิญญาณ ได้รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ.

ภิกษุทั้งหลาย ก็รูปเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่ารูป ความเกิดขึ้นแห่งรูปย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร ความดับแห่งรูปย่อมมี เพราะความดับแห่งอาหาร อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูป คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งรูปอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความเกิดขึ้นแห่ง

รูปอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความดับแห่งรูปอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูปอย่างนี้ แล้วปฏิบัติเพื่อความเปื้อน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับแห่งรูปสมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว คนเหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว คนเหล่านั้นชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งรูปอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความเกิดขึ้นแห่งรูปอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความดับแห่งรูปอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูปอย่างนี้ แล้วเป็นผู้หลุดพ้น เพราะเปื้อน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นในรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด หลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเป็นเกพลี สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเป็นเกพลี วัฏฏะย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

ภิกษุทั้งหลาย ก็เวทนาเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย หมู่แห่งเวทนา ๖ เหล่านี้ คือ เวทนาอันเกิดจากจักขุสัมผัส เวทนาอันเกิดจากโสตสัมผัส เวทนาอันเกิดจากฆานสัมผัส เวทนาอันเกิดจากชีวหาสัมผัส เวทนาอันเกิดจากกายสัมผัส เวทนาอันเกิดจากมนโสัมผัส ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า

เวทนา ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับแห่งเวทนาย่อมมี เพราะความดับแห่งผัสสะ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งเวทนา ...

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งเวทนาอย่างนี้ ... แล้วปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับแห่งเวทนา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งเวทนาอย่างนี้ ... แล้วเป็นผู้หลุดพ้นเพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นในเวทนา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด หลุดพ้นดีแล้ว ... วัฏฏะย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สัญญาเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย หมู่แห่งสัญญา ๖ เหล่านี้ คือ สัญญาในรูป สัญญาในเสียง สัญญาในกลิ่น สัญญาในรส สัญญาในโผฏฐัพพะ สัญญา

ในธรรม ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าสัญญา ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับแห่งสัญญาย่อมมี เพราะความดับแห่งผัสสะ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสัญญา ...

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งสัญญาอย่างนี้ ... แล้วปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับแห่งสัญญา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งสัญญาอย่างนี้ ... แล้วเป็นผู้หลุดพ้นเพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นในสัญญา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด หลุดพ้นดีแล้ว ... วัฏฏะย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สังขารทั้งหลายเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย หมู่แห่งเจตนา ๖ เหล่านี้ คือ สัญเจตนาในรูป

สัญญาเจตนาในเสียง สัญญาเจตนาในกลิ่น สัญญาเจตนาในรส
สัญญาเจตนาในโผฏฐัพพะ สัญญาเจตนาในธรรม ภิกษุทั้งหลาย
นี้เรียกว่าสังขารทั้งหลาย ความเกิดขึ้นแห่งสังขารย่อมมี
เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับแห่งสังขารย่อมมี
เพราะความดับแห่งผัสสะ อริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขาร ...

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งสังขารอย่างนี้ ... แล้วปฏิบัติเพื่อความ
เบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับแห่งสังขาร
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่าใด
ปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งสังขารอย่างนี้ ... แล้วเป็นผู้หลุดพ้น
เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่
ถือมั่นในสังขาร สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าหลุดพ้น
ดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด หลุดพ้นดีแล้ว ... วัฏฏะ
ย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

ภิกษุทั้งหลาย ก็วิญญูณเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย
หมู่แห่งวิญญูณ ๖ เหล่านี้ คือ จักขุวิญญูณ โสทวิญญูณ

มานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน มโนวิญญาน
ภิกขุทั้งหลาย นี้เรียกว่าวิญญาน ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาน
ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป ความดับแห่ง
วิญญานย่อมมี เพราะความดับแห่งนามรูป อริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความ
ดับแห่งวิญญาน คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา
สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ
สัมมาสมาธิ.

ภิกขุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งวิญญานอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความเกิดขึ้น
แห่งวิญญานอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความดับแห่งวิญญานอย่างนี้
รู้ชัดแล้วซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญานอย่างนี้
แล้วปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อ
ความดับแห่งวิญญาน สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า
ปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าย่อม
หยั่งลงในธรรมวินัยนี้.

ภิกขุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งวิญญานอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความเกิดขึ้น
แห่งวิญญานอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความดับแห่งวิญญานอย่างนี้

รู้ชัดแล้วซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญาณอย่างนี้ แล้วเป็นผู้หลุดพ้น เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นในวิญญาณ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเป็นเกพลี สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเป็นเกพลี วัฏฏะย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

ผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ

๑๐๐

– ภาลี ขนฺธ. ส. ๑๗/๗๖/๑๑๘.

... ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ (สตตภูฐานกุสโล) ผู้พิจารณาไตร่ตรองโดยวิธี ๓ ประการ (ตวิรูปปริกขี) เราเรียกว่าเทพสี อยู่จบกิจแห่งพรหมจรรย์ เป็นอุดมบุรุษในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ เป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้ชัดซึ่งรูป รู้ชัดซึ่งความเกิดแห่งรูป รู้ชัดซึ่งความดับแห่งรูป รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูป รู้ชัดซึ่งคุณ (อสุทธ) แห่งรูป รู้ชัดซึ่งโทษ (อาทนว) แห่งรูป รู้ชัดซึ่งอุปายเครื่องสลัดออก (นิสฺสรณ) แห่งรูป รู้ชัดซึ่งเวทนา รู้ชัดซึ่งความเกิดแห่งเวทนา รู้ชัดซึ่งความดับแห่งเวทนา รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งเวทนา รู้ชัดซึ่งคุณแห่งเวทนา รู้ชัดซึ่งโทษ แห่งเวทนา รู้ชัดซึ่งอุปายเครื่องสลัดออกแห่งเวทนา รู้ชัดซึ่งสัญญา รู้ชัดซึ่งความเกิดแห่งสัญญา รู้ชัดซึ่งความดับ แห่งสัญญา รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสัญญา รู้ชัดซึ่งคุณแห่งสัญญา รู้ชัดซึ่งโทษแห่งสัญญา รู้ชัดซึ่งอุปายเครื่องสลัดออกแห่งสัญญา รู้ชัดซึ่งสังขาร รู้ชัดซึ่ง

ความเกิดแห่งสังขาร รู้ชัดซึ่งความดับแห่งสังขาร รู้ชัดซึ่ง
ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขาร รู้ชัดซึ่งคุณแห่งสังขาร
รู้ชัดซึ่งโทษแห่งสังขาร รู้ชัดซึ่งอุปายเครื่องสลัดออกแห่ง
สังขาร รู้ชัดซึ่งวิญญาน รู้ชัดซึ่งความเกิดแห่งวิญญาน
รู้ชัดซึ่งความดับแห่งวิญญาน รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความ
ดับแห่งวิญญาน รู้ชัดซึ่งคุณแห่งวิญญาน รู้ชัดซึ่งโทษแห่ง
วิญญาน รู้ชัดซึ่งอุปายเครื่องสลัดออกแห่งวิญญาน.

ภิกษุทั้งหลาย ก็รูปเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย
มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่ารูป
ความเกิดขึ้นแห่งรูปย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร
ความดับแห่งรูปย่อมมี เพราะความดับแห่งอาหาร อริยมรรค
อันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความ
ดับแห่งรูป คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา
สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ
และสัมมาสมาธิ สุขโสมนัสโตอาศัยรูปเกิดขึ้น นี้เป็นคุณ
แห่งรูป รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
นี้เป็นโทษแห่งรูป การกำจัดฉันทราคะ (ฉันทราควินโย) การละ
ฉันทราคะ (ฉันทราคปหาน) ในรูปเสียได้ นี้เป็นอุปายเครื่อง
สลัดออกแห่งรูป.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งรูปร่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความเกิดขึ้นแห่ง รูปร่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความดับแห่งรูปร่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่ง ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูปร่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งคุณแห่ง รูปร่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งโทษแห่งรูปร่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งอุบาย เครื่องสลัดออกแห่งรูปร่างนี้ แล้วปฏิบัติเพื่อความ เปื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับแห่งรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่าใด ปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งรูปร่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความเกิดขึ้นแห่ง รูปร่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความดับแห่งรูปร่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่ง ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูปร่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งคุณแห่ง รูปร่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งโทษแห่งรูปร่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งอุบาย เครื่องสลัดออกแห่งรูปร่างนี้ แล้วเป็นผู้หลุดพ้น เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นในรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะ หรือพราหมณ์เหล่าใด หลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์ เหล่านั้นเป็นเกพลี สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเป็นเกพลี วัฏฏะย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

ภิกษุทั้งหลาย ก็เวทนาเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย หมู่แห่งเวทนา ๖ เหล่านี้ คือ เวทนาอันเกิดจากจักขุสัมผัส เวทนาอันเกิดจากโสตสัมผัส เวทนาอันเกิดจากฆานสัมผัส เวทนาอันเกิดจากชีวหาสัมผัส เวทนาอันเกิดจากกายสัมผัส เวทนาอันเกิดจากมโนสัมผัส ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า เวทนา ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับแห่งเวทนาย่อมมี เพราะความดับแห่งผัสสะ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งเวทนา ... สุขโสมนัสโตอาศัย เวทนาเกิดขึ้น นี่เป็นคุณแห่งเวทนา เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งเวทนา การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในเวทนาเสียได้ นี่เป็นอุบายเครื่องสลัดออกแห่งเวทนา.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งเวทนาอย่างนี้ ... แล้วปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับแห่งเวทนา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่าใด ปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งเวทนาอย่างนี้ ... แล้วเป็นผู้หลุดพ้น

เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะความดับ เพราะไม่
ถื้อมั่นในเวทนา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าหลุดพ้น
ดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด หลุดพ้นดีแล้ว ... วัฏฏะ
ย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สัญญาเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย
หมู่แห่งสัญญา ๖ เหล่านี้ คือ สัญญาในรูป สัญญาในเสียง
สัญญาในกลิ่น สัญญาในรส สัญญาในโผฏฐัพพะ สัญญา
ในธรรม ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าสัญญา ความเกิดขึ้นแห่ง
สัญญาย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับแห่งสัญญา
ย่อมมี เพราะความดับแห่งผัสสะ อริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสัญญา
... สุขโสมนัสสโตอาศัยสัญญาเกิดขึ้น นี่เป็นคุณแห่งสัญญา
สัญญาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
นี้เป็นโทษแห่งสัญญา การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะ
ในสัญญาเสียได้ นี่เป็นอุบายเครื่องสลัดออกแห่งสัญญา.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งสัญญาอย่างนี้ ... แล้วปฏิบัติเพื่อความ
เบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับแห่งสัญญา
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่าใด
ปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งสัญญาอย่างนี้ ... แล้วเป็นผู้หลุดพ้น เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ ถือมั่นในสัญญา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าหลุดพ้น ดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด หลุดพ้นดีแล้ว ... วัฏฏะ ย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สังขารทั้งหลายเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย หมู่แห่งเจตนา ๖ เหล่านี้ คือ สัญเจตนาในรูป สัญเจตนาในเสียง สัญเจตนาในกลิ่น สัญเจตนาในรส สัญเจตนาในโผฏฐัพพะ สัญเจตนาในธรรม ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าสังขารทั้งหลาย ความเกิดขึ้นแห่งสังขารย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับแห่งสังขารย่อมมี เพราะความดับแห่งผัสสะ อริยมรรคอันประกอบด้วย องค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขาร ... สุขโสมนัสได้อาศัยสังขารเกิดขึ้น นี่เป็นคุณแห่งสังขาร สังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งสังขาร การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะ ในสังขารเสียได้ นี่เป็นอุบายเครื่องสลัดออกแห่งสังขาร.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งสังขารอย่างนี้ ... แล้วปฏิบัติเพื่อความ

เป้าหมาย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับแห่งสังขาร
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว คนเหล่านี้
ปฏิบัติดีแล้ว คนเหล่านั้นชื่อย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่านี้
เหล่านี้ รู้ชัดแล้วซึ่งสังขารอย่างนี้ ... แล้วเป็นผู้หลุดพ้น
เพราะเป้าหมาย เพราะคลายกำหนด เพราะความดับ เพราะไม่
ถือมั่นในสังขาร สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าหลุดพ้น
ดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านี้ หลุดพ้นดีแล้ว ... วัฏฏะ
ย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

ภิกษุทั้งหลาย ก็วิญญาณเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย
หมู่แห่งวิญญาณ ๖ เหล่านี้ คือ จักขุวิญญาณ โสทวิญาณ
ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญาณ มโนวิญาณ
ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าวิญญาณ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ
ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป ความดับแห่ง
วิญญาณย่อมมี เพราะความดับแห่งนามรูป อริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความ
ดับแห่งวิญญาณ ... สุขโสมนัสได้อาศัยวิญญาณเกิดขึ้น
นี้เป็นคุณแห่งวิญญาณ วิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความ
แปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งวิญญาณ การกำจัด
ฉันทราคะ การละฉันทราคะในวิญญาณเสียได้ นี่เป็นอุบาย
เครื่องสลัดออกแห่งวิญญาณ.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
 เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งวิญญูณอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความเกิดขึ้น
 แห่งวิญญูณอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความดับแห่งวิญญูณอย่างนี้
 รู้ชัดแล้วซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญูณอย่างนี้ รู้ชัด
 แล้วซึ่งคุณแห่งวิญญูณอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งโทษแห่งวิญญูณ
 อย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งอุปายเครื่องสลัดออกแห่งวิญญูณ
 อย่างนี้ แล้วปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด
 เพื่อความดับแห่งวิญญูณ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
 ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่านั้น
 ชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
 เหล่าหนึ่ง รู้ชัดแล้วซึ่งวิญญูณอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความเกิดขึ้น
 แห่งวิญญูณอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งความดับแห่งวิญญูณอย่างนี้
 รู้ชัดแล้วซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญูณอย่างนี้ รู้ชัด
 แล้วซึ่งคุณแห่งวิญญูณอย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งโทษแห่งวิญญูณ
 อย่างนี้ รู้ชัดแล้วซึ่งอุปายเครื่องสลัดออกแห่งวิญญูณ
 อย่างนี้ แล้วเป็นผู้หลุดพ้น เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด
 เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นในวิญญูณ สมณะหรือ
 พราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์
 เหล่าใด หลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเป็นเทพ
 สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเป็นเทพ วิญญาณย่อมไม่มีแก่
 สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้พิจารณาใคร่ครวญ
โดยวิธี ๓ ประการเป็นอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ย่อมพิจารณาใคร่ครวญโดยความเป็นธาตุ ย่อมพิจารณา
ใคร่ครวญโดยความเป็นอายตนะ ย่อมพิจารณาใคร่ครวญ
โดยความเป็นปฏิจสมุปบาท ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล
ภิกษุย่อมเป็นผู้พิจารณาใคร่ครวญโดยวิธี ๓ ประการ.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ
ผู้พิจารณาใคร่ครวญโดยวิธี ๓ ประการ เราเรียกว่าเทพสี
อยู่จบกิจแห่งพรหมจรรย์ เป็นอุตมบุรุษในธรรมวินัยนี้ ดังนี้.

(ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับการพิจารณาโดยความเป็นอายตนะ และ
การพิจารณาโดยความเป็นธาตุได้ที่หน้า ๑๑๘ และ ๑๙๘. -ผู้รวบรวม)

สัพเพ อัมมา อนัตตา (นัยที่ ๑)

๑๐๑

-บาลี ม. ๑๒/๔๒๖/๓๙๖.

... ท่านพระโคตมผู้เจริญ ทรงแนะนำสาวกทั้งหลายอย่างไร และคำสั่งสอนของท่านพระโคตมผู้เจริญ ที่เป็นไปในสาวกทั้งหลายโดยส่วนมากเป็นอย่างไร.

อัคริเวสสนะ เราแนะนำสาวกทั้งหลายอย่างนี้ และคำสั่งสอนของเราที่เป็นไปในสาวกทั้งหลายโดยส่วนมากเป็นอย่างนี้ว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา วิญญาณเป็นอนัตตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง (สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา)^๑ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา (สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา) ดังนี้ อัคริเวสสนะ เราแนะนำสาวกทั้งหลายอย่างนี้ และคำสั่งสอนของเราที่เป็นไปในสาวกทั้งหลายโดยส่วนมากเป็นอย่างนี้.

ท่านพระโคตมผู้เจริญ ขออุปมาจงแจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้า.

อัคริเวสสนะ อุปมานั้นจงแจ่มแจ้งแก่ท่านเถิด.

ท่านพระโคตมผู้เจริญ เหมือนพืชพันธุ์ไม้อะไรใดเหล่าหนึ่ง ที่ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ พืชพันธุ์เหล่านั้นทั้งหมด ต้องอาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่ในแผ่นดิน จึงจะถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ หรือ

๑. พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ระบุว่า สพฺเพ สงฺขารา อนตฺตา. -ผู้รวบรวม

เหมือนการทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งที่ต้องทำด้วยกำลัง อันบุคคลกระทำอยู่
การงานเหล่านั้นทั้งหมด บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ต้องตั้งอยู่บนแผ่นดิน
จึงจะกระทำกันได้ ฉะนั้นดินนั้นเหมือนกัน ที่บุรุษบุคคลนี้มีรูปเป็น
อัตตา ต้องดำรงอยู่ในรูป จึงจะประสบผลบุญหรือบาปได้ บุรุษบุคคลนี้มี
เวทนาเป็นอัตตา ต้องดำรงอยู่ในเวทนา จึงจะประสบผลบุญหรือบาปได้
บุรุษบุคคลนี้มีสัญญาเป็นอัตตา ต้องดำรงอยู่ในสัญญา จึงจะประสบผลบุญ
หรือบาปได้ บุรุษบุคคลนี้มีสังขารเป็นอัตตา ต้องดำรงอยู่ในสังขาร
จึงจะประสบผลบุญหรือบาปได้ บุรุษบุคคลนี้มีวิญญาณเป็นอัตตา
ต้องดำรงอยู่ในวิญญาณ จึงจะประสบผลบุญหรือบาปได้.

อัคริเวสสนะ ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า รูปเป็นอัตตา
ของเรา เวทนาเป็นอัตตาของเรา สัญญาเป็นอัตตาของเรา
สังขารทั้งหลายเป็นอัตตาของเรา วิญญาณเป็นอัตตาของเรา
ใช้ไหม.

ท่านพระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้ากล่าวอย่างนั้นจริง และหมู่ชน
เป็นอันมากก็กล่าวอย่างนั้นว่า รูปเป็นอัตตาของเรา เวทนาเป็นอัตตา
ของเรา สัญญาเป็นอัตตาของเรา สังขารทั้งหลายเป็นอัตตาของเรา
วิญญาณเป็นอัตตาของเรา.

อัคริเวสสนะ หมู่ชนเป็นอันมากนั้นจะช่วยอะไร
ท่านได้ อัคริเวสสนะ เชิญท่านยืนยันถ้อยคำของท่านเถิด.

ท่านพระโคตมผู้เจริญ เป็นความจริง ข้าพเจ้ากล่าวอย่างนี้ว่า
รูปเป็นอัตตาของเรา เวทนาเป็นอัตตาของเรา สัญญาเป็นอัตตาของเรา
สังขารทั้งหลายเป็นอัตตาของเรา วิญญาณเป็นอัตตาของเรา ดังนี้.

อัคริเวสสนะ ถ้าอย่างนั้น เราก็จักสอบถามท่านในข้อนี้แหละ ท่านเห็นควรอย่างไร ท่านจงตอบอย่างนั้น อัคริเวสสนะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร อำนาจของพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้มูรธาภิเษกแล้ว เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล หรือพระเจ้าอชาตศัตรูเวเทหิบุตรแห่งมคธ มีอำนาจที่จะฆ่าคนที่ควรฆ่า ธิบถัพย์คนที่ควรธิบถัพย์ เนรเทศคนที่ควรเนรเทศ ซึ่งสามารถกระทำได้ในพระราชอาณาเขตของพระองค์ใช่ไหม.

ท่านพระโคตมผู้เจริญ อำนาจของพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้มูรธาภิเษกแล้ว เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล หรือพระเจ้าอชาตศัตรูเวเทหิบุตรแห่งมคธ มีอำนาจที่จะฆ่าคนที่ควรฆ่า ธิบถัพย์คนที่ควรธิบถัพย์ เนรเทศคนที่ควรเนรเทศ ซึ่งสามารถกระทำได้ในพระราชอาณาเขตของพระองค์ แม้แต่อำนาจของหมู่คณะผู้ปกครองเหล่านี้ คือ เจ้าวัชชี เจ้ามัลละ ก็มีอำนาจที่จะฆ่าคนที่ควรฆ่า ธิบถัพย์คนที่ควรธิบถัพย์ เนรเทศคนที่ควรเนรเทศ ซึ่งสามารถกระทำได้ในแคว้นแคว้นของตน ๆ ทำไมพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้มูรธาภิเษกแล้ว เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล หรือพระเจ้าอชาตศัตรูเวเทหิบุตรแห่งมคธ จะไม่มีอำนาจเล่า อำนาจเช่นนั้นของพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้มูรธาภิเษกแล้วนั้น ต้องเป็นไปได้ด้วย และควรจะเป็นไปได้ด้วย.

อัคริเวสสนะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวว่า รูปเป็นอัตตาของเรา อำนาจของท่าน

เป็นไปในรูปนั้นว่า ขอรูปร่างของเราเป็นอย่างไรเกิด อย่าได้
เป็นอย่างนั้นเลย อย่างนี้หรือ.

ข้อนี้เป็นไปไม่ได้เลย ท่านพระโคตมผู้เจริญ.

อัคริเวสสนะ ท่านจงทำไว้ในใจเกิด ครั้นทำไว้ใน
ใจแล้ว จึงค่อยตอบ เพราะคำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อน
กับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน อัคริเวสสนะ ท่านจะสำคัญ
ความข้อนั้นว่าอย่างไร ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า เวทนาเป็นอัตตา
ของเรา ... สัญญาเป็นอัตตาของเรา ... สังขารทั้งหลายเป็น
อัตตาของเรา ... วิญญาณเป็นอัตตาของเรา อำนาจของท่าน
เป็นไปในวิญญาณนั้นว่า ขอวิญญาณของเราเป็นอย่างไรเกิด
อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย อย่างนี้หรือ.

ข้อนี้เป็นไปไม่ได้เลย ท่านพระโคตมผู้เจริญ.

อัคริเวสสนะ ท่านจงทำไว้ในใจเกิด ครั้นทำไว้ใน
ใจแล้ว จึงค่อยตอบ เพราะคำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อน
กับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน อัคริเวสสนะ ท่านจะสำคัญ
ความข้อนั้นว่าอย่างไร รูป เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย
และวิญญาณ เทียงหรือไม่เทียง.

ไม่เทียง ท่านพระโคตมผู้เจริญ.

ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ท่านพระโคตมผู้เจริญ.

ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็น
ธรรมดา ควรแล้วหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา (เอตมม)
นั่นเป็นเรา (เอโสหสมฺมิ) นั่นเป็นตัวตนของเรา (เอโส เม อตฺตา).

ข้อนั้นไม่ควรเลย ท่านพระโคตมผู้เจริญ.

อัคริเวสสนะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร
ผู้ใดติดทุกข์ เข้าถึงทุกข์ กล้ากลืนทุกข์อยู่แล้ว แต่ก็ยังตาม
เห็นทุกข์ว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา
ดังนี้ ผู้นั้นจะกำหนดรู้ทุกข์ได้เอง หรือจะทำทุกข์ให้สิ้นไปได้
มีอยู่บ้างไหม.

จะพึงมีได้อย่างไร ข้อนี้มีไม่ได้เลย ท่านพระโคตมผู้เจริญ.

อัคริเวสสนะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร
เมื่อเป็นเช่นนี้ ตัวท่านเองก็ติดทุกข์ เข้าถึงทุกข์ กล้ากลืน
ทุกข์อยู่แล้ว แต่ก็ยังตามเห็นทุกข์ว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา
นั่นเป็นตัวตนของเรา เป็นอย่างนี้ใช่ไหม.

จะไม่เป็นเช่นนั้นได้อย่างไร ข้อนี้ย่อมเป็นเช่นนั้น ท่านพระโคตม
ผู้เจริญ. ...

สัพเพ ธัมมา อนัตตา (นัยที่ ๒)

๑๐๒

–บาลี ดิ.ก. อ. ๒๐/๓๖๘/๕๗๖.

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ตถาคตจะบังเกิดขึ้นก็ตาม จะไม่บังเกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นย่อมตั้งอยู่แล้วนั้นเทียว คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา (ธมฺมภูจิตฺตา) ความเป็นกฎตายตัวตามธรรมดา (ธมฺมนิยามตา) ความที่สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง (สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา) ตถาคตย่อมรู้พร้อมเฉพาะ ย่อมถึงพร้อมเฉพาะ ซึ่งธาตุนั้น ครั้นรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ถึงพร้อมเฉพาะแล้ว ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมตั้งขึ้นไว้ ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนกแจกแจง ย่อมทำให้เข้าใจได้ง่ายว่า^๑ สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง.

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ตถาคตจะบังเกิดขึ้นก็ตาม จะไม่บังเกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นย่อมตั้งอยู่แล้วนั้นเทียว คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นกฎตายตัวตามธรรมดา ความที่สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ (สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา) ตถาคตย่อมรู้พร้อมเฉพาะ ย่อมถึงพร้อมเฉพาะ ซึ่งธาตุนั้น ครั้นรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ถึงพร้อมเฉพาะแล้ว ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมตั้งขึ้นไว้ ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนกแจกแจง ย่อมทำให้เข้าใจได้ง่ายว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์.

๑. ประโยคนี้ มาจากคำบาลีที่ว่า อุตฺตานิกโรติ ซึ่งมีสำนวนแปลอย่างอื่นอีก เช่น ทำให้เป็นเหมือนการหยางของที่คว่ำ. –ผู้รวบรวม

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ตถาคตจะบังเกิดขึ้น ก็ตาม จะไม่บังเกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นย่อมตั้งอยู่แล้วนั้นเทียว คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นกฎตายตัวตามธรรมดา ความที่ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา (สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา) ตถาคตย่อมรู้พร้อมเฉพาะ ย่อมถึงพร้อมเฉพาะ ซึ่งธาตุนั้น ครั้นรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ถึงพร้อมเฉพาะแล้ว ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมตั้งขึ้นไว้ ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนกแจกแจง ย่อมทำให้เข้าใจได้ง่ายว่า ธรรมทั้งหลาย ทั้งปวงเป็นอนัตตา.

(อีกสูตรหนึ่ง - บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๓๐/๖๑. ได้ตรัสว่า เพราะเหตุที่ตถาคตจะบังเกิดขึ้นก็ตาม จะไม่บังเกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นย่อมตั้งอยู่แล้วนั้นเทียว คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา (ธมฺมภูจิตตา) ความเป็นกฎตายตัวตามธรรมดา (ธมฺมนิยามตา) ความที่เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น (อิทฺทปฺปจฺยตา) ซึ่งธรรมะในพระสูตรนี้ พระองค์ตรัสหมายถึงปฏิจจสมุปบาท และมีการลงรายละเอียดในแต่ละคู่อาการ โดยเริ่มจาก เพราะมีชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะ ไปจนถึง เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย ผู้อ่านสามารถศึกษาเพิ่มเติมได้ที่ เนื้อความเต็มของพระสูตร หรือ หนังสือพุทธวจน-หมวดธรรม ฉบับที่ ๑๔ ตถาคต หน้า ๒๐. -ผู้รวบรวม)

ธรรมทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น

๑๐๓

-บาลี สทท. ส. ๑๘/๖๒/๙๖.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมอย่างหนึ่งซึ่งเมื่อภิกษุละได้แล้ว
ย่อมละอวิชชาได้ วิชชาย่อมเกิดขึ้น มีอยู่หรือไม่หนอ พระเจ้าข้า.

ภิกษุ ธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งเมื่อภิกษุละได้แล้ว ย่อมละ
อวิชชาได้ วิชชาย่อมเกิดขึ้นมีอยู่.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมอย่างหนึ่งซึ่งเมื่อภิกษุละได้แล้ว
ย่อมละอวิชชาได้ วิชชาย่อมเกิดขึ้นเป็นอย่างไร พระเจ้าข้า.

ภิกษุ ธรรมอย่างหนึ่ง คือ อวิชชาแล ซึ่งเมื่อภิกษุ
ละได้แล้ว ย่อมละอวิชชาได้ วิชชาย่อมเกิดขึ้น.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เมื่อภิกษุรู้้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร
จึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น พระเจ้าข้า.

ภิกษุ ภิกษุในกรณีนี้ได้สดับว่า ธรรมทั้งหลาย
ทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น (สพฺเพ ธมฺมา นาลอภินิเวสยา)
ครั้นเธอได้สดับว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควร
ยึดมั่นถือมั่นอย่างนี้แล้ว เธอนั้นย่อมรู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งปวง
ครั้นรู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งปวงแล้ว ย่อมรอบรู้ซึ่งธรรมทั้งปวง
ครั้นรอบรู้ซึ่งธรรมทั้งปวงแล้ว ย่อมเห็นนิमितของสิ่งทั้งปวง
โดยประการอื่น คือ ย่อมเห็นจักขุโดยประการอื่น ย่อมเห็น
รูปโดยประการอื่น ย่อมเห็นจักขุวิญญาณโดยประการอื่น

ย่อมเห็นจักขุสัมผัสโดยประการอื่น ย่อมเห็นสุขเวทนา
ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส
เป็นปัจจัย โดยประการอื่น.

ย่อมเห็นโสตตะ ... เสียง ... โสตวิญญูณ ... โสตสัมผัส
... สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น
เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย โดยประการอื่น.

ย่อมเห็นมานะ ... กลิ่น ... มานวิญญูณ ... มานสัมผัส
... สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น
เพราะมานสัมผัสเป็นปัจจัย โดยประการอื่น.

ย่อมเห็นชีวหา ... รส ... ชิวหาวิญญูณ ... ชิวหาสัมผัส
... สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น
เพราะชีวหาสัมผัสเป็นปัจจัย โดยประการอื่น.

ย่อมเห็นกาย ... ไผภูฏัพพะ ... กายวิญญูณ ... กายสัมผัส
... สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น
เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย โดยประการอื่น.

ย่อมเห็นมโนโดยประการอื่น ย่อมเห็นธรรมโดย
ประการอื่น ย่อมเห็นมโนวิญญูณโดยประการอื่น ย่อมเห็น
มโนสัมผัสโดยประการอื่น ย่อมเห็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา
หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย
โดยประการอื่น.

ภิกษุ เมื่อภิกษุรู้้อย่างนี้ เห็น้อย่างนี้แล จึงละ
อวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น.

อิตตามี หรือ อิตตาไม่มี

๑๐๔

-บาลี สฬา. ส. ๑๘/๔๘๖/๘๐๑.

ปริพพาชกวัจจโคตรเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อิตตามีหรือ
ทรงนึ่งเสีย ทูลถามว่า อิตตาไม่มีหรือ ก็ทรงนึ่งเสีย ปริพพาชกนั้นได้
ลูกเหล็กไป ทำนอานนท์กราบทูลถามถึงเหตุที่ทรงนึ่งเสีย พระองค์ได้
ตรัสตอบดังนี้ว่า.

อานนท์ เมื่อเราถูกวัจจโคตรปริพพาชกถามว่า
อิตตามีหรือ (อตฺตตฺตาติ) ถ้าตอบว่า อิตตามี ก็จะไปตรงกันกับ
ความเชื่อของสมณพราหมณ์บางพวกที่เป็นสัสสตทิฏฐิ เมื่อ
ถูกถามว่า อิตตาไม่มีหรือ (นตฺตตฺตาติ) ถ้าตอบว่า อิตตาไม่มี
ก็จะไปตรงกันกับความเชื่อของสมณพราหมณ์บางพวก
ที่เป็นอุจเฉททิฏฐิเข้าอีก.

อานนท์ ถ้าตอบว่า อิตตามี มันจะเป็นการอนุโลม
เพื่อให้เกิดญาณว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา (สพเพ
ธมฺมา อนตฺตา) ดังนี้บ้างไหม.

ข้อนั้นหาไม่ได้ พระเจ้าข้า.

อานนท์ ถ้าตอบว่า อิตตาไม่มี ก็จะทำให้วัจจโคตร
ปริพพาชกผู้หลงใหลอยู่แล้ว ถึงความมงงวยหนักยิ่งขึ้นไปอีกว่า
เมื่อก่อนอิตตาของเราได้มีแล้วแน่นอน แต่ตอนนี้กลายเป็นว่า
อิตตานั่นไม่มี ดังนี้.

อตติตาและนัตติตา

๑๐๕

–บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๒๑/๔๓.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่กล่าวกันว่า สัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิ ดังนี้
อันว่าสัมมาทิฏฐิ ย่อมมิได้ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระเจ้าข้า.

กัจจานะ สัตว์โลกนี้ อาศัยแล้วซึ่ง ส่วนสุดทั้งสอง
โดยมาก คือส่วนสุดว่า อตติตา (ความมี) และส่วนสุดว่า นัตติตา
(ความไม่มี).

กัจจานะ ส่วนสุดว่า นัตติตา ย่อมไม่มีแก่บุคคล
ผู้เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริง ซึ่งธรรมคือ
เหตุให้เกิดขึ้นแห่งโลก.

กัจจานะ ส่วนสุดว่า อตติตา ย่อมไม่มีแก่บุคคล
ผู้เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริง ซึ่งธรรมคือ
ความดับไม่เหลือแห่งโลก.

กัจจานะ สัตว์โลกนี้โดยมาก ถูกผูกพันแล้วด้วย
ตัณหา ด้วยอุปาทาน ด้วยทิฏฐิ (อุปายุพาทานากิณเวสวินิพฺโบ)
แต่อริยสาวกนี้ ไม่เข้าถึง ไม่ถือเอา ไม่ถึงทับ ซึ่งตัณหาและ
อุปาทาน อันเป็นเครื่องถึงทับแห่งใจ อันเป็นอนุสัยแห่งทิฏฐิ
ว่า อตตตาของเราดังนี้ ย่อมไม่สงสัย ย่อมไม่ลังเลในข้อที่ว่า
เมื่อจะเกิด ทุกข์เท่านั้นย่อมเกิดขึ้น เมื่อจะดับ ทุกข์เท่านั้น

ย่อมดับดังนี้ ญาณในข้อนี้ ย่อมมีแก่อริยสาวกนั้น โดยไม่ต้องเชื่อตามผู้อื่น กัจจนะ สัมมาทิฐิ ย่อมมีได้ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล.

กัจจนะ คำกล่าวที่ยืนยันลงไปด้วยทิฐิว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ (สพฺพมตฺตัตติ) ดังนี้ นี่เป็นส่วนสุดท้ายที่หนึ่ง คำกล่าวที่ยืนยันลงไปด้วยทิฐิว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ (สพฺพ นตฺตัตติ) ดังนี้ นี่เป็นส่วนสุดท้ายที่สอง.

กัจจนะ ตถาคตย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดท้ายทั้งสองนั้น คือตถาคตย่อมแสดงดังนี้ว่า เพราะมีอริยชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะมีชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัส อุปายาสะทั้งหลายจึงเกิดขึ้นครบถ้วน ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งอิชชา
นั้น นั่นเทียว จึงมีความดับแห่งสังขาร เพราะมีความดับ
แห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญูณ เพราะมีความดับ
แห่งวิญญูณ จึงมีความดับแห่งนามรูป เพราะมีความดับ
แห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ เพราะมีความ
ดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ เพราะมีความ
ดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา เพราะมีความดับ
แห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา เพราะมีความดับแห่ง
ตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน เพราะมีความดับแห่ง
อุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ เพราะมีความดับแห่งภพ
จึงมีความดับแห่งชาติ เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล
ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสอุปายาสะทั้งหลาย
จึงดับสิ้น ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วย
อาการอย่างนี้ ดังนี้แล.

เหตุให้ไม่ปรินิพพานในทวิฏฐธรรม

๑๐๖

– บาลี สทท. ส. ๑๘/๑๒๘/๑๗๘.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำให้สัตว์
บางพวกในโลกนี้ ไม่ปรินิพพานในทวิฏฐธรรม และอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย
ที่ทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ ปรินิพพานในทวิฏฐธรรม.

จอมเทพ รูปทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยตา อันน่า
ปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไป
ตั้งอาศัยแห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดมีอยู่
ถ้าหากว่า ภิกษุยอมเพละเพละ ปราถถึง สยบมัวเมาซึ่งรูปนั้น
เมื่อภิกษุนั้นเพละเพละ ปราถถึง สยบมัวเมาซึ่งรูปนั้นอยู่
วิญญูณอันอาศัยรูปนั้น ยึดมั่นรูปนั้นยอมมี (ต อภินนทโต
อภิวทโต อชโณสย ติฏฐโต ตํ นิสลิต วิญญูณ โหติ ตพฺพาทาน) จอมเทพ
ภิกษุผู้มีอุปาทาน (ความยึดมั่น) ย่อมไม่ปรินิพพาน.

จอมเทพ เสียงทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยหู อันน่า
ปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก ... เมื่อภิกษุนั้น
เพละเพละ ปราถถึง สยบมัวเมาซึ่งเสียงนั้นอยู่ วิญญูณ
อันอาศัยเสียงนั้น ยึดมั่นเสียงนั้นยอมมี จอมเทพ ภิกษุ
ผู้มีอุปาทาน ย่อมไม่ปรินิพพาน.

จอมเทพ กลิ่นทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยจมูก อันน่า
ปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก ... เมื่อภิกษุนั้น
เพลิดเพลิน พร่ำถึง สยบมัวเมาซึ่งกลิ่นนั้นอยู่ วิญญูญาณ
อันอาศัยกลิ่นนั้น ยึดมั่นกลิ่นนั้นย่อมมี จอมเทพ ภิกษุ
ผู้มีอุปาทาน ย่อมไม่ปรินิพพาน.

จอมเทพ รสทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยลิ้น อันน่า
ปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก ... เมื่อภิกษุนั้น
เพลิดเพลิน พร่ำถึง สยบมัวเมาซึ่งรสนั้นอยู่ วิญญูญาณ
อันอาศัยรสนั้น ยึดมั่นรสนั้นย่อมมี จอมเทพ ภิกษุ
ผู้มีอุปาทาน ย่อมไม่ปรินิพพาน.

จอมเทพ โผฏฐัพพะทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยกาย
อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก ... เมื่อ
ภิกษุนั้นเพลิดเพลิน พร่ำถึง สยบมัวเมาซึ่งโผฏฐัพพะนั้นอยู่
วิญญูญาณอันอาศัยโผฏฐัพพะนั้น ยึดมั่นโผฏฐัพพะนั้นย่อมมี
จอมเทพ ภิกษุผู้มีอุปาทาน ย่อมไม่ปรินิพพาน.

จอมเทพ ธรรมทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยมโน อันน่า
ปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก ... เมื่อภิกษุนั้น
เพลิดเพลิน พร่ำถึง สยบมัวเมาซึ่งธรรมนั้นอยู่ วิญญูญาณ
อันอาศัยธรรมนั้น ยึดมั่นธรรมนั้นย่อมมี จอมเทพ ภิกษุ
ผู้มีอุปาทาน ย่อมไม่ปรินิพพาน.

จอมเทพ นี่เป็นเหตุ นี่เป็นปัจจัย ที่ทำให้สัตว์
บางพวกในโลกนี้ ไม่ปรินิพพานในทิวชุธรรม.

จอมเทพ รูปทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยตา อันนำ
ปรารธนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไป
ตั้งอาศัยแห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดมีอยู่
ถ้าหากว่า ภิกษุยอมไม่เพลิตเพลิน ไม่พรวดถึง ไม่สยบมัวเมา
ซึ่งรูปนั้น เมื่อภิกษุนั้นไม่เพลิตเพลิน ไม่พรวดถึง ไม่สยบมัวเมา
ซึ่งรูปนั้นอยู่ วิญญาณอันอาศัยรูปนั้น ยึดมั่นรูปนั้นยอมไม่มี
(ตํ อนภินนุทโต อนภิวทโต อนชฺโณสย ติฏฺฐโต น ตํ นิสฺสิตํ วิญญานํ โหติ
น ตตฺตูปาทานํ) จอมเทพ ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทาน (ความยึดมั่น)
ยอมปรินิพพาน.

จอมเทพ เสียงทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยหู อันนำ
ปรารธนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก ... เมื่อภิกษุนั้น
ไม่เพลิตเพลิน ไม่พรวดถึง ไม่สยบมัวเมาซึ่งเสียงนั้นอยู่
วิญญาณอันอาศัยเสียงนั้น ยึดมั่นเสียงนั้นยอมไม่มี
จอมเทพ ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทาน ย่อมปรินิพพาน.

จอมเทพ กลิ่นทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยจมูก อันนำ
ปรารธนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะนารัก ... เมื่อภิกษุนั้น
ไม่เพลิตเพลิน ไม่พรวดถึง ไม่สยบมัวเมาซึ่งกลิ่นนั้นอยู่
วิญญูณอันอาศัยกลิ่นนั้น ยึดมั่นกลิ่นนั้นย่อมไม่มี
จอมเทพ ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทาน ย่อมปรีนิพพาน.

จอมเทพ รสทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยลิ้น อันนำ
ปรารธนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะนารัก ... เมื่อภิกษุนั้น
ไม่เพลิตเพลิน ไม่พรวดถึง ไม่สยบมัวเมาซึ่งรสนั้นอยู่
วิญญูณอันอาศัยรสนั้น ยึดมั่นรสนั้นย่อมไม่มี จอมเทพ
ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทาน ย่อมปรีนิพพาน.

จอมเทพ โสณัฐัพพะทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยกาย
อันนำปรารธนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะนารัก ...
เมื่อภิกษุนั้นไม่เพลิตเพลิน ไม่พรวดถึง ไม่สยบมัวเมาซึ่ง
โสณัฐัพพะนั้นอยู่ วิญญูณอันอาศัยโสณัฐัพพะนั้น ยึดมั่น
โสณัฐัพพะนั้นย่อมไม่มี จอมเทพ ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทาน
ย่อมปรีนิพพาน.

จอมเทพ ธรรมทั้งหลายที่จะรับรู้ได้ด้วยมโน อันนำ
ปรารธนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะนารัก เป็นที่เข้าไป
ตั้งอาศัยแห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดมีอยู่

ถ้าหากว่า ภิกษุยอมไม่เพละเลเลิน ไม่พรา้งถึง ไม่สยบมัวเมา
ซึ่งธรรมนั้น เมื่อภิกษุนั้นไม่เพละเลเลิน ไม่พรา้งถึง ไม่สยบ
มัวเมาซึ่งธรรมนั้นอยู่ วิญญูญาณอันอาศัยธรรมนั้น ยึดมั่น
ธรรมนั้นยอมไม่มี จอมเทพ ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทาน
ยอมปรีนิพพาน.

จอมเทพ นี่เป็นเหตุ นี่เป็นปัจจัย ที่ทำให้สัตว์
บางพวกในโลกนี้ ปรีนิพพานในทิวาธรรม.

พรหมจรรย์ มินิพพานเป็นที่สุด

๑๐๗

– บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๒๘๘/๓๖๘.

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อินทรีย์ ๕ อย่างเหล่านี้มีวิสัยต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่สวैयाโคจรและวิสัยของกันและกัน อินทรีย์ ๕ อย่าง คือ อินทรีย์คือตา อินทรีย์คือหู อินทรีย์คือจมูก อินทรีย์คือลิ้น อินทรีย์คือกาย ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรเป็นปฏิสรณะ (ที่ยึดเหนี่ยว, ที่เล่นไปสู) ของอินทรีย์เหล่านั้น อะไรย่อมสวैयाซึ่งโคจรและวิสัย ของอินทรีย์เหล่านั้น.

พรหมณ์ อินทรีย์ ๕ อย่างเหล่านี้มีวิสัยต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่สวैयाโคจรและวิสัยของกันและกัน อินทรีย์ ๕ อย่าง คือ อินทรีย์คือตา อินทรีย์คือหู อินทรีย์คือจมูก อินทรีย์คือลิ้น อินทรีย์คือกาย พรหมณ์ เหล่านี้แลอินทรีย์ ๕ อย่าง อันมีวิสัยต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่สวैयाโคจรและวิสัยของกันและกัน มโน เป็นปฏิสรณะ (ที่ยึดเหนี่ยว, ที่เล่นไปสู) ของอินทรีย์เหล่านั้น มโน ย่อมสวैयाซึ่งโคจรและวิสัยของอินทรีย์เหล่านั้น.

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรเป็นปฏิสรณะของมโน.

พรหมณ์ สติ เป็นปฏิสรณะของมโน.

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรเป็นปฏิสรณะของสติ.

พรหมณ์ วิมุตติ เป็นปฏิสรณะของสติ.

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรเป็นปฏิสนธิของวิมุตติ.

พราหมณ์ นิพพาน เป็นปฏิสนธิของวิมุตติ.

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรเป็นปฏิสนธิของนิพพาน.

พราหมณ์ ท่านได้ล่วงเลยปัญหาไปเสียแล้ว ท่าน
ไม่อาจถือเอาที่สุดแห่งปัญหาได้ เพราะว่าพรหมจรรย์
อันบุคคลประพฤติกัณอยู่นั้น มีนิพพานเป็นที่หยั่งลง
มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุด

ธรรมหลายทั้งปวง มีนิพพานเป็นที่สุด

๑๐๘

–บาลี ทสก. อ. ๒๔/๑๑๓/๕๘.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าปริพพาชกเดียรธีย์เหล่าอื่น จะถาม
อย่างนี้ว่า “อาวุโส ธรรมทั้งหลายทั้งปวง (สพฺเพ ธมฺมา)
มีอะไรเป็นมูล (มูลก) ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีอะไรเป็น
แดนเกิด (สมุทฺถ) ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีอะไรเป็นเหตุเกิด
(สมุทฺถ) ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีอะไรเป็นที่ประชุมลง (สโมสฺรณ)
ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีอะไรเป็นประมุข (ปมุข) ธรรมทั้งหลาย
ทั้งปวง มีอะไรเป็นอธิบดี (อธิปเตยฺย) ธรรมทั้งหลายทั้งปวง
มีอะไรเป็นอันดับสูงสุด (อุตฺตร) ธรรมทั้งหลายทั้งปวงมีอะไร
เป็นแก่น (สาร) ธรรมทั้งหลายทั้งปวงมีอะไรเป็นที่หยั่งลง
(โอคฺธ) ธรรมทั้งหลายทั้งปวงมีอะไรเป็นที่สุด (ปรียោสาน)”
ดังนี้.

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงตอบ
แก่ปริพพาชกเดียรธีย์อื่นเหล่านั้นอย่างนี้ว่า อาวุโสทั้งหลาย
ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีฉันทะ เป็นมูล (ฉนฺตมูลก)。^๑
ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีมนสิการ เป็นแดนเกิด.

๑. ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับสิ่งที่มีฉันทะเป็นมูลได้ที่หน้า ๒๒๖. –ผู้รวบรวม.

ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีผัสสะ เป็นเหตุเกิด.

ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีเวทนา เป็นที่ประชุมลง.

ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีสมาธิ เป็นประมุข.

ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีสติ เป็นอธิบดี.

ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีปัญญา เป็นอันดับสูงสุด.

ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีวิมุตติ เป็นแก่น.

ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีอมตะ เป็นที่ยั่งยืน.

ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีนิพพาน เป็นที่สุด.

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังตอบ
แก่ปริพพาชกอัญญเดียรธีย์เหล่านั้น อย่างนี้แล.

ขอนอบน้อมแด่
ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ
พระองค์นั้นด้วยเศียรเกล้า

ศกคศสวโก

(สาวกตถาคต)

คณะงานธัมมะ วัดนาป่าพง

(กลุ่มอาสาสมัครพุทธวจน-หมวดธรรม)

หากมีความประสงค์รับสื่อ พุทธวจน เพื่อนำไปศึกษา
หรือนำไปแจกเป็นธรรมทาน สามารถแจ้งความจำนงค์และขอรับ

ได้ที่ พระอาจารย์คึกฤทธิ์ โสตฺถิผโล

วัดนาป่าพง WATNAPAPONG

เลขที่ 29 หมู่ที่ 7 ตำบลบึงทองหลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี 12150

โทรศัพท์ 09 2526 1236, 09 9087 8986

29 Moo 7, Bueng Thong Lang, Lam Luk Ka, Pathumthani 12150, Thailand

• สนับสนุนการเผยแผ่พุทธวจน ได้ที่

ธนาคารไทยพาณิชย์ สาขา คลอง 10 (อัญบุรี)

ชื่อบัญชี วัดนาป่าพง

เลขที่บัญชี 318-2-46175-6

หรือ

e-Donation วัดนาป่าพง

1. เปิดแอปฯ Mobile Banking
2. เลือกสแกน QR
3. ระบุจำนวนเงิน
4. กดยืนยันบริจาค

• กรณียโอนเงินจากต่างประเทศ ได้ที่

ธนาคารไทยพาณิชย์ (Siam Commercial Bank)

Account name : WATNAPAPONG

Account Number : 318-2-46175-6

SWIFT CODE : SICOTHBK

Bank Code : 0014

Branch Code : 0318

• ติดตามข่าวสารและข่าวประชาสัมพันธ์ พร้อมสื่อธรรมพุทธวจน

พุทธวจนเรียล
Buddhawajana Real

ติดต่อสอบถามได้ที่ พี่ตา ตัวแทนคณะศิษย์ 092-526-1236

ขอกราบขอบพระคุณแด่

พระอาจารย์คึกฤทธิ์ โสตฺถิผโล และคณะสงฆ์วัดนาป่าพง
ที่กรุณาให้คำปรึกษาในการจัดทำหนังสือเล่มนี้

ติดตามการเผยแผ่พระธรรมคำสอนตามหลักพุทธวจน

โดย พระอาจารย์คึกฤทธิ์ โสตฺถิผโล ได้ที่

พุทธวจนเรียล
Buddhawajana Real

เว็บไซต์

- <http://www.watnapp.com> : หนังสือ และสื่อธรรมะ บนอินเทอร์เน็ต
- <http://media.watnapahpong.org> : ศูนย์บริการมัลติมีเดียวัดนาป่าพง
- <http://www.buddha-net.com> : เครือข่ายพุทธวจน
- <http://etipitaka.com> : โปรแกรมตรวจหาและเทียบเคียงพุทธวจน
- <http://www.watnapahpong.com> : เว็บไซต์วัดนาป่าพง
- <http://www.buddhakos.org> : มูลนิธิพุทธโฆษณ์

ดาวน์โหลดโปรแกรมตรวจหาและเทียบเคียงพุทธวจน (E-Tipitaka)

สำหรับคอมพิวเตอร์

- ระบบปฏิบัติการ Windows, Macintosh, Linux
<http://etipitaka.com/download>

สำหรับโทรศัพท์เคลื่อนที่และแท็บเล็ต

- ระบบปฏิบัติการ Android
ดาวน์โหลดได้ที่ Play Store โดยพิมพ์คำว่า พุทธวจน หรือ e-tipitaka
- ระบบปฏิบัติการ iOS (สำหรับ iPad, iPhone, iPod)
ดาวน์โหลดได้ที่ App Store โดยพิมพ์คำว่า พุทธวจน หรือ e-tipitaka

ดาวน์โหลดโปรแกรมพุทธวจน (Buddhawajana)

เฉพาะโทรศัพท์เคลื่อนที่และแท็บเล็ต

- ระบบปฏิบัติการ Android
ดาวน์โหลดได้ที่ Google Play Store โดยพิมพ์คำว่า พุทธวจน หรือ buddhawajana
- ระบบปฏิบัติการ iOS (สำหรับ iPad, iPhone, iPod)
ดาวน์โหลดได้ที่ App Store โดยพิมพ์คำว่า พุทธวจน หรือ buddhawajana

ดาวน์โหลดโปรแกรมวิทยุวัดนาป่าพง (Watnapahpong Radio)

เฉพาะโทรศัพท์เคลื่อนที่และแท็บเล็ต

- ระบบปฏิบัติการ Android
ดาวน์โหลดได้ที่ Google Play Store โดยพิมพ์คำว่า พุทธวจน หรือ วิทยุวัดนาป่าพง
- ระบบปฏิบัติการ iOS (สำหรับ iPad, iPhone, iPod)
ดาวน์โหลดได้ที่ App Store โดยพิมพ์คำว่า พุทธวจน หรือ วิทยุวัดนาป่าพง

วิทยุ

- คลื่น ส.ว.พ. FM ๙๑.๐ MHz ช่วงบ่าย

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง

ร่วมสนับสนุนการจัดทำโดย

พุทธวชนภิกษุคึกฤทธิมุนี

คณะศิษย์วัดนาป่าพงผู้สนับสนุนจากทั่วประเทศและทั่วโลก

คณะงานธัมมะ วัดนาป่าพง (กลุ่มอาสาสมัครพุทธวชน-หมวดธรรม)

พุทธวชนสถาบันภาคกลาง

พุทธวชนสถาบันภาคเหนือ

พุทธวชนสถาบันภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พุทธวชนสถาบันภาคตะวันออก

พุทธวชนสถาบันภาคใต้

พุทธวชนสถาบันภาคตะวันตก

แม่พันธุ์ห่าน

ลงสะพานคลอง 10 ไปปุ๊เทิร์นแรกมา
แล้วเลี้ยวซ้ายก่อนขึ้นสะพาน

ฟิวเจอร์

วัดชุมแก้ว ๑

ถนนรางเหล็ก - รางรถไฟ

มดลูกบิดเบี้ยว

วัดหน้าป่าพง WATNAPAPONG

29 หมู่ 7 ต.บึงทองหลาง อ.ลำลูกกา
ปทุมธานี 12150
โทร. 09 2526 1236, 09 9087 8989
29 Moo 7, Bueng Thong Lang,
Lam Luk Ka,
Pathumthani 12150, Thailand.

2.

ถนนลำลูกกา

96

ปกครอง

ลงสะพานคลอง 10
เลี้ยวซ้ายคอสะพาน

2017

๒๕๕๕

ក ច ឆ ្រ ម អ ម ក ក ឃ

၆ ၂၈၆၆၆၆၆၆

၇၆ ၇၇ ၇၈ ၇၉ ၈၀ ၈၁ ၈၂ ၈၃ ၈၄

การ
รื่อง

2	3
---	---

ค ส น

9

สนามบิน
ดอนเมือง

๑๐

พระสูตรของสำคัญ
ที่ชาวพุทธต้องศึกษา
แต่คำสอนจากพระพุทธเจ้า
เท่านั้น

ผ่านมา ๒,๕๐๐ กว่าปี

คำสอนทางพระพุทธศาสนาเกิดความหลากหลายมากขึ้น

มีสำนักต่างๆ มากมาย ซึ่งแต่ละหมู่คณะก็มีความเห็นของตน

หามาตรฐานไม่ได้ แม้จะกล่าวในเรื่องเดียวกัน

ทั้งนี้ไม่ใช่เพราะคำสอนของพระพุทธเจ้าไม่สมบูรณ์

แล้วเราควรเชื่อและปฏิบัติตามใคร?

ลองพิจารณาคำตอบง่ายๆ ได้จาก ๑๐ พระสูตร

ซึ่งพระตถาคตทรงเตือนเอาไว้

แล้วตรัสบอกวิธีป้องกันและแก้ไขเหตุเสื่อมแห่งธรรมเหล่านี้

ขอเชิญมาตอบตัวเองกันเถอะว่า ถึงเวลาแล้วหรือยัง?

ที่พุทธบริษัทจะมีมาตรฐานเพียงหนึ่งเดียว คือ “พุทธวจน” ธรรมวินัย

จากองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันวิญญูชนพึงปฏิบัติและรู้ตามได้เฉพาะตน ดังนี้

๑. พระองค์ทรงสามารถกำหนดสมาธิ เมื่อจะพูด ทุกถ้อยคำจึงไม่ผิดพลาด

-บาลี ม. ม. ๑๒/๔๔๘/๔๓๐.

อัคริเวสนะ! เรานั้นหรือ จำได้แต่เริ่มแสดง กระทั่งคำสุดท้ายแห่งการกล่าวเรื่องนั้นๆ ย่อมตั้งไว้ซึ่งจิตในสมาธินิมิตอันเป็นภายในโดยแท้ ให้จิตดำรงอยู่ ให้จิตตั้งมั่นอยู่ กระทำให้มีจิตเป็นเอก ดังเช่นที่คนทั้งหลายเคยได้ยินว่าเรากระทำอยู่เป็นประจำ ดังนี้.

๒. แต่ละคำพูดเป็นอกาลิโก คือ ถูกต้องตรงจริงไม่จำกัดกาลเวลา

-บาลี ม. ม. ๑๒/๔๔๘/๔๕๑.

ภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลายเป็นผู้ที่เรานำไปแล้วด้วยธรรมนี้ อันเป็นธรรมที่บุคคลจะพึงเห็นได้ด้วยตนเอง (สนธิฏฺฐิโก) เป็นธรรมให้ผลไม่จำกัดกาล (อกาลิโก) เป็นธรรมที่ควรเรียกกันมาดู (เอหิปสฺสิโก) ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว (โอปนยิโก) อันวิญญูชนจะพึงรู้ได้เฉพาะตน (ปัจจุตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ).

๓. คำพูดที่พูดมาทั้งหมดนับแต่วันตรัสรู้ขึ้น สอดรับไม่ขัดแย้งกัน

-บาลี อิติวุ. ขุ. ๒๕/๓๒๑/๒๙๓.

ภิกษุทั้งหลาย! นับตั้งแต่วรรณที่ตถาคตได้ตรัสรู้จนตรัสมา สัมโพธิญาณ จนกระทั่งถึงราตรีที่ตถาคตปริณิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ตลอดเวลาระหว่างนั้น ตถาคตได้กล่าวสอน พราหมณ์แสดงออก ซึ่งถ้อยคำใด ถ้อยคำเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเข้ากันได้โดยประการเดียวทั้งสิ้น ไม่แย้งกันเป็นประการอื่นเลย.

๔.ทรงบอกเหตุแห่งความอันตรายของคำสอนเปรียบด้วยกลองศึก

-บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๓๑๑/๖๗๒-๓.

ภิกษุทั้งหลาย! เรื่องนี้เคยมีมาแล้ว กลองศึกของกษัตริย์พวกทาสระเรียกว่า อานกะ มียู เมื่อกลองอานกะนี้ มีแผลแตกหรือลี พวกกษัตริย์ทาสระได้หาเนื้อไม้อื่นทำเป็นลิ้ม เสริมลงในรอยแตกของกลองนั้น (ทุกคราวไป). ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อเชื่อมปะเข้าหลายครั้งหลายคราวเช่นนั้น นานเข้าก็ถึงสมัยหนึ่ง ซึ่งเนื้อไม้เดิมของตัวกลองหมดสิ้นไป เหลืออยู่แต่เนื้อไม้ที่ทำเสริมเข้าใหม่เท่านั้น.

ภิกษุทั้งหลาย! ฉันทได้กัณนั้น ในกาลยิตยาวฝ่ายอนาคต จักมีภิกษุทั้งหลาย สุตตันตะเหล่าใด ที่เป็นคำของตถาคต เป็นข้อความลึก มีความหมายซึ่งเป็นชั้นโลกุตตระ ว่าเฉพาะด้วยเรื่องสุญญตา เมื่อมีผู้นำสุตตันตะเหล่านั้นมากล่าวอยู่ เธอจักไม่ฟังด้วยดี จักไม่เงี้ยวฟัง จักไม่ตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และจักไม่สำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน ส่วนสุตตันตะเหล่าใดที่นักกวีแต่งขึ้นใหม่ เป็นคำร้อยกรองประเภทกาพย์กลอน มีอักษรสละสลวย มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นเรื่องนอกแนว เป็นคำกล่าวของสาวก เมื่อมีผู้นำสุตตันตะที่นักกวีแต่งขึ้นใหม่เหล่านั้นมากล่าวอยู่ เธอจักฟังด้วยดี จักเงี้ยวฟัง จักตั้งจิต เพื่อจะรู้ทั่วถึง และจักสำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียนไป.

ภิกษุทั้งหลาย! ความอันตรายของสุตตันตะเหล่านั้น ที่เป็นคำของตถาคต เป็นข้อความลึก มีความหมายซึ่งเป็นชั้นโลกุตตระ ว่าเฉพาะด้วยเรื่องสุญญตา จักมิได้ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

๕. ทรงกำชับให้ศึกษาปฏิบัติเฉพาะจากคำของพระองค์เท่านั้น อย่าฟังคนอื่น

-บาลี ทูก. อี. ๒๐/๔๑-๔๒/๒๕๒.

ภิกษุทั้งหลาย! พวกภิกษุบริษัทในกรณีนี้ สุตตันตะเหล่าใด ที่กวีแต่งขึ้นใหม่ เป็นคำร้อยกรองประเภทกาพย์กลอน มีอักษรสละสลวย มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นเรื่องนอกแนว เป็นคำกล่าวของสาวก เมื่อมีผู้นำสุตตันตะเหล่านั้นมากล่าวอยู่ เธอจักไม่ฟังด้วยดี ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่ตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และจักไม่สำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน.

ภิกษุทั้งหลาย! ส่วนสุตตันตะเหล่าใด ที่เป็นคำของตถาคต เป็นข้อความลึก มีความหมายซึ้ง เป็นชั้นโลกุตตระ ว่าเฉพาะด้วยเรื่องสัจจธรรม เมื่อมีผู้นำสุตตันตะเหล่านั้นมากล่าวอยู่ เธอย่อมฟังด้วยดี ย่อมเงี่ยหูฟัง ย่อมตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และย่อมสำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน จึงพากันเล่าเรียน ไต่ถาม ทวนถามแก่กันและกันอยู่ว่า “ข้อนี้เป็นอย่างไร มีความหมายที่นัย” ดังนี้ ด้วยการทำดังนี้ เธอย่อมเปิดธรรมที่ถูกปิดไว้ได้ ธรรมที่ยังไม่ปรากฏ เธอก็ทำให้ปรากฏได้ ความสงสัยในธรรมหลายประการ ที่น่าสงสัย เธอก็บรรเทาลงได้.

ภิกษุทั้งหลาย! บริษัทชื่อ อุกกาจิตวินีตา ปริสา ใน ปฏิบุจฉวินีตา เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุทั้งหลาย! ในกรณีนี้คือ ภิกษุทั้งหลายในบริษัทใด เมื่อสุตตันตะทั้งหลาย อันเป็นตถาคตภาษิต (ตถาคตภาสิตา) อันลึกซึ้ง (คมภีรา) มีอรรถอันลึกซึ้ง (คมภีรตถา) เป็นโลกุตตระ (โลกุตตรา) ประกอบด้วยเรื่องสัจจธรรม (สัจจธรรมปฏิสยตถา) อันบุคคลนำมากล่าวอยู่ ก็ไม่ฟังด้วยดี ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่เข้าไปตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และไม่สำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน.

ส่วนสุดตันตะเหล่าใด ที่กิแต่งตั้งใหม่ เป็นคำร่ายกรองประเภท กาศยกลอน มีอักษรสละสลวย มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นเรื่องนอกแนว เป็นคำกล่าวของสาวก เมื่อมีผู้นำสุดตันตะเหล่านี้นี้มากล่าวอยู่

พวกเธอย่อมฟังด้วยดี เจียหุฟัง ตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และสำคัญไป ว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน พวกเธอเล่าเรียนธรรมอันกิแต่งตั้งใหม่ นั้นแล้ว ก็ไม่สอบถามซึ่งกันและกัน ไม่ทำให้เปิดเผยแจ่มแจ้งออกมาว่า ข้อนี้พยัญชนะเป็นอย่างไร อรรถเป็นอย่างไร ดังนี้ เธอเหล่านั้น เปิดเผย สิ่งที่ยังไม่เปิดเผยไม่ได้ ไม่หายของที่คว่าอยู่ให้หายขึ้นได้ ไม่บรรเทา ความสงสัยในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยมีอย่างต่างๆ ได้. ภิขุทั้งหลาย! นี้เราเรียกว่า อุกกาจิตวินิตา ปรีสา โน ปฏิปจฉาวินิตา.

ภิขุทั้งหลาย! บริษัทชื่อ ปฏิปจฉาวินิตา ปรีสา โน อุกกาจิตวินิตา เป็นอย่างไรเล่า?

ภิขุทั้งหลาย! ในกรณีนี้คือ ภิขุทั้งหลายในบริษัทใด เมื่อสุดตันตะ ทั้งหลาย ที่กิแต่งตั้งใหม่ เป็นคำร่ายกรองประเภทกาศยกลอน มีอักษร สละสลวย มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นเรื่องนอกแนว เป็นคำกล่าวของสาวก อันบุคคลนามากล่าวอยู่ ก็ไม่ฟังด้วยดี ไม่เจียหุฟัง ไม่เข้าไปตั้งจิตเพื่อจะ รู้ทั่วถึง และไม่สำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน ส่วน สุดตันตะ เหล่าใด อันเป็นตลาคตภาสิต อันลึกซึ้ง มีอรรถอันลึกซึ้ง เป็นโลกุตตระ ประกอบด้วยเรื่องสุญญตา เมื่อมีผู้นำสุดตันตะเหล่านี้ มากล่าวอยู่ พวก เธอย่อมฟังด้วยดี ย่อมเจียหุฟัง ย่อมเข้าไปตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และ ย่อมสำคัญว่าเป็นสิ่งที่ควรศึกษาเล่าเรียน พวกเธอเล่าเรียนธรรมที่เป็น ตลาคตภาสิตนั้นแล้ว ก็สอบถามซึ่งกันและกัน ทำให้เปิดเผยแจ่มแจ้งออก มาว่า ข้อนี้พยัญชนะเป็นอย่างไร อรรถเป็นอย่างไร ดังนี้ เธอเหล่านั้น

เปิดเผยสิ่งที่ยังไม่เปิดเผยได้ หงายของที่คว่ำอยู่ให้หงายขึ้นได้ บรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยมีอย่างต่างๆ ได้. ภิขุทั้งหลาย! นี่เราเรียกว่า ปฏิปุจฉาวินิตา ปริสา โน อุกกาจิตวินิตา.

ภิขุทั้งหลาย! เหล่านี้แลบริษัท ๒ จำพวกนั้น. ภิขุทั้งหลาย! บริษัทที่เกิดในบรรดาบริษัททั้งสองพวกนั้น คือ บริษัทปฏิปุจฉาวินิตา ปริสา โน อุกกาจิตวินิตา (บริษัทที่อาศัยการสอบสวนทบทวนกันเอาเองเป็นเครื่องนำไป ไม่อาศัยความเชื่อจากบุคคลภายนอกเป็นเครื่องนำไป) แล.

๖.ทรงห้ามบัญญัติเพิ่มหรือตัดทอนสิ่งที่บัญญัติไว้

-บาลี มหา. ที. ๑๐/๕๐/๗๐.

ภิขุทั้งหลาย! ภิขุทั้งหลาย จักไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่เคยบัญญัติ จักไม่เพิกถอนสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว จักสมทานศึกษาในสิกขาบทที่บัญญัติไว้แล้วอย่างเคร่งครัด อยู่เพียงใด ความเจริญก็เป็นสิ่งที่ภิขุทั้งหลายหวังได้ ไม่มีความเสื่อมเลย อยู่เพียงนั้น.

๗.สำนึกเสมอว่าตนเองเป็นเพียงผู้เดินตามพระองค์เท่านั้น ถึงแม้จะเป็นอรหันต์ผู้เลิศทางปัญญาก็ตาม

-บาลี ขนธ. ส. ๑๗/๘๒/๑๒๖.

ภิขุทั้งหลาย! ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ทำมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครรู้ให้มีคนรู้ ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครกล่าวให้เป็นมรรคที่กล่าวกันแล้ว ตถาคตเป็นผู้รู้มรรค (มคฺคญฺญ) เป็นผู้รู้แจ้งมรรค (มคฺควิฑู) เป็นผู้ฉลาดในมรรค (มคฺคโถวิฑู). ภิขุทั้งหลาย! ส่วนสาวกทั้งหลายในกาลนี้ เป็นผู้เดินตามมรรค (มคฺคานุกา) เป็นผู้ตามมาในภายหลัง.

ภิกษุทั้งหลาย! นี่แล เป็นความผิดแผกแตกต่างกัน เป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน เป็นเครื่องกระทำให้แตกต่างกัน ระหว่างตถาคตผู้อรหันต-สัมมาสัมพุทธะ กับภิกษุผู้ปัญญาวิมุตติ.

๘.ตรัสไว้ว่าให้ทรงจำบทพยัญชนะและคำอธิบายอย่างถูกต้อง พร้อมขียนถ่ายทอดบอกสอนกันต่อไป

-บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๑๔๗/๑๖๐.

ภิกษุทั้งหลาย! พวกภิกษุในธรรมวินัยนี้ เล่าเรียนสูตรอันถือกัน มาถูก ด้วยบทพยัญชนะที่ใช้กันถูก ความหมายแห่งบทพยัญชนะที่ใช้กัน ก็ถูก ย่อมมีนัยอันถูกต้องเช่นนั้น. ภิกษุทั้งหลาย! นี่เป็น มุลกรณีที่หนึ่ง ซึ่งทำให้พระสังฆธรรมตั้งอยู่ได้ไม่เลอะเลือนจนเสื่อมสูญไป...

ภิกษุทั้งหลาย! พวกภิกษุเหล่าใด เป็นพหูสูต คล่องแคล่ว ในหลัก พระพุทธรจน ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา (แม่บท) พวกภิกษุเหล่านั้น เอาใจใส่ บอกสอน เนื้อความแห่งสูตรทั้งหลายแก่คนอื่นๆ เมื่อท่านเหล่านั้น ล่วงลับไป สูตรทั้งหลาย ก็ไม่ขาดผู้เป็นมูลราก (อาจารย์) มีที่อาศัยสืบกันไป. ภิกษุทั้งหลาย! นี่เป็น มุลกรณีที่สาม ซึ่งทำให้พระสังฆธรรมตั้งอยู่ได้ ไม่เลอะเลือนจนเสื่อมสูญไป...

*** ในที่นี้ยกมา ๒ นัย จาก ๔ นัย ของมูลเหตุสี่ประการ ที่ทำให้พระสังฆธรรมตั้งอยู่ได้ ไม่เลอะเลือนจนเสื่อมสูญไป

๙. ทรงบอกวิธีแก้ไขความผิดเพี้ยนในคำสอน

-บาลี มท. ที. ๑๐/๑๔๔/๑๑๓-๖.

๑. (หากมี) ภิกษุในธรรมวินัยนี้กล่าวอย่างนี้ว่า ผู้มีอายุ! ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า “นี้เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระศาสดา”...

๒. (หากมี) ภิกษุในธรรมวินัยนี้กล่าวอย่างนี้ว่า ในอาวาสชื่อโน้นมีสงฆ์อยู่พร้อมด้วยพระเถระ พร้อมด้วยปาโมกข์ ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะหน้าสงฆ์นั้นว่า “นี้เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระศาสดา”...

๓. (หากมี) ภิกษุในธรรมวินัยนี้กล่าวอย่างนี้ว่า ในอาวาสชื่อโน้นมีภิกษุผู้เป็นเถระอยู่จำนวนมาก เป็นพหูสูต เรียนคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมคติกา ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะหน้าพระเถระเหล่านั้นว่า “นี้เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระศาสดา”...

๔. (หากมี) ภิกษุในธรรมวินัยนี้กล่าวอย่างนี้ว่า ในอาวาสชื่อโน้นมีภิกษุผู้เป็นเถระอยู่รูปหนึ่ง เป็นพหูสูต เรียนคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมคติกา ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะหน้าพระเถระรูปนั้นว่า “นี้เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระศาสดา”...

เธอทั้งหลายยังไม่ฟังชื่นชม ยังไม่ฟังคัดค้านคำกล่าวของผู้นั้น ฟังเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดี แล้วฟังสอบสวนลงในพระสูตร เทียบเคียงดูในวินัย

ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ไม่ได้ ฟังลงสันนิษฐานว่า “นี่มิใช่พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และภิกษุนี้รับมาผิด” เธอทั้งหลาย ฟังทั้งคำนั้นเสีย

ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ได้ ฟังลงสันนิษฐานว่า “นี่เป็นพระดำรัส ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และภิกษุนี้รับมาด้วยดี” เธอทั้งหลาย ฟังจามหาปเทศ... นี้ไว้.

๑๐. ทรงตรัสแก่พระอานนท์

ให้ใช้ธรรมวินัยที่ตรัสไว้เป็นศาสดาแทนต่อไป

-บาลี มห. ที. ๑๐/๑๗๘/๑๔๑.

-บาลี ม. ม. ๑๓/๔๒๗/๔๖๓.

-บาลี มหาวาร. ส. ๑๔/๒๑๗/๗๔๐

อานนท์! ความคิดอาจมีแก่พวกเธออย่างนี้ว่า ‘ธรรมวินัยของพวกเรามีพระศาสดาล่วงลับไปเสียแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา’ ดังนี้. อานนท์! พวกเธออย่าคิดอย่างนั้น. อานนท์! ธรรมก็ดี วินัยก็ดี ที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แก่พวกเธอทั้งหลาย ธรรมวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอทั้งหลาย โดยกาลล่วงไปแห่งเรา.

อานนท์! ในกาลบัดนี้ก็ดี ในกาลล่วงไปแห่งเราก็คดี ใครก็ตาม จักต้องมีตนเป็นประทีป มีตนเป็นสรณะ ไม่เอาสิ่งอื่นเป็นสรณะ มีธรรมเป็นประทีป มีธรรมเป็นสรณะ ไม่เอาสิ่งอื่นเป็นสรณะ เป็นอยู่. อานนท์! ภิกษุพวกใด เป็นผู้ใคร่ในสิกขา ภิกษุพวกนั้น จักเป็นผู้อยู่ในสถานะอันเลิศที่สุดแล.

อานนท์! ความขาดสูญแห่งกัลยาณวัตรนี้ มีในยุคแห่งบุรุษใด
บุรุษนั้นชื่อว่า เป็นบุรุษคนสุดท้ายแห่งบุรุษทั้งหลาย... เราขอกล่าว้ากะ
เธอว่า... เธอทั้งหลายอย่าเป็นบุรุษคนสุดท้ายของเราเลย.

เธอทั้งหลายอย่าเป็น
บุรุษคนสุดท้าย
ของเราเลย

-บาลี ม. ม. ๑๓/๔๒๗/๔๖๓.

พระไตรปิฎก
ฉบับหลวง
ภาษาไทย 80 เล่ม
พ.ศ. 2500

พระไตรปิฎก
ฉบับมหาเถรสมาคม
ภาษาไทย 45 เล่ม
พ.ศ. 2549

พระไตรปิฎก
ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย 91 เล่ม
พ.ศ. 2525

พระไตรปิฎก
ฉบับมหาจุฬารามราชวิทยาลัย 45 เล่ม
พ.ศ. 2535

งานแปล พระไตรปิฎก
ชุดจากพระโอษฐ์ 5 เล่ม
โดยพุทธทาสภิกขุ
พ.ศ. 2521

1

2

3

4

5

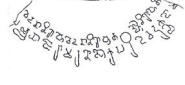
ลำดับการสืบทอดพุทธวจน

เสาหินโอศก
(อินเดีย)
พ.ศ. 234

จารึกใบลาน
(อัฟกานิสถาน)
พ.ศ. 1000

ศิลาจารึก
(ประเทศไทย)
พ.ศ. 1200 - 1400

พ.ศ. 1

พ.ศ. 234

พ.ศ. 500

พ.ศ. 1000

พ.ศ. 1200

พ.ศ. 1400

พ.ศ. 1500

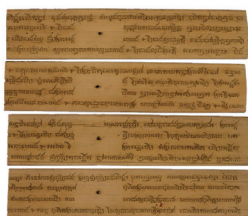
พุทธวจน-หมวดธรรม

พ.ศ. 2553

พ.ศ. 2555

พุทธวจน-ปิฎก
33 เล่ม

คัมภีร์โบราณ
อักษรขอม
สมัยรัชกาลที่ ๑
พ.ศ. 2331

พุทธวจน APP

E-TIPITAKA+ APP
E-TIPITAKA APP

วิสุทธิธรรมปิฎก APP

พ.ศ. 2000

พ.ศ. 2331

พ.ศ. 2436

พ.ศ. 2500

พ.ศ. 2555

พ.ศ. 3000

๑) หลักฐานสมัย พุทธกาล

การใช้ พุทธวจน ที่มีความหมายถึงคำสอนของ พระพุทธเจ้า มีมาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล ดังปรากฏหลักฐาน ในพระวินัยปิฎก ว่าพระศาสดาให้เรียนพุทธวจน (ภาพที่ ๑.๑ และภาพที่ ๑.๒)

ภิกษุ อามันเตสิ “น ภิกษเว พุทธวจนํ ฉันทโส อาโรเปตัพพํ; โย
อาโรเปยฺย, อาบัติติ ทุกกภูตฺส. ชนฺชานามิ ภิกษเว สกฺข
นิรุตฺติยา พุทธวจนํ ปริยาปุณฺณิตฺติ.

ภาพที่ ๑.๑

คำอธิบายภาพ: ข้อความส่วนหนึ่งจากพระไตรปิฎก ฉบับ ร.ศ. ๑๑๒ (จปร.อักษรสยาม) หน้า ๖๔ ซึ่งพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง พ.ศ. ๒๕๒๕ เล่มที่ ๗ พระวินัยปิฎก จุลวรรค ภาค ๒ หน้า ๔๕ ได้แปลเป็นภาษาไทยไว้ดังนี้

[๑๘๐] ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงยกพุทธวจนะขึ้นโดยภาษา สันสกฤต รูปประโยคขึ้น ต้องอาบัติทุกกฏ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ เล่าเรียนพุทธวจนะตามภาษาเดิม.

ที่มา:

พระไตรปิฎก ฉบับ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) พระวินัยปิฎก
จุลลวิคค์ เล่ม ๒ หน้า ๖๔

พุทธวจนะให้เสียเพราะสำเนียงของคน ๆ
 ขอพวกภิกษุยกพระพุทธวจนะขึ้นตามฉันทะ
 เทเถก. พระองค์ทศสัติเตียนแล้ว จึงทรง
 บัญญัติไว้ว่า น ภิกขเว ฉนฺทโส พุทธ-
 วจนํ อโรเปตพุพฺ. โย อโรเปยฺย
 อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. อนฺุชานามิ ภิกขเว
 สกาย นิสฺสํสํ พุทธวจนํ ปริยาปฺนิตุํ
 แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
 ไม่พึงยกพุทธวจนะขึ้นตามฉันทะ. ภิกษุ
 ไกยกัน ต้องทุกกฏ. เราอนุญาตให้
 เรียนพุทธวจนะตามสำเนียงของคน ๆ.
 เรื่องนี้ควรรู้ใน ขุททกขันธ์ก จุลวรรค
 เล่ม ๗ หน้า ๗๐ [ข้อ ๑๘๐].
 (นิต. ๑๐).

ภาพที่ ๑.๒

คำอธิบายภาพ:

คำแปลเป็นภาษาไทย
 ของภาพที่ ๑.๑ จาก
 หนังสือ สารานุกรม
 พระพุทธศาสนา
 ประมวลจาก
 พระนิพนธ์ สมเด็จพระ
 พระมหาสมณเจ้า
 กรมพระยาวชิรญาณ-
 วโรรส

ที่มา:

หนังสือ สารานุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์
 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส หน้า ๖๕๖

๒) หลักฐานสมัย รัชกาลที่ ๑

พุทธวจนะ มีปรากฏในหนังสือพงษาวดาร
กรุงศรีอยุธยา ภาษามคร แล คำแปล ซึ่งแต่งเป็นภาษามคร
เพื่อเฉลิมพระเกียรติเมื่อสังคายนาในรัชกาลที่ ๑ เป็นหนังสือ
๗ ผูก ต้นฉบับมีอยู่ในวัดพระแก้ว กรุงพนมเปญ ประเทศ
กัมพูชา แปลเป็นภาษาไทยโดยพระยาพนสุนทร คำนำของ
หนังสือเล่มนี้ เป็นพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ภาพที่ ๒.๑ และภาพที่ ๒.๒)

อันมาก	ในกาลปางก่อน	พระพุทฺธวจนะนั้นก็ยังมิบริบูรณ์อยู่
ครั้นกาลล่วงไป ๆ ในภายหลัง		พระพุทฺธวจนะนั้นก็เสื่อมวิปลาส
พิรุณก็ผิดเพี้ยนสืบลึกลนไป		มีความสับสนท้อสจนใจากูลไปก้วย
โทษ และพระพุทฺธวจนะนั้น		จนทั้งหลายที่มีกำลังความเพียร
และกำลังปัญญาอ่อนเป็นคน		เล้าเรือนแล้ว ไม่พิจารณาถักระ
และบทพณฺณชนะให้ถูกถ้วน		เหตุก็งั้นพระพุทฺธวจนะจึงเสื่อม
พิรุณไป		

ภาพที่ ๒.๑

คำอธิบายภาพ: ข้อความส่วนหนึ่งจากหนังสือ พงษาวดาร
กรุงศรีอยุธยา ภาษามคร แล คำแปล หน้า ๑

๓. อนึ่งพระพุทธรูปนั้น ยังประดิษฐานมั่นคงอยู่ในประเทศ
ทั้ง ๕

๑. ประเทศของพระเจ้าแผ่นดินไทยคือสยาม
๒. มณฑลประเทศของพระเจ้าแผ่นดินมณฑลราช
๓. ประเทศเขมรราชคือกัมพูชา
๔. ประเทศรามัญราชคือหงสาวดี
๕. ประเทศพม่าคืออังวะพุกาม

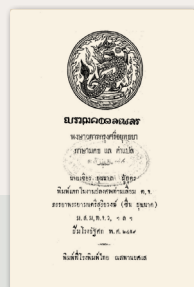
ในประเทศอื่นนั้นเสื่อมสูญไป บรรดาภรรยานทั้งหลายเหล่านั้น
นรชนที่ไม่รู้จักในพระพุทธรูปศาสนาก็มีมากขึ้น

ภาพที่ ๒.๒

คำอธิบายภาพ: ข้อความส่วนหนึ่ง
จากหนังสือ พงษาวดารกรุงศรีอยุธยา ภาษามคร
แล คำแปล หน้า ๒

ที่มา:

หนังสือ พงษาวดารกรุงศรีอยุธยา ภาษามคร แล คำแปล

• ลำดับการสืบทอดพุทธวจน

พุทธกาล

รัชกาลที่ ๑

รัชกาลที่ ๔

รัชกาลที่ ๕

รัชกาลที่ ๗

รัชกาลที่ ๙

๓) หลักฐานสมัย รัชกาลที่ ๔

พุทธวจน มีปรากฏในหนังสือ พระคาถาสรรเสริญ
พระธรรมวินัย พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ (ภาพที่ ๓.๑)
และปรากฏในหนังสือ ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี
ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒ (ภาพที่ ๓.๒ และภาพที่ ๓.๓)

นเมยฺยํ เต ยหิจฺฉาย
ธมฺมํ พาลา อเปสสา
พุทฺธนา มา ปเทสเน
สมพุทฺธวจนํ อิติ

สมเด็จฯ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พระราชทานพระราชนิพนธ์
พุทธวจน ๒๐

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้า
คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย
เป็นโอรสองค์โต ในพระบาทสมเด็จพระ
เบญจกิติฯ ได้จัดพิมพ์พระราชนิพนธ์
รวมในนามพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี
นเมยฺยํ เต ยหิจฺฉาย ธมฺมํ พาลา
อเปสสา พุทฺธนา มา ปเทสเน
สมพุทฺธวจนํ อิติ

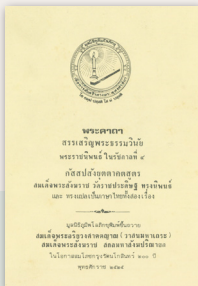
เจ้าคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย
เจ้าคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้า
คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย
เป็นโอรสองค์โต ในพระบาทสมเด็จพระ
เบญจกิติฯ ได้จัดพิมพ์พระราชนิพนธ์
รวมในนามพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี
นเมยฺยํ เต ยหิจฺฉาย ธมฺมํ พาลา
อเปสสา พุทฺธนา มา ปเทสเน
สมพุทฺธวจนํ อิติ

ภาพที่ ๓.๑

คนพาลพวกอำมาตย์หาชาติ เหลา
นั้นไซ้คนรักศีล ไม่เป็นคนมีศีล
เป็นที่รัก ก็จะไม่ฟังนอมธรรมไป
ตามปรารถนา ผันผายเยื้องย่าย
ธรรมไปตามปรารถนา เอาพระ
นามพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็น
บรมศาสดาของเรา ว่านี่คำ
พระพุทธเจ้า นี่พุทธวจน ดังนั้น

แม้ถ้อยคำของเรามีโทษอยู่ ไม่
ควรเชื่อไม่ว่าเชื่อ ก็จะไม่ฟัง
เจรจาว่ากล่าวให้คนที่ฉลาด ๆ
กลับบาป เชื่อถือเอาว่าเป็น
ธรรมเป็นวินัย เป็นสัตตคุณสนา
เป็นพุทธวจน คำสั่งสอน ของ
พระพุทธเจ้า คำพระพุทธเจ้า
ตรัสเทศนาคงนี้ ๆ

ที่มา:

หนังสือ พระคาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย พระราชนิพนธ์ ในรัชกาลที่ ๔
ทรงแปลเป็นภาษาไทยโดย สมเด็จพระสังฆราช วัดราชประดิษฐ หน้า ๒๕

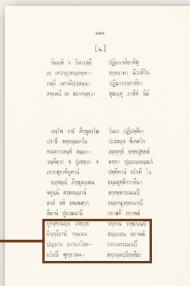
รุตุงกานญจ เกสญจิ
อินทุริยานํ ทมเนน
ปญญา ภาวนาโยค—
อโlobี **พุทฺธวจน—**

วตุทานํ รุกฺขเนนปี
สณฺณเมเนน ยถาพลํ
วายามกรณเนนปี
สทฺธมฺมปรียติยา

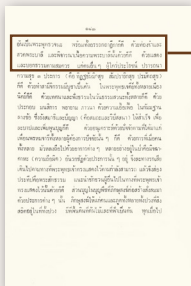

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๔

อันเป็นพระ**พุทฺธวจนะ** พร้อมทั้งอรรถกถาฎีกาก็คือ ด้วยท่องจำและ
สวดพระบาลี และพิจารณาเนื้อความพระบาลีนั่นด้วยก็ด้วยแสดง
และบอกธรรมตามสมควร แก่คนอื่น ๆ ผู้ใคร่ประโยชน์ บรรดา

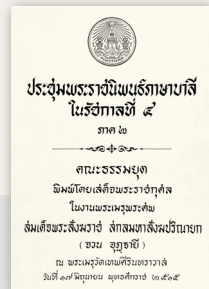
ภาพที่ ๓.๒

ภาพที่ ๓.๓

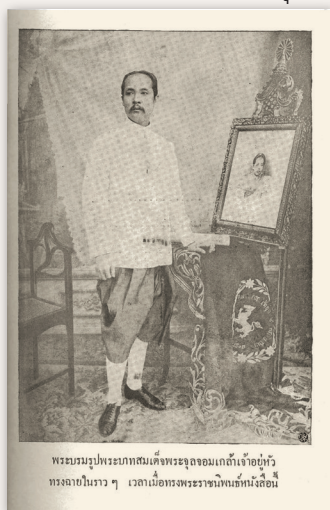
ที่มา:

หนังสือ ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒
หน้า ๑๘๐ และหน้า ๑๘๓

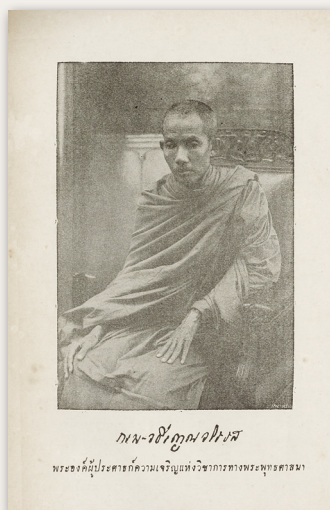
๔) หลักฐานสมัย รัชกาลที่ ๕

พุทธวจน มีปรากฏในหนังสือ พระราชวิจารณ์ เทียบ
ลัทธิพระพุทธศาสนาหินยานกับมหายาน พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ (ภาพที่ ๔.๑),
ปรากฏในหนังสือ พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมา กับ สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ภาพที่ ๔.๒
และภาพที่ ๔.๓) และปรากฏในหนังสือ พระราชดำรัส
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่
พ.ศ. ๒๔๑๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓) จัดทำโดย มุลินนิธสมเด็จ
พระเทพรัตนราชสุดา (ภาพที่ ๔.๔)

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงฉายในแนว ๆ เวลาเมื่อทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๕

ภาพเขียนพระ
พระองค์นี้ประสิทธิ์ความเจริญแห่งวิชาทางพระพุทธศาสนา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

จะเป็นก่อนถึงคายนาก็ ๓ ฤๅถึงคายนาก็ ๓ แล้วจำไม่ถนัด พวก
มหายานไปพบคัมภีร์พุทธวจน เขียนบรรจุไว้ในถ้ำ ได้ธรรมอันดีกลับ
ซึ่งพระเถระเจ้าแต่ก่อนได้ ฟังจากพระพุทธเจ้าแล้วจารึกไว้เป็นหลักฐาน จึง
นำมาตั้งสอน แต่ในฝ่ายมหายานก็รู้งเรื่องขึ้น ฝ่ายหินยานซึ่งตั้งสอน
กันแต่ครั้งวาทจากความรู้เสื่อมทรามลงไปทุกที ไม่เหมือนพระเถระเจ้าซึ่งเป็น
อรหันต์ ยังคงมีอยู่แต่ก่อนนั้น

ข้อซึ่งต่างกันระหว่างหินยานและมหายานนี้ เขายอมรับว่าเป็น
พุทธวจนด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย แต่แบ่งเป็น ๒ กาล คือตั้งแต่พระพุทธเจ้า
ได้ตรัสรู้แล้ว ได้ตั้งสอนไว้ในยถาคู โดยพระวินัยและพระสูตรเป็นพื้น
จนตกมาถึงเมื่อขึ้นไปโปรดพระพุทธมารดาบนดาวดึงส์แล้ว ได้ตั้งสอน

๔๑
ระทำสังคายนาที่ ๓ เมื่อครั้งก่อนถึงคายนาก็ ๓ ฤๅถึงคายนาก็ ๓ แล้วจำไม่ถนัด พวก
มหายานไปพบคัมภีร์พุทธวจน เขียนบรรจุไว้ในถ้ำ ได้ธรรมอันดีกลับ
ซึ่งพระเถระเจ้าแต่ก่อนได้ ฟังจากพระพุทธเจ้าแล้วจารึกไว้เป็นหลักฐาน จึง
นำมาตั้งสอน แต่ในฝ่ายมหายานก็รู้งเรื่องขึ้น ฝ่ายหินยานซึ่งตั้งสอน
กันแต่ครั้งวาทจากความรู้เสื่อมทรามลงไปทุกที ไม่เหมือนพระเถระเจ้าซึ่งเป็น
อรหันต์ ยังคงมีอยู่แต่ก่อนนั้น

จะเป็นก่อนถึงคายนาก็ ๓ ฤๅถึงคายนาก็ ๓ แล้วจำไม่ถนัด พวก
มหายานไปพบคัมภีร์พุทธวจน เขียนบรรจุไว้ในถ้ำ ได้ธรรมอันดีกลับ
ซึ่งพระเถระเจ้าแต่ก่อนได้ ฟังจากพระพุทธเจ้าแล้วจารึกไว้เป็นหลักฐาน จึง
นำมาตั้งสอน แต่ในฝ่ายมหายานก็รู้งเรื่องขึ้น ฝ่ายหินยานซึ่งตั้งสอน
กันแต่ครั้งวาทจากความรู้เสื่อมทรามลงไปทุกที ไม่เหมือนพระเถระเจ้าซึ่งเป็น
อรหันต์ ยังคงมีอยู่แต่ก่อนนั้น

ข้อซึ่งต่างกันระหว่างหินยานและมหายานนี้ เขายอมรับว่าเป็น
พุทธวจนด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย แต่แบ่งเป็น ๒ กาล คือตั้งแต่พระพุทธเจ้า
ได้ตรัสรู้แล้ว ได้ตั้งสอนไว้ในยถาคู โดยพระวินัยและพระสูตรเป็นพื้น
จนตกมาถึงเมื่อขึ้นไปโปรดพระพุทธมารดาบนดาวดึงส์แล้ว ได้ตั้งสอน

เป็นยถาคูด้วยคัมภีร์วินัยและพระสูตร เขาได้เขียนเรื่องไว้ที่หนึ่ง
แต่ในคัมภีร์นั้น ๆ ที่ ๓ ถึงคัมภีร์ ๔๙ พระสูตร ตอนก่อนรับมาฟัง

พระราชวิจารณ์

เทียบคัมภีร์พระพุทธศาสนาหินยานกับมหายาน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์

พระบัญชาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจก

เนื่องในงานพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนครศรียศ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมโกศ ที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๔

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิทยพิมพ์

ภาพที่ ๔.๑

ที่มา:

หนังสือ พระราชวิจารณ์ เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาหินยานกับมหายาน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ หน้า ๑๔

11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000
 1001
 1002
 1003
 1004
 1005
 1006
 1007
 1008
 1009
 1010
 1011
 1012
 1013
 1014
 1015
 1016
 1017
 1018
 1019
 1020
 1021
 1022
 1023
 1024
 1025
 1026
 1027
 1028
 1029
 1030
 1031
 1032
 1033
 1034
 1035
 1036
 1037
 1038
 1039
 1040
 1041
 1042
 1043
 1044
 1045
 1046
 1047
 1048
 1049
 1050
 1051
 1052
 1053
 1054
 1055
 1056
 1057
 1058
 1059
 1060
 1061
 1062
 1063
 1064
 1065
 1066
 1067
 1068
 1069
 1070
 1071
 1072
 1073
 1074
 1075
 1076
 1077
 1078
 1079
 1080
 1081
 1082
 1083
 1084
 1085
 1086
 1087
 1088
 1089
 1090
 1091
 1092
 1093
 1094
 1095
 1096
 1097
 1098
 1099
 1100
 1101
 1102
 1103
 1104
 1105
 1106
 1107
 1108
 1109
 1110
 1111
 1112
 1113
 1114
 1115
 1116
 1117
 1118
 1119
 1120
 1121
 1122
 1123
 1124
 1125
 1126
 1127
 1128
 1129
 1130
 1131
 1132
 1133
 1134
 1135
 1136
 1137
 1138
 1139
 1140
 1141
 1142
 1143
 1144
 1145
 1146
 1147
 1148
 1149
 1150
 1151
 1152
 1153
 1154
 1155
 1156
 1157
 1158
 1159
 1160
 1161
 1162
 1163
 1164
 1165
 1166
 1167
 1168
 1169
 1170
 1171
 1172
 1173
 1174
 1175
 1176
 1177
 1178
 1179
 1180
 1181
 1182
 1183
 1184
 1185
 1186
 1187
 1188
 1189
 1190
 1191
 1192
 1193
 1194
 1195
 1196
 1197
 1198
 1199
 1200
 1201
 1202
 1203
 1204
 1205
 1206
 1207
 1208
 1209
 1210
 1211
 1212
 1213
 1214
 1215
 1216
 1217
 1218
 1219
 1220
 1221
 1222
 1223
 1224
 1225
 1226
 1227
 1228
 1229
 1230
 1231
 1232
 1233
 1234
 1235
 1236
 1237
 1238
 1239
 1240
 1241
 1242
 1243
 1244
 1245
 1246
 1247
 1248
 1249
 1250
 1251
 1252
 1253
 1254
 1255
 1256
 1257
 1258
 1259
 1260
 1261
 1262
 1263
 1264
 1265
 1266
 1267
 1268
 1269
 1270
 1271
 1272
 1273
 1274
 1275
 1276
 1277
 1278
 1279
 1280
 1281
 1282
 1283
 1284
 1285
 1286
 1287
 1288
 1289
 1290
 1291
 1292
 1293
 1294
 1295
 1296
 1297
 1298
 1299
 1300
 1301
 1302
 1303
 1304
 1305
 1306
 1307
 1308
 1309
 1310
 1311
 1312
 1313
 1314
 1315
 1316
 1317
 1318
 1319
 1320
 1321
 1322
 1323
 1324
 1325
 1326
 1327
 1328
 1329
 1330
 1331
 1332
 1333
 1334
 1335
 1336
 1337
 1338
 1339
 1340
 1341
 1342
 1343
 1344
 1345
 1346
 1347
 1348
 1349
 1350
 1351
 1352
 1353
 1354
 1355
 1356
 1357
 1358
 1359
 1360
 1361
 1362
 1363
 1364
 1365
 1366
 1367
 1368
 1369
 1370
 1371
 1372
 1373
 1374
 1375
 1376
 1377
 1378
 1379
 1380
 1381
 1382
 1383
 1384
 1385
 1386
 1387
 1388
 1389
 1390
 1391
 1392
 1393
 1394
 1395
 1396
 1397
 1398
 1399
 1400
 1401
 1402
 1403
 1404
 1405
 1406
 1407
 1408
 1409
 1410
 1411
 1412
 1413
 1414
 1415
 1416
 1417
 1418
 1419
 1420
 1421
 1422
 1423
 1424
 1425
 1426
 1427
 1428
 1429
 1430
 1431
 1432
 1433
 1434
 1435
 1436
 1437
 1438
 1439
 1440
 1441
 1442
 1443
 1444
 1445
 1446
 1447
 1448
 1449
 1450
 1451
 1452
 1453
 1454
 1455
 1456
 1457
 1458
 1459
 1460
 1461
 1462
 1463
 1464
 1465
 1466
 1467
 1468
 1469
 1470
 1471
 1472
 1473
 1474
 1475
 1476
 1477
 1478
 1479
 1480
 1481
 1482
 1483
 1484
 1485
 1486
 1487
 1488
 1489
 1490
 1491
 1492
 1493
 1494
 1495
 1496
 1497
 1498
 1499
 1500
 1501
 1502
 150

๕) หลักฐานสมัย รัชกาลที่ ๗

พุทธวจนะ มีปรากฏในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๔๔ วันที่ ๔ มีนาคม ๒๔๗๐ เรื่อง รายงานการสร้างพระไตรปิฎก โดย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณกรมพระจันทบุรินฤนาถ (ภาพที่ ๕)

เล่ม ๔๔ หน้า ๓๙๓๙ ราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๔ มีนาคม ๒๔๗๐

ถ้าได้จัดตั้งทุนพระไตรปิฎกโดยประการที่กราบบังคมทูล
พระกรุณาฯ ประเทศสยามจักเป็นคลังพระธรรมของโลก
รักษาไว้ซึ่งพระพุทธวจนะสืบกาลหาที่สุดมิได้

ตามที่กราบบังคมทูลพระกรุณามานี้ ถ้าชอบด้วยกระแส
พระราชดำริ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราช
อนุญาต นำรายงานนี้พิมพ์ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา
ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า กิติยากร ขอเดชะ

ภาพที่ ๕

ที่มา:

ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๔๔ หน้า ๓๙๓๙ วันที่ ๔ มีนาคม ๒๔๗๐
เรื่อง รายงานการสร้างพระไตรปิฎก

- ลำดับการสืบทอดพันธุ์

พุทธกาล

รัชกาลที่ ๑

รัชกาลที่ ๔

รัชกาลที่ ๕

รัชกาลที่ ๗

รัชกาลที่ ๙

๖) หลักฐานสมัย รัชกาลที่ ๙

พุทธวจน มีปรากฏในราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ
วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๘ เรื่อง ประกาศสั่งคายนา
พระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก (ภาพที่ ๗)

ฉบับพิเศษ หน้า ๑๖

เล่ม ๑๐๒ ตอนที่ ๑๖๓ ราชกิจจานุเบกษา ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๘

โดยนัยที่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ถวายพระพรมานี้ จึงทรงพระราชดำริว่า พระพุทธรูปอันเรียกว่า พระไตรปิฎกย่อมเป็นหนังสือที่ประมวลพระธรรมวินัยของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งยังบริบูรณ์และตั้งมั่นอยู่ตราบดี ย่อมเป็นหลักของพุทธบริษัทที่จะปฏิบัติให้เป็นสัมมาปฏิบัติ ถึงความ

ฉบับพิเศษ หน้า ๑๖
เล่ม ๑๑๒ ตอนที่ ๑๖๑ ราชกิจจานุเบกษา ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๓๑

การให้เกียรติและโอกาสในการศึกษาแก่เด็กชายและเด็กหญิงใน
 วิชาเลข ๕ กรณีศึกษาในจังหวัดน่าน พบว่าเด็กชายและเด็กหญิง
 วิชาเลข ๕ ไม่ได้อ่านหรือเขียนและเขียนประโยคได้เท่าที่ควร ฉะนั้น
 สมชาย ๑ ได้ทำแบบฝึกหัดที่วางไว้ก่อนแล้วแต่ยังไม่สามารถอ่านหรือ
 เขียน เพราะเขาสนใจแต่เรื่องสนุกๆเกี่ยวกับตัววิชาเลข ๕ กรณี
 ศึกษาที่โรงเรียนสตรีจังหวัดน่านและโรงเรียนสตรีจังหวัด ๑
 ผู้ศึกษาพบว่าเด็กทั้งสองโรงเรียนมีผลสัมฤทธิ์ในการอ่านและ
 เขียนสูง เมื่อได้ฝึกฝนการอ่านและเขียนในการฝึกฝนวิชาเลข ๕
 และสนใจที่จะฝึกฝนการอ่านและเขียน

[illegible][illegible]

ภาพที่ ๖

ที่มา:

ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ หน้า ๑๖ เล่มที่ ๑๐๒ ตอนที่ ๑๖๗ วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๘
เรื่อง ประกาศตั้งคายนามพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเรือนยอด หรือศาลาเรือนยอด
มีหน้าต่างทางทิศตะวันออก
อันเปิดไปทางทิศเหนือ หรือทิศใต้ก็ตาม
เมื่อดวงอาทิตย์ขึ้นมา แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์ส่องเข้าไป
ทางหน้าต่างแล้ว จะปรากฏอยู่ที่ส่วนไหนแห่งเรือนนั้น.
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะปรากฏที่ฝาเรือน ด้านทิศตะวันตก พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าฝาเรือนด้านทิศตะวันตกไม่มี
แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้นจะปรากฏที่ไหน.
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะปรากฏที่พื้นดิน พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพื้นดินไม่มี แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น
จะปรากฏที่ไหน.
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะปรากฏในน้ำ พระเจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าน้ำไม่มี แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น
จะปรากฏที่ไหน.
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น
ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏแล้ว พระเจ้าข้า. ...

ภิกขุทั้งหลาย เราอย่ามัวไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
ที่เปลี่ยนแปลงได้เร็ว เหมือนจิต
ภิกขุทั้งหลาย จิตเปลี่ยนแปลงได้เร็ว (ลหุปริวรรต) เท่าใดนั้น
แม้จะอุปมา ก็กระทำไม่ได้ไม่ใช่ง่าย.

-บาลี ดิ. อ. ๒๐/๑๑/๔๙.

ข้อมูลธรรมะนี้ จัดทำเพื่อประโยชน์ทางการศึกษาสู่สาธารณชนเป็นธรรมทาน ลิขสิทธิ์ในต้นฉบับนี้ได้รับการสงวนไว้
ในการจะจัดทำหรือเผยแพร่ โปรดใช้ความละเอียดรอบคอบ เพื่อรักษาความถูกต้องของข้อมูล ให้ขออนุญาต
เป็นลายลักษณ์อักษรและปรึกษาด้านข้อมูล ในการจัดทำเพื่อความสะดวกและประหยัด ติดต่อได้ที่

พุทธวจนภิกขุสิกฤทธิมูลนิธิ โทร. 09 2526 1236

ตัวแทนคณะศิษย์ คุณสัททญา คุ่มชนะ โทร. 09 2526 1236

มูลนิธิพุทธโฆษณ์ โทร. 08 2222 5790 - 94

ติดตามการเผยแพร่พระธรรมคำสอนตามหลักพุทธวจน โดยพระอาจารย์สิกฤทธิ โสตุถิโส ได้ที่

Facebook : Buddhawajana Real | YouTube : Buddhawajana Real

Instagram : Buddhawajana Real

www.watnapp.com | media.watnapahpong.org | www.buddhakos.org

คลื่น ส.ว.พ. FM 91.0 MHz ทุกวันพระ ช่วงบ่าย

พุทธวจนเรียล
Buddhawajana Real

ร่วมสนับสนุนการเผยแพร่พุทธวจนได้ที่ ธนาคาร : ไทยพาณิชย์
ชื่อบัญชี : วัดนาป่าพง เลขที่บัญชี : 318-2-46175-6

แจ้งเจตนาจากเพื่อนำกราบเรียนพระอาจารย์สิกฤทธิโสตุถิโส
พีตา ตัวแทนคณะศิษย์ 092-526-1236